

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI
TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI BİLİM DALI

1949'DAN GÜNÜMÜZE ÇİN'İN DOĞU TÜRKİSTAN
POLİTİKALARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ayşe TAMGÜNEY

İstanbul
Haziran-2024

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI
TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI BİLİM DALI

1949'DAN GÜNÜMÜZE ÇİN'İN DOĞU TÜRKİSTAN
POLİTİKALARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ayşe TAMGÜNEY

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali BOLAT

İstanbul
Haziran-2024

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Tarih ve Medeniyet Araştırmaları Anabilim Dalı, Tarih ve Medeniyet Araştırmaları Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali BOLAT ...

Üye Dr. Öğr. Üyesi Abdullah TOK ...

Üye Dr. Öğr. Üyesi Enver Emre ÖCAL ...

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

...

Prof. Dr. Erhan İÇENER

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “**1949’dan Günümüze Çin’in Doğu Türkistan Politikaları**” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

...

Ayşe TAMGÜNEY

ÖN SÖZ

Araştırmamdaki her aşamada bana yardımcı olan değerli tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi, Mehmet Ali BOLAT'a hayatım boyunca bana vizyon katan çok değerli hocam ve babam Hüseyin TAMGÜNEY'e lisans ve yüksek lisans eğitimim boyunca benden desteklerini esirgemeyen eşim Yasin TAMGÜNEY'e ve beni nice sıkıntılarla bu yaşıma getiren sevgili aileme teşekkürlerimi sunarım.

Ayşe TAMGÜNEY
İstanbul-2024

ÖZET
1949'DAN GÜNÜMÜZE ÇİN'İN DOĞU TÜRKİSTAN
POLİTİKALARI
Ayşe TAMGÜNEY

Yüksek Lisans, Tarih ve Medeniyet Araştırmaları
Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali BOLAT
Haziran, 2024 – 118 Sayfa

Yapılan çalışmada 1949'dan günümüze Çin Halk Cumhuriyeti'nin Doğu Türkistan'da uyguladığı politikaların tarihsel kökenleri ve bu politikaların Uygur Türkleri üzerindeki etkileri incelenmiştir. Bu doğrultuda çalışmanın giriş bilgilerinin ardından gelen ikinci bölümünde Doğu Türkistan bölgesi ve Uygur Türkleri hakkında bilgi verilmesi adına bölgenin tarihsel süreci incelenmiş; coğrafi konumunun stratejik önemi, ekonomik faaliyetlerin çeşitliliği ve demografik yapının Uygur Türkleri üzerindeki etkisi ele alınmıştır. Siyasi durum ve tarihsel süreçler bağlamında, Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti (1932-1934), SSCB etkisiyle ortaya çıkan 1933-1944 dönemi, Doğu Türkistan Cumhuriyeti (1944-1949) ve 1949 sonrası Çin yönetimi altında yaşanan değişimler ortaya konulmuştur. Bu kapsamda, 2009 Urumçi Olayları da incelenmiş ve bölgedeki etnik gerginliğin boyutları değerlendirilmiştir. Ardından ise üçüncü bölümde çalışmanın temel odağı bağlamında Çin Halk Cumhuriyeti'nin Doğu Türkistan'a yönelik politikalarının kökenleri ve stratejileri incelenmiştir. Bu bağlamda Çin'in iskan politikaları, sistematik şiddet ve dini kısıtlamalar ile demografik ve ekonomik meseleler ele alınmıştır. Diğer Çinlileştirme politikaları ve toplama kampları (Sincan Mesleki Eğitim ve Öğretim Merkezleri) da bu kapsamda değerlendirilmiştir. Ayrıca Çin hükümetinin terörle mücadele adı altında yürüttüğü politikaların bölgedeki insan hakları ihlallerine nasıl zemin hazırladığının da üstünde durulmuştur. Dördüncü bölümde ise Çin'in Doğu Türkistan'da yürüttüğü politikaların insan hakları üzerindeki etkileri ve uluslararası toplumun bu konudaki perspektifleri incelenmiştir. Çin'in bölgedeki demografik yapıya, eğitim sistemine, dini özgürlüklere ve seyahat ile iletişim haklarına müdahaleleri ortaya konulmuştur. Bu kapsamda, zorunlu göçler, doğum kontrolü ve kürtaj politikaları, eğitim alanında karşılaşılan problemler ve dini

kısıtlamalar değerlendirilmiş; toplama kampları ve işkence vakaları, damgalama ve dışlamanın kültürel değişime etkilerine yer verilmiştir. Bölümün sonunda, 1949'dan günümüze Çin'in Doğu Türkistan politikalarının insan hakları ihlalleri bağlamında değerlendirilmesi yapılmış ve uluslararası toplumun bu ihlallere karşı tutumu ele alınmıştır. ABD-Çin, Şangay İş birliği Örgütü-Çin, Asya ülkeleri-Çin ve Türkiye-Çin ilişkileri bağlamında Doğu Türkistan'daki politikaların uluslararası etkileri ortaya konulmuştur. Bu bilgiler doğrultusunda ise son olarak Doğu Türkistan'ın gelecek perspektifi ve son dönem raporlarının sonuçları da değerlendirilmiştir.

Yapılan çalışmada bu kapsamdaki değerlendirmelerin ardından Çin'in bölge üzerindeki egemenliğini pekiştirmek amacıyla etnik asimilasyon, kültürel silme ve bölgesel ayrılıkçı hareketlerin bastırılması gibi yöntemlerle nasıl bir strateji izlediği detaylı biçimde görülmüştür. Ayrıca, Çin'in uluslararası insan hakları yükümlülükleri çerçevesinde değerlendirildiğinde, uygulanan politikaların Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi (ICESCR) ve Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (CRC) gibi uluslararası sözleşmelere aykırı olduğu belirlenmiştir. Bu doğrultuda Çin'in Doğu Türkistan politikalarının, zorla asimilasyon, demografik değişim ve kültürel hakların gasp edilmesi gibi ciddi insan hakları ihlallerini içerdiği sonuçlarına ulaşılmıştır. Uygur Türklerinin dini, kültürel ve sosyal yapılarının sistemli bir şekilde hedef alındığı ve bu politikaların uluslararası toplum tarafından da ciddi endişelerle izlendiği görülmüştür. Bu bağlamda uluslararası toplumun ve insan hakları kuruluşlarının daha baskın ses çıkartması ve BM gibi organizasyonların Çin'in bu politikalarına karşı etkin bir müdahalede bulunmasının aciliyeti öne çıkmaktadır. Ayrıca, Çin'e yönelik uluslararası baskının artırılması ve Doğu Türkistan'daki insan hakları ihlallerinin önlenmesine yönelik somut adımların atılması gerektiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Doğu Türkistan, Uygur Türkleri, Çin Halk Cumhuriyeti, İnsan Hakları İhlalleri.

ABSTRACT
CHINA'S EAST TURKESTAN POLICIES FROM 1949 TO THE
PRESENT

Ayşe TAMGÜNEY

Master, Tarih ve Medeniyet Araştırmaları

Thesis Advisor: Asst. Prof. Dr. Mehmet Ali BOLAT

June, 2024 – 118 Pages

In the study, the historical roots of the policies implemented by the People's Republic of China in East Turkestan from 1949 to the present and the effects of these policies on the Uyghur Turks were examined. In this regard, in the second part of the study, following the introductory information, the historical process of the region was examined in order to provide information about the East Turkestan region and Uyghur Turks; The strategic importance of its geographical location, the diversity of economic activities and the impact of the demographic structure on the Uyghur Turks are discussed. In the context of the political situation and historical processes, the changes experienced under the East Turkestan Islamic Republic (1932-1934), the 1933-1944 period that emerged under the influence of the USSR, the East Turkestan Republic (1944-1949) and the Chinese rule after 1949 were revealed. In this context, the 2009 Urumqi Incidents were also examined and the dimensions of ethnic tension in the region were evaluated. Then, in the third chapter, the origins and strategies of the People's Republic of China's policies towards East Turkestan were examined in the context of the main focus of the study. In this context, China's housing policies, systematic violence and religious restrictions, and demographic and economic issues are discussed. Other Sinicization policies and concentration camps (Xinjiang Vocational Education and Training Centers) were also evaluated in this context. It also emphasized how the policies carried out by the Chinese government under the name of combating terrorism paved the way for human rights violations in the region. In the fourth chapter, the effects of China's policies in East Turkestan on human rights and the perspectives of the international community on this issue are examined. China's interventions in the demographic structure, education system, religious freedoms, and travel and communication rights in the region have been revealed. In this context, forced migrations, birth control and abortion policies, problems

encountered in the field of education and religious restrictions were evaluated; Concentration camps and torture cases, and the effects of stigmatization and exclusion on cultural change are included. At the end of the chapter, China's East Turkestan policies from 1949 to the present are evaluated in the context of human rights violations and the attitude of the international community towards these violations is discussed. The international effects of policies in East Turkestan have been revealed in the context of US-China, Shanghai Cooperation Organization-China, Asian countries-China and Türkiye-China relations. In line with this information, the future perspective of East Turkestan and the results of the latest reports were also evaluated.

Following evaluations in this context, the study has shown in detail what kind of strategy China has followed in order to consolidate its sovereignty over the region, using methods such as ethnic assimilation, cultural erasure and suppression of regional separatist movements. In addition, when evaluated within the framework of China's international human rights obligations, it has been determined that the implemented policies are contrary to international agreements such as the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ICESCR) and the Convention on the Rights of the Child (CRC). In this regard, it has been concluded that China's East Turkestan policies include serious human rights violations such as forced assimilation, demographic change and usurpation of cultural rights. It has been observed that the religious, cultural and social structures of the Uyghur Turks are systematically targeted and these policies are followed with serious concerns by the international community. In this context, the urgency for the international community and human rights organizations to raise a more dominant voice and for organizations such as the UN to intervene effectively against these policies of China comes to the fore. In addition, it has been seen that international pressure on China should be increased and concrete steps should be taken to prevent human rights violations in East Turkestan.

Keywords: East Turkestan, Uyghur Turks, People's Republic of China, Human Rights Violations.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	ii
ÖN SÖZ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR LİSTESİ	xi
BİRİNCİ BÖLÜM	1
GİRİŞ	1
1.1. Problem.....	1
1.2. Amaç.....	2
1.3. Araştırmanın Önemi	3
İKİNCİ BÖLÜM	4
DOĞU TÜRKİSTAN	4
2.1. Uygur Türkleri Hakkında Bilgiler	4
2.2. Bölgenin Tarihsel Süreci	5
2.3. Coğrafi Konum	9
2.4. Yeraltı Zenginlikleri	10
2.5. Ekonomik Faaliyetler.....	13
2.6. Demografik Yapı ve Uygular	16
2.7. Siyasi Durum ve Siyasi Tarihsel Süreç	16
2.7.1. Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti (1932-1934)	17
2.7.2. SSCB Etkisi ve 1933-1944 Ara Dönemi	18
2.7.3. Doğu Türkistan Cumhuriyeti (1944-1949).....	19
2.7.4. 1949 Yılı Sonrası	19
2.7.5. 2009 Urumçi Olayları	20
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	23
ÇİN HALK CUMHURİYETİ'NİN DOĞU TÜRKİSTAN POLİTİKALARI . 23	
3.1. Türk – Çin Mücadelesinin Tarihi Seyri	23
3.2. İslamiyet Faktörü ve Çin'in Doğu Türkistan Politikasının Kökenleri.....	26
3.3. İskan Politikası.....	34

3.4. Sistematik Şiddet Politikası	40
3.5. Dini Kısıtlamalar	41
3.6. Demografik Meseleler	43
3.7. Ekonomik Meseleler	44
3.8. Diğer Çinileştirme Politikaları.....	45
3.9. Toplama Kampları: Sincan Mesleki Eğitim ve Öğretim Merkezleri.....	46
3.10. Terörle Mücadele Kalkanı	48
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	52
DOĞU TÜRKİSTAN'DA İNSAN HAKLARI İHLALLERİ VE	
ULUSLARARASI TOPLUM PERSPEKTİFİ.....	52
4.1. Çin'in Müdahalelerinin Değerlendirilmesi.....	52
4.1.1. Demografik Yapıya Müdahale	52
4.1.1.1. Zorunlu Göçler ve Etkileri.....	52
4.1.1.2. Doğum Kontrolü ve Kürtaj	53
4.1.2. Eğitim Alanında Karşılaşılan Problemler	54
4.1.2.1. Müfredat Durumu	54
4.1.2.2. Çin'de Dil Politikaları ve Ana Dilde Eğitim Sorunu.....	55
4.1.2.3. Alfabe Değişimlerinin Uygur Türklerine Olan Etkisi	57
4.1.2.4. Eğitim - Öğretim Materyallerine Ulaşım.....	58
4.1.2.5. Başarılı Öğrencilere Verilen Burslar	58
4.1.2.6. Aşağılanma ve Ötekileştirme.....	59
4.1.3. Din Alanında Karşılaşılan Problemler.....	60
4.1.3.1. Dini Eğitim ve İbadet Engeli	60
4.1.3.2. Ramazan Ayı ve Oruç.....	62
4.1.3.3. Hac İbadeti ve İslami Semboller Üzerindeki Engeller	63
4.1.4. Seyahat ve İletişim Özgürlüğü.....	64
4.1.4.1. Seyahat Özgürlüğü.....	64
4.1.4.2. İletişim Özgürlüğü	66
4.1.5. Toplama Kampları ve İşkence	67
4.1.6. Damgalama, Dışlama ve Kültürel Değişme	68
4.1.7. Yeraltı Zenginliklerinin Sömürülmesi.....	70
4.2. 1949 Sonrasında Günümüze Çin'in Doğu Türkistan Politikalarının İnsan Hakları İhlalleri Bağlamında Değerlendirilmesi.....	72

4.2.1. Nüfus Kısıtlamalarının İnsan Hakları İhlalleri Bağlamında Değerlendirilmesi	72
4.2.2. Eğitim Kısıtlamalarına Dair İnsan Hakları İhlallerinin Değerlendirilmesi ...	73
4.2.3. Din ve İnanç Özgürlüklerinin Kısıtlanmasının İnsan Hakları İhlalleri Bağlamında Değerlendirilmesi	74
4.2.4. Seyahat ve İletişim Özgürlüklerinin Kısıtlanmasının İnsan Hakları İhlalleri Bağlamında Değerlendirilmesi	75
4.2.5. Adil Yargılanma Hakkı Bakımından İnsan Hakları İhlallerinin Değerlendirilmesi	76
4.3. Uluslararası İlişkiler Bağlamında Doğu Türkistan	79
4.3.1. ABD – Çin	79
4.3.2. Şangay İşbirliği Örgütü – Çin	80
4.3.3. Asya Ülkeleri – Çin	80
4.3.4. Türkiye – Çin	81
4.4. Doğu Türkistan’ın Gelecek Perspektifi ve Son Dönem Raporlarının İzahatı ..	83
BEŞİNCİ BÖLÜM.....	89
SONUÇ	89
KAYNAKÇA.....	93
EKLER	101
EK-1: Çin Halk Cumhuriyeti Tarafından Yayınlanan Dinî Aşırılık İçeren Faaliyetler Hakkında Temel Bilgiler (75 Aşırılık Belirtisi) (Yılmaz, 2020)	101
ÖZGEÇMİŞ	108

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BM	: Birleşmiş Milletler
BM	: Birleşmiş Milletler
CRC	: Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme
ÇKP	: Çin Komünist Partisi
DTİH	: Doğu Türkistan İslam Hareketi
ETHR	: Doğu Türkistan İnsan Hakları İzleme Derneği
HRW	: İnsan Hakları İzleme Örgütü
ICESCR	: Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi
OHCHR	: Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği
ŞİÖ	: Şangay İşbirliği Örgütü

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Problem

18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren çeşitli kesintiler olsa da Çin'in ilhakı ya da işgali altında olan Doğu Türkistan, nihai olarak 1949'da resmen Çin Halk Cumhuriyeti'nin egemenliği altına girmek zorunda bırakılmıştır. 1955 yılında ise ismi, Çin Halk Cumhuriyeti idaresini sürdüren Çin Komünist Partisi tarafından, Sincan (Xinjiang) Uygur Özerk Bölgesi olarak kabul edilmiştir. 2014'ten beri kurulmaya başladığı tahmin edilen ve 2017 baharından itibaren Doğu Türkistan'ın birçok şehrinde sık bir şekilde kurulmaya devam eden ve sayılarının hâlihazırda tahminen 1200'ü geçtiği belirtilen toplama kamplarında 1-3 milyon arasında insan tutulduğu belirtilmiştir (Yılmaz, 2020: 19). Doğu Türkistan halkı, Çin Halk Cumhuriyeti'nin ilhakını kabul etmemektedir ve özellikle diasporada bu konuda ciddi bir mücadele vermektedir. Dünya çapında yankı bulan 2009 Urumçi olayları ile gelişen Doğu Türkistan meselesi, geçmiş senelerdeki toplama kampları ve devamındaki zorla çalıştırma koşullarını içeren meçhul süreçle günümüz dünyası gündeminde önemli bir yer tutmaktadır. Doğu Türkistan'da çoğunluğu İslam inancına sahip olan Uygur Türklerine ve diğer etnik ve dahi dini azınlık gruplarına karşı çok sayıda hak ihlali gerçekleşmektedir. Bu hak ihlalleri arasında bir milyondan fazla sivilin keyfi olarak hapsedilmesi veya diğer fiziksel özgürlüklerinden ciddi şekilde yoksun bırakılması; zorla kısırlaştırma, zorla kürtaj ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin doğum kontrol politikalarının daha da kısıtlayıcı uygulamaları, tecavüz, keyfi olarak gözaltına alınan çok sayıda kişiye işkence yapılması, zorla çalıştırma ile birlikte din veya inanç özgürlüğüne, ifade özgürlüğüne ve hareket özgürlüğüne kısıtlamaların getirilmesi gibi insan hakları ihlallerine rastlanmaktadır. Çin Halk Cumhuriyeti devletinin toplama kampları her ne kadar medyaya bir şekilde yansımış ve ortaya çıkarılmış olsa da bu hususta bilinmezlikler ziyadesiyle mevcuttur. Zira kamplarla ilgili mutlak doğruluğu olan bağımsız araştırma, haber yapılması mümkün değildir. Çin sadece kendi devlet yayın organları aracılığıyla buraları müspet eğitim merkezleriymiş gibi gösterdiği propaganda çalışmaları yapmaktadır. Yine de uluslararası mekanizmaların, çeşitli sivil toplum kuruluşlarının ve medya kuruluşlarının Doğu Türkistan Özerk Bölgesi'ndeki toplama kamplarına dair raporları ve haber çalışmaları bulunmaktadır.

Bu doğrultuda Çin Halk Cumhuriyeti'nin 1949'dan günümüze kadar Doğu Türkistan üzerinde uyguladığı politikaların tarihsel ve güncel perspektifle incelenmesi bu araştırmanın temel problemini oluşturmuştur. Özellikle, Çin'in bölge üzerindeki demografik ve sosyal müdahaleleri, eğitim ve dil politikaları, dini kısıtlamalar ve zorla asimilasyon çabaları detaylı bir şekilde ele alınmış ve çalışma, Doğu Türkistan'da yaşayan Uygur Türklerinin ve diğer Müslüman etnik grupların temel insan haklarının nasıl ihlal edildiğini ortaya koymayı planlamıştır. Ayrıca, Çin'in uluslararası hukuka ve insan haklarına aykırı bu politikalarının bölgesel ve küresel güvenlik üzerindeki etkileri de değerlendirilmektedir. Bu kapsamda Doğu Türkistan'daki mevcut durumun, Çin'in iç ve dış politikalarındaki değişikliklerle nasıl şekillendiğini ve uluslararası toplumun bu konudaki tepkilerini de analiz etmektedir. Bu bağlamda Çin'in Doğu Türkistan politikalarının sadece bölgesel bir sorun olmadığı, aynı zamanda uluslararası insan hakları ihlalleri ile örülü bir küresel problem olduğunun ortaya konulması gerekmektedir.

Bu doğrultuda çalışmanın problemi, Çin Halk Cumhuriyeti'nin 1949'dan günümüze kadar Doğu Türkistan'da uyguladığı politikaların, bölgedeki Uygur Türkleri ve diğer Müslüman etnik grupların temel insan haklarına olan etkisini ve bu politikaların uluslararası hukuk normlarıyla olan uyumsuzluğunu değerlendirmektir.

1.2. Amaç

Araştırma, Çin'in asimilasyon, baskı ve kontrol stratejilerinin bölgesel ve küresel güvenlik üzerinde yarattığı etkileri incelerken, bu politikaların insan hakları ihlallerine nasıl yol açtığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda Uygur Türklerine yönelik etnik, kültürel ve dini politikaların baskı ve şiddet yönleri ele alınarak, bu uygulamaların uluslararası insan hakları normlarıyla olan çatışmalarının belirlenmesi hedeflenmiştir. Çalışma, Çin'in demografik müdahaleler, eğitim kısıtlamaları, dini ve inanç özgürlüklerinin kısıtlanması, seyahat ve iletişim özgürlüklerinin engellenmesi gibi farklı alanlardaki politikalarını kapsamlı bir şekilde değerlendirerek, bu politikaların Doğu Türkistan'daki sosyal, kültürel ve etnik yapı üzerindeki dönüştürücü etkilerini değerlendirmiştir. Araştırmanın sonucunda, Çin'in bölgesel politikalarının etnik temizlik ve kültürel asimilasyon çabaları olarak değerlendirilmesi, uluslararası insan hakları hukuku çerçevesinde ele alınmış ve bu bağlamda uluslararası toplumun müdahalesini gerektiren ciddi insan hakları sorunlarına dikkat çekilmiştir.

1.3. Araştırmanın Önemi

Çin'in Doğu Türkistan'daki politikalarının siyasi ve tarihsel bağlamda ele alınması, bölgedeki etnik ve kültürel dinamiklerin nasıl şekillendiğinin ortaya konulması ve son olarak ise uluslararası toplum açısından bu politikaların sonuçlarının detaylı biçimde incelenmesi dünyanın geri kalanının büyük ölçüde görmezden geldiği bölgenin görünürlüğü arttırmak adına önemlidir. Bu doğrultuda Çin'in bölgedeki asimilasyon ve kontrol stratejilerinin incelenmesi, bu politikaların sadece Uygur Türkleri üzerindeki doğrudan etkilerini değil, aynı zamanda küresel politik ve insan hakları ihlalleri bağlamında ortaya konulması, aynı kökenden gelen bu topluluğun uğradığı zulmün ifade edilebilmesi açısından da önem arz etmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

DOĞU TÜRKİSTAN

Bu başlıklar Doğu Türkistan bölgesinin ve demografisinin anlaşılabilmesi adına Uygur Türkleri hakkında bilgiler verilmiş, bölgenin tarihsel süreci, coğrafyası, ekonomik faaliyetleri, demografik durumu, siyasi süreçleri ve diğer detaylar ortaya konulmuştur.

2.1. Uygur Türkleri Hakkında Bilgiler

Uygurlar, tarihsel süreçte farklı coğrafyalarda yerleşik hayat sürmüş ve Türk milletleri arasında vatanlarını kurup geliştiren ilk topluluklardan biri olarak bilinmektedir. Uygurların yaşam alanları, Türk boylarının tarihi anavatanı olarak kabul edilen bölgeleri kapsamaktadır. Bu coğrafyalar, tarihçiler tarafından Çin kaynaklarına dayanılarak yapılan araştırmalarda, özellikle Altay Sekiz Dağları ve bu dağların çevresi olarak tanımlanmıştır. İç Asya'nın kuzey bölgeleri, etnologlarca; Kırgız bozkırları, antropologlarca; Altay Dağları ile Kırgız bozkırları arası ile Baykal Gölü'nün güneybatısı, sanat tarihçilerince Türklerin ilk yerleşim bölgeleri olarak gösterilmiştir (Abudukelimu, 2006: 8).

Tarihçiler, Altay Dağları'nı Türklerin anavatanı olarak kabul ederken, sanat tarihçileri genellikle Tanrı Dağları ile Kuzey-Batı Asya'yı, bazı kültür tarihçileri ise İriş-Urallar arasını veya Altaylar ile Kırgız bozkırları arasını, Baykal gölünün güneybatısını vurgulamışlardır. Dil araştırmacıları ise, Altayların doğusu, Kingan Sıra Dağları veya doksanıncı boyların doğusunu Türklerin anavatanı olarak tanımlamışlardır. Uygurlar, tarihi süreçte, Tanrı Dağları ile Karakurum Dağları arasındaki Tarım Havzasında, Tanrı Dağları ile Altay Dağları arasındaki Cungar Havzasında, İli Vadisi, İrtiş Nehri ile Baykal Gölleri arasındaki topraklarda, Güney Sibirya'da, bugünkü Moğolistan sınırları içinde yer alan Kerülenn, Tola, Orhun ve Selenge nehirlerinin kıyısında, Gansu ve şu anki Shan-si eyaletinde yaşamıştır. Bu geniş coğrafya, Uygurların çeşitli iklim ve ekolojik koşullara adapte olabilen bir topluluk olduğunu göstermektedir (Amuti, 2019: 8; Kafesoğlu, 2022: 22).

Doğu Türkistan'da yerleşik Uygur Türkleri, Büyük Uygur Devleti'nin 840 yılında Kırgızlar tarafından yıkılmasının ardından bölgede konumlanmıştır. Turgun Almas, bir Uygur araştırmacısı olarak, Uygur Türklerinin Orta Asya'da 6400 yıl aşkın bir süredir var olduklarını öne sürmekte ve bu iddiasını o döneme ait mumyaların

keşiflerine dayandırmaktadır. Doğu Türkistan, 1884 yılında Çin yönetimi tarafından ‘Sincan’ (yeni edinilen toprak) olarak adlandırılmış ve 1955 yılında resmîyet kazanarak Sincan Uygur Özerk Bölgesi olarak Çin Halk Cumhuriyeti’ne ilhak edilmiştir (Kul, 2019: 32).

Uygur Türklerinin çoğunluğu, Çin’in Sincan Uygur Özerk Bölgesi olarak adlandırdığı, kendi tarihi toprakları üzerinde yaşamaktadır. Bu bölge, stratejik konumu, zengin yer altı kaynakları ve geniş arazileri ile dikkat çekerken, Çin’in toplam arazi alanının altında birini oluşturmaktadır. Doğu Türkistan’ın Asya kıtasının merkezinde bulunması, onu stratejik olarak önemli kılmakta ve Çin’in bu bölgede önemli bir savaş sanayisi kurarak batıdan olası tehlikelere karşı önlem almayı planlamasına neden olmaktadır. Bölgede büyük kömür, altın ve petrol rezervleri tespit edilmiş, ayrıca tarımsal potansiyeli sayesinde önemli bir meyve ve sebze üreticisi haline gelmiştir. İpek Yolu’nun geçiş güzergahı üzerinde yer alan Doğu Türkistan, petrol üretimi, altın ve bakır yatakları, büyük miktarda yün üretimi gibi zengin doğal kaynaklarla stratejik bir öneme sahiptir. Ayrıca, Çin, Türk ve Rus medeniyetlerinin kesişim noktasında bulunan bu coğrafya, çeşitli Türk toplulukları ve Uygur Türkleri dahil olmak üzere farklı etnik grupların bir arada yaşadığı bir bölge olarak öne çıkmaktadır (Gömeç, 1997: 107).

2.2. Bölgenin Tarihsel Süreci

Doğu Türkistan’ı da kapsayan bölgede kurulan Hun Devleti, tarihçiler tarafından bilinen ilk Türk devletlerinden biri olarak kaydedilmiştir. Devletin ilk hükümdarı Tuman’dır. Tuman’dan sonra gelen Tanhu Mete, dağınık haldeki Türk topluluklarını tek bir bayrak altında birleştirmeyi başarmıştır. Hun Devleti’nin çöküşünün ardından, 552 yılında Bumin Kağan tarafından Ötüken’de Göktürk Devleti kurulmuş ve Türkler yeniden birleşmiştir. Tarih sahnesinde “Türk” adıyla anılan ilk Türk devleti olan Göktürk Devleti, zamanla parçalanmıştır. Daha sonra, Batı Göktürk Devleti’nin sınırları içerisinde kalan Doğu Türkistan, 654 yılında Çin’in egemenliğine girmiştir. Kısa süre sonra Kürşad ve beraberindeki 40 kişi ile bağımsızlık mücadelesine girişilmiş ve İltiş Kutluğ Kağan’ın liderliğinde II. Göktürk Devleti kurulmuştur. Doğu Türkistan toprakları, 682 yılına kadar II. Göktürk Devleti’nin himayesinde bağımsızlığını korumuştur. Bilge Kağan döneminde II. Göktürk Devleti büyük bir güce ulaşmış ve Türk boyları yeniden birleştirilmiştir. Bilge Kağan’ın, Kültigin ve ardından Tonyukuk’un vefatları üzerine devletin gücü azalmıştır. II. Göktürk Devleti’ne bağlı yaşayan Uygurlar, 744 yılında Basmil ve Karlukların desteğiyle isyan

ederek devleti yıkmıştır. Ardından Karluklarla yapılan anlaşmaları bozan Uygurlar, Kutluk Bilge Kül Kağan'ın liderliğinde Uygur Devleti'ni kurmuştur (Gömeç, 2016; 45-54; Kafesoğlu, 2022: 61).

Kutluk Bilge Kül Kağan'ın vefatı sonrasında Uygur Devleti'nin başına Moyen Çor Kağan geçmiş ve bölgelerinde yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönem hakkında bilgi veren en önemli kaynak olan Şine-Usu (Yeni Su) Yazıtı'na göre, Moyen Çor Kağan döneminde devletin sınırları İç Asya'ya kadar uzanmış ve bu topraklarda yaşayan Türk boyları ile Çin Komini, Uygurlar tarafından tek bir idare altında toplanmıştır (Gömeç, 2016: 45-54). Moyen Çor Kağan'ın 759 yılında vefat etmesinin ardından Böğü Kağan devletin başına geçmiştir. Böğü Kağan döneminde gerçekleştirilen Tibet Seferi, hem siyasi tarih hem de Türk kültür tarihi açısından önem taşımaktadır. Bu sefer neticesinde Uygurlar Maniheizm'i benimseyerek, et yemenin yasak olduğu bu dinle birlikte sosyokültürel bir değişime uğramıştır. Uygur Türkleri, savaşçı ve bozkır yaşamından şehirli ve tüccar yaşamına geçiş yapmış, ilim ve edebiyat alanında gelişme kaydetmiştir. Ancak Böğü Kağan, Çin'e yönelik bir sefer planlarken, Vezir Tun Bağa Tarkan'ın muhalefetiyle karşılaşmış ve sonuçta Kağan öldürülerek Tun Bağa Tarkan devletin başına geçmiştir. Tun Bağa Tarkan'ın tahta çıkmasının ardından Çinli bir prenses ile evlendiği ve ölümünün ardından Uygur Devleti, 840 yılında Kırgızların düzenlediği saldırılar sonucunda yıkılmıştır (Ögel, 1955: 331-334). Uygur Devleti'nin çöküşü üzerine, Karluklar bölgede üstünlük kurarak Karahanlı Devleti'ni tesis etmişlerdir. Karluk Yabgusu öncülüğünde kurulan bu devlet, Yağma, Çiğil ve Karluk boylarını birleştirmiş ve İslamiyet'i kabul etmiştir. Karahanlılar, iç çatışmalar ve dış saldırılar nedeniyle zamanla zayıflamış ve 1212 yılında Karahıtaylar tarafından yıkılmıştır. Bölge daha sonra Moğolların egemenliği altına girmiş ve Cengiz Han'ın ölümü üzerine yapılan paylaşımında bölge, Çağatay Hanlığı'na bırakılmıştır. Doğu Türkistan, Çağatay Hanlığı dönemi içerisinde Muhammed Yalavaç Beg'in idaresinde kalmış, ancak Hanlık 1370'te Timur'un saldırılarıyla sona ermiş ve yerine Timur'un kurduğu yeni bir yapılanma başlamıştır. Timur, 32 yıl süren hükümdarlığında, geniş topraklara hakim olmuş ve 1405'te ölümüyle devletin çoğu bölgesi kaybedilmiştir. Ancak, Doğu Türkistan, 1449'da Uluğ Bey'in ölümüne kadar Timurlular'ın kontrolünde kalmıştır. 17. yüzyılın başlarına dek, Çağatay Hanedanı mensupları bölge üzerinde hakimiyet sürdürmüş, Cengiz ve Timur soyundan gelenlerin diğer Türk devletleriyle olan mücadeleleri bölgeye olumsuz etkiler bırakmıştır. Buna rağmen,

Doğu Türkistan'da bilim ve kültür alanında önemli gelişmeler kaydedilmiş, birçok bilim adamı yetişmiştir (Kul, 2019: 32).

Seyit (Sait) Han, Çağatay Hanedanı soyundan gelmekle birlikte, 1514'de Hoten, Yarkent ve Kaşgar'ı da içine alan Saidiye (Yarkent) Hanlığı kurulmuştur. 17. yüzyılın sonlarına doğru Doğu Türkistan'da birçok Hoca, iktidar için mücadele etmiş ve "Hocalar Devri" olarak adlandırılan bu dönemde yaşanan çatışmalar Saidiye Hanlığı'nın yıkılmasına ve bölgenin istikrarsız bir hale gelmesine yol açmıştır. Bölge, 1755 yılında Çin'in istilasına kadar Kalmuklar ve Hocalar arasındaki mücadelelerin odağında kalmıştır (Kul, 2009: 24-31). Kalmukların lideri, devlet içinde süregelen iktidar mücadeleleri esnasında, Mançular tarafından yönetilen Çin'den destek talebinde bulunmuştur. Bu yardım talebi, Cungarya bölgesinin Çin tarafından işgal edilmesine yol açmıştır. 1760 yılına gelindiğinde, Mançu Hanedanlığı Doğu Türkistan topraklarını tamamen ele geçirme amacıyla istila faaliyetlerini genişletmiştir. 1757 ile 1760 yılları arasında, milyonlarca insanın yerinden edildiği ve katledildiği bu süreçte, Çin'in istila girişimleri kesintisiz sürdürülmüştür. Doğu Türkistan halkı, Çin'in bu saldırgan politikalarına karşı 17 kez isyan etmiştir (Özdağ, 2000: 106).

1860'lı yıllar, Doğu Türkistan için dönüm noktası teşkil eden gelişmelere sahne olmuştur. Bu dönemde, Çarlık Rusya'nın Batı Türkistan'a doğru ilerleyişi sırasında Hokand Hanlığı'nı işgal etmiştir. Hokand Hanlığı'nın askeri komutanlarından Yakup Han, bu olayın ardından Kaşgar'a giderek, Hoten, Kaşgar, Kuça ve Yarkent'i kapsayan topraklarda kısa sürede bağımsız bir devlet kurmuştur. 1865 yılında "Atalık Gazi Ba-devlet" unvanı ile devletin başına geçen Yakup Han, Çin işgaline karşı durmuştur. 1870 yılında, Mançu Hanedanlığı'nın Rusya destekli istilacı hareketlerinden duyduğu endişe sebebiyle, Yakup Han Ba-devlet, Seyit Yakup Han Töre liderliğinde bir elçilik heyeti ile Osmanlı Devleti Sultanı Abdülaziz Han'a subay ve silah yardımı talebinde bulunmuştur. Osmanlı Sultanı bu talebi kabul ederek, Yakup Han Ba-devlet'e "Emirü'l-Müslimîn" unvanını vermiştir. Yakup Han Ba-devlet, Osmanlı Sultanı Abdülaziz Han adına hutbe okutarak para bastırması ve ayrıca Hindistan'da İngilizler ile ilişki kurma girişiminde bulunmuştur. Ancak, "93 Harbi" sırasında Çarlık Rusya ile mücadele eden Osmanlı Devleti bölgeye tam destek sağlayamamış, İngilizler ise Çin ile kurdukları yakın ilişkiler nedeniyle Yakup Bey'e destekte bulunmamışlardır. Yakup Han Ba-devlet'in 1877 yılı Mayıs ayında vefat etmesinin ardından, oğulları arasında ülkeyi ele geçirmek için iktidar mücadelesi başlamıştır.

Yakup Han Ba-devlet'in idaresi altındaki 13 yılın sonrasında, bölgenin tekrar Çin tarafından işgal edilmesi süreci başlamıştır ve 1877 ile 1879 yılları arasında Doğu Türkistan, Mançu Hanedanlığı'nın yönetimi altında büyük katliamlara sahne olmuştur. Bu dönem, "İkinci Mançu İşgali" olarak adlandırılmış ve 18 Kasım 1884'te Çin Meclisi tarafından alınan bir kararla Doğu Türkistan'ın adı "Xinjiang" (yeni elde edilmiş toprak) olarak değiştirilmiştir. Aynı zamanda, 1911 yılında Mançu Hanedanlığı'nın yıkılana kadar bölgeye Çinli göçmenler yerleştirilmiş ve bu süreçte idari yönetim Çinlilere geçmiştir. 1884 yılından itibaren Çin, Doğu Türkistan'ı bir eyalet gibi yönetmeye başlamış ve bu yönetim altında etnik, dinî ve sosyokültürel asimilasyon politikaları uygulanmıştır (Alptekin, 1992: 21).

1911 yılında Dr. Sun Yat-sen liderliğindeki Guomindang Hükümeti (Milliyetçi Çin Partisi) Mançu Hanedanlığı'nı yıkarak Çin Cumhuriyeti'ni kurmuştur. Bu süreçle birlikte, Doğu Türkistan resmî olarak Çin'e bağlanmıştır. Ancak, Doğu Türkistan, Merkezî Çin yönetimini ciddiye almayan Çinli Genel Valiler tarafından yönetilmiştir. Bu genel valiler, bölgede zulüm ve katliamlar gerçekleştirmiş ve halk üzerinde ağır baskılar uygulamıştır. İlk Çinli Genel Vali Yang Zen-xin'in yönetimi altında, bölge keyfî bir şekilde idare edilmiş ve bölge halkının cahil bırakılması politikası güdülmüştür. Yang, mevcut okulları kapatmış ve yerel dillerde eğitim görülmesini engellemiştir. 17 yıl süren bu yönetim dönemi, Yang'ın bir Polis Okulu açılışında kendi görevlendirdiği Dışişleri Müdürü Fen Yav-nan tarafından öldürülmesiyle sona ermiştir. Fen Yav-nan'ın kendini yeni genel vali ilan etmesi üzerine, bir başka Çinli olan Jin Şu-ren tarafından öldürülmüştür. Yang'ın politikalarını sürdüren Jin, 1933 yılına kadar Doğu Türkistan'ı yönetmiştir. Jin'in artan zulmüne karşı ayaklanan Doğu Türkistan halkı, Salih Dorga'nın kızıyla zorla evlenmeye çalışan bir Çinli memuru Kumul'da düzenlenen kına gecesinde öldürmüş ve bu olay, 12 Kasım 1933 tarihinde merkezi Kaşgar olan bağımsız bir Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti'nin kurulmasına giden sürecin başlangıcı olmuştur (Özkan vd., 2023: 9-14).

Hoca Niyaz Hacı Cumhurbaşkanı, Sabit Damolla ise başbakan olarak atandığı Doğu Türkistan Cumhuriyeti, iki yıl süren varlığı boyunca, Rusya ve Çin'in millî menfaatlerine tehdit olarak algılanmış ve bu iki güç, Mart 1934 tarihine gelindiğinde devleti ortadan kaldırmıştır. İktidara Şın Şı-sey'in getirilmesiyle bölge, 1944 yılına kadar Sovyetlerin nüfuzu altında yönetilmiştir (Kul, 2019: 32). II. Dünya Savaşı'nın Sovyetler aleyhine seyretmesi üzerine tedirgin olan Şın Şı-sey, yönetimini

Guomintang'a çevirmiştir. Bu durum, Sovyetlerin Altay'da Şın Şı-sey'e karşı mücadeleden Osman Batur'u Moğolistan üzerinden desteklemesine neden olmuş ve Şın Şı-sey 1944 yılında görevden alınmıştır. Sovyetlerin desteğiyle, 12 Kasım 1944 tarihinde Gulca (İli) merkezli son bağımsız Doğu Türkistan Cumhuriyeti kurulmuştur. Ancak, Sovyetlerin bölgede millî bir devletin varlığını kendi menfaatlerine uygun bulmaması sonucunda, yeni kurulan devlet, Merkezî Çin yönetimiyle 2 Ocak 1946'da "11 Bitim Anlaşması"nı imzalayarak karma bir hükümet kurma yoluna gitmiştir. Bu karma hükümetin başkanlığına Cang Ci-cong getirilmiş, ardından 19 Mayıs 1947'de yerini Dr. Mesut Sabri Baykozi'ye bırakmıştır (Kul, 2019: 377-378). Dr. Mesut Sabri Baykozi'nin millî politikaları, hem Sovyetleri hem de Guomintang idaresini rahatsız etmiştir. Bu rahatsızlık sonucunda, Çan Kay-şek 17 Temmuz 1948'de Baykozi'nin yerine Burhan Şehidî'yi atamıştır. Bu dönemde, Çin iç savaşını kazanan Mao Ze-dong, Çin'de iktidarı ele geçirerek komünist dönemi başlatmış, Çan Kay-şek ise Tayvan'a sığınmıştır. Mao'nun liderliğindeki komünist birlikler, 26 Eylül 1949'da Doğu Türkistan'ı işgal etmek üzere harekete geçmiştir. Bunu öngören millî liderler, birkaç toplantı sonucunda topluca dış ülkelere göç etme kararı almışlardır (Kul, 2023: 171-201).

2.3. Coğrafi Konum

Türkistan, Türklerin tarihi ana yurdu olarak kabul edilmekte olup, bu bölgenin büyük bir kısmını oluşturan Doğu Türkistan, Çin'in kuzeybatısında yer almaktadır. 1 Ekim 1955 tarihinde Merkezî Çin hükümetine bağlanarak resmi olarak "Xinjiang (Sincan) Uygur Otonom (Özerk) Bölgesi" adını almıştır. Doğu Türkistan, 1.828.418 km²'lik bir alanla Çin'in otonom bölgeleri arasında en geniş idarî birime sahiptir. Bölgenin yüzölçümü, Türkiye'nin topraklarının yaklaşık 2,5 katı büyüklüğündedir ve dünyanın en büyük topraklarına sahip ülkeler sıralamasında 19. sıradadır. Doğal sınırlarını çoğunlukla yüksek dağ silsileleri oluştururken, Doğu Türkistan, Çin ve Moğolistan'ın yanı sıra batısında Afganistan ve Tacikistan, kuzeyinde Kırgızistan, Kazakistan ve Rusya, güneyinde ise Pakistan, Hindistan ve Tibet ile komşudur. Bölgenin başkenti Urumçi, merkezî bir konumda yer almakta olup, Aksu, Altay, Gulca (İli), Hoten, Karaşehir, Kaşgar, Kumul, Targabatay ve Yarkent, Doğu Türkistan'ın diğer önemli şehirleridir. Doğu Türkistan topraklarını kaplayan Tanrı Dağları, Karanlık Dağları, Karakurum, Targabatay ve Altay sıradağları, dünyanın en yüksek dağları arasında bulunmaktadır. İli (Cungarya) Tanrı Dağlarının kuzeyinde, Tarım Havzası (Kaşgarya)

ise güneyinde yer almaktadır. Tarım Havzası, Tanrı ve Karanlık dağları arasında geniş bir alana yayılarak 910.000 km²'lik bir alanı kapsamaktadır. Bölgenin orta kısmını kapsayan 500.000 km² büyüklüğündeki Taklamakan Çölü, Tarım Havzası içinde bulunmakta ve dünyanın en büyük ikinci çölü olarak bilinmektedir. Doğu Türkistan'da ayrıca 90.000 km² ormanlık alan bulunmaktadır. Cungarya havzası ise, Doğu Türkistan'ın kuzeyinde, Tanrı Dağları ile Altay Dağları arasında stratejik bir konumda yer almaktadır. Bu havza, merkezinde bir çöl bulundurmasının yanı sıra, geri kalan alanları geniş otlaklarla kaplıdır. Ayrıca, Cungarya havzasının güney kısmında ziraata elverişli topraklar ve geniş bir sulama alanı bulunmaktadır. Doğu Türkistan'ın idari merkezi olan Urumçi şehri bu havzada yer almakta olup, bölge, Uzak Doğu ile Batı arasındaki bağlantıyı sağlayan ülkenin tek demir yolu hattına da ev sahipliği yapmaktadır (Ataman, 2006: 22-29). Doğu Türkistan, "derya" olarak adlandırılan çok sayıda nehir barındırmaktadır. Bu nehirlerden en önemlisi, 2.179 km uzunluğundaki Tarım Nehri'dir. Tarım Nehri, Keşmir ile Doğu Türkistan arasındaki sınırda yer almakta ve Lob Gölü'ne dökülmektedir. Nehir, altı ana koldan oluşmaktadır; bunların başlıcaları batıdan Kaşgar, güneybatıdan Yarkent, güneyden Hoten ve kuzeybatıdan Aksu kollarıdır. Tanrı Dağları'nın güneyinde yer alan Bağraş Gölü ve güneydoğusunda bulunan Lob Gölü, Doğu Türkistan'ın en büyük göllerindedir. Ayrıca, Cungarya havzasındaki en büyük göl olan Ebi Gölü, bölgenin hidrografik özelliklerini zenginleştirmektedir. Sayram ve Boğda gölleri ise bölgenin diğer önemli su kütleleri arasında sayılmaktadır.

Doğu Türkistan, dünyanın denizlere en uzak bölgesi olarak dört mevsimi farklı iklim özellikleriyle yaşamaktadır. Bölge, güneyindeki Taklamakan Çölü nedeniyle sıcak ve kurak iklim şartlarına sahipken, kuzeyinde kışları sert ve soğuk, yazları ise yağışlı ve yayla iklimi hüküm sürmektedir. Dağlık bölgelerde hava sıcaklığı -30 dereceye kadar düşebilmekte, özellikle kış aylarında Doğu Türkistan'ın kuzeyi sürekli kar yağışı altında kalmaktadır (Alptekin, 1975: 85).

2.4. Yeraltı Zenginlikleri

Doğu Türkistan, özellikle Tarım Havzası ve Junggar Havzası'nda bulunan büyük petrol ve doğalgaz rezervleriyle tanınmaktadır. Tarım Havzası, Çin'in en büyük petrol sahalarından birine ev sahipliği yapmaktadır ve burada bulunan rezervler, Çin'in toplam petrol üretiminin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Junggar Havzası ise hem petrol hem de doğalgaz rezervleri açısından zengindir. Bu bölge, Çin'in enerji arzını

güvence altına almak için kritik öneme sahiptir (Roberts, 2020: 51). Tarım Havzası'nda yer alan Karamay petrol sahası, 1955 yılında keşfedilmiş ve Çin'in petrol endüstrisinin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Bu saha, 2000'li yıllarda modern teknolojilerle donatılmış ve üretim kapasitesi artırılmıştır. Tarım Havzası, aynı zamanda büyük doğalgaz rezervlerine de sahiptir ve bu gaz, hem yerel tüketim hem de ülkenin diğer bölgelerine nakil için kullanılmaktadır (Millward, 2019: 20-31).

Doğu Türkistan, Çin'in en büyük kömür rezervlerine de sahip bölgelerinden biridir. Bölgenin kuzeydoğusunda yer alan Turfan-Hami havzası, büyük kömür yataklarına ev sahipliği yapmaktadır. Bu yataklar, özellikle enerji üretimi ve çelik sanayisinde kullanılmak üzere çıkarılmaktadır. Kömür rezervleri, bölgedeki ekonomik kalkınmayı desteklemekte ve Çin'in enerji bağımsızlığına katkı sağlamaktadır. Kömür yataklarının yoğunluğu, bölgedeki enerji üretim tesislerinin kurulmasına ve elektrik üretiminde kullanılmasına olanak tanımıştır. Ayrıca, kömürden metanol ve diğer kimyasal ürünlerin elde edilmesi için çeşitli projeler geliştirilmiştir. Bu projeler, bölgedeki endüstriyel faaliyetleri artırmakta ve yerel ekonomiye önemli katkılar sağlamaktadır (Clarke, 2010: 44).

Doğu Türkistan, nadir toprak elementleri bakımından da zengin bir bölgedir. Bu elementler, yüksek teknoloji ürünlerinde, elektronik cihazlarda ve savunma sanayisinde kullanılmaktadır. Bölgedeki nadir toprak elementleri, Çin'in küresel teknoloji pazarındaki rekabet gücünü artırmakta ve stratejik öneme sahip olmaktadır (Zenz, 2021: 291-312). Bölgedeki önemli nadir toprak elementi yatakları arasında, Altay Dağları'nda yer alan cevherler bulunmaktadır. Bu yataklar, yüksek oranda nadir toprak elementleri içermekte ve çıkarılan elementler, hem iç pazarda hem de uluslararası pazarda talep görmektedir. Ayrıca, Doğu Türkistan'da altın, gümüş, bakır ve uranyum gibi diğer değerli mineraller de bulunmaktadır. Bu mineraller, bölgenin madencilik endüstrisini çeşitlendirmekte ve ekonomik potansiyelini artırmaktadır (Millward, 2019: 20-31).

Doğu Türkistan, aynı zamanda büyük tuz yataklarına da sahiptir. Lop Nur bölgesindeki tuz yatakları, Çin'in tuz üretiminde önemli bir yer tutmaktadır. Tuz, hem endüstriyel kullanım hem de gıda üretimi için çıkarılmaktadır. Bölgedeki tuz rezervleri, ekonomik değeri yüksek olan potasyum ve magnezyum gibi elementler de içermektedir (Roberts, 2020: 29-32). Bunların yanı sıra, Doğu Türkistan'da zengin fosfat yatakları da bulunmaktadır. Fosfat, tarım sektöründe gübre üretimi için önemli

bir hammaddedir ve bölgedeki fosfat yatakları, Çin'in tarım üretim kapasitesini artırmak için kullanılmaktadır. Bu elementler, ileri teknoloji ürünlerinde, özellikle elektronik cihazlarda ve savunma sanayisinde kullanılmaktadır. Bölgedeki kömür rezervleri de Çin'in enerji üretiminde büyük bir paya sahiptir. Bu zenginlikler, Doğu Türkistan'ı Çin için vazgeçilmez kılmakta ve bölgenin jeopolitik önemini artırmaktadır (Roberts, 2020: 29-32). Doğu Türkistan, sadece yeraltı zenginlikleri ile değil, aynı zamanda stratejik konumu ile de büyük önem taşımaktadır. Orta Asya'nın kalbinde yer alan bu bölge, tarihi İpek Yolu üzerinde bulunmaktadır ve Çin'in Batı Asya ve Avrupa ile olan bağlantısını sağlamaktadır. Bu durum, bölgeyi sadece Çin için değil, aynı zamanda küresel ticaret ve enerji hatları için de kritik bir konuma getirmektedir (Benson, 2020: 17-24). Çin'in 2013 yılında başlattığı "Bir Kuşak, Bir Yol" girişimi (Belt and Road Initiative), Doğu Türkistan'ın stratejik önemini daha da artırmıştır. Bu girişim, Çin'in küresel ticaret ağını genişletmeyi ve ekonomik etkisini artırmayı hedeflemektedir. Doğu Türkistan, bu girişimin kara yolu bağlantıları için kilit bir noktada yer almakta ve Çin'in Orta Asya, Avrupa ve Orta Doğu'ya açılan kapısı olarak görülmektedir (Clarke, 2010: 47).

19. yüzyılın sonlarında, Doğu Türkistan, Çarlık Rusyası ve İngiliz İmparatorluğu'nun Büyük Oyun (The Great Game) olarak bilinen Orta Asya'daki rekabetinin bir parçası haline gelmiştir. Bu iki büyük güç, Orta Asya'nın zengin kaynaklarına ve stratejik konumuna hakim olma amacıyla birbirleriyle mücadele etmişlerdir. Doğu Türkistan, bu rekabetin merkezinde yer almıştır ve bölgedeki doğal kaynaklar, her iki taraf için de cazip bir hedef olmuştur (Benson, 2020: 17-24). Çarlık Rusyası, Doğu Türkistan'ı kendi nüfuz alanına katmak ve bölgedeki Türk halkları üzerinde etkisini artırmak amacıyla çeşitli diplomatik ve askeri girişimlerde bulunmuştur. İngiliz İmparatorluğu ise Hindistan'ı koruma ve Rusya'nın güneye inmesini engelleme amacıyla bölgedeki etkisini artırmaya çalışmıştır. Bu dönemde, Doğu Türkistan'daki yerel yönetimler, bu iki büyük güç arasındaki rekabetten yararlanarak bağımsızlıklarını koruma çabası içinde olmuşlardır (Millward, 2019: 20-31).

Çin'in Qing Hanedanı, 18. yüzyılın sonlarında Doğu Türkistan'ı fethederek bölgeyi Çin İmparatorluğu'nun bir parçası haline getirmiştir. Ancak, Qing Hanedanı'nın zayıflamasıyla birlikte, bölgedeki kontrol zayıflamış ve Doğu Türkistan'da çeşitli isyanlar patlak vermiştir. 19. yüzyılın ortalarında, Taiping İsyanı ve Dungan İsyanı

gibi büyük ayaklanmalar, Qing Hanedanı'nın Doğu Türkistan üzerindeki hakimiyetini sarsmıştır (Kim, 2004: 71).

Bu dönemde, Doğu Türkistan'daki yeraltı zenginlikleri ve stratejik konum, Qing Hanedanı için vazgeçilmez olmuştur. Ancak, iç sorunlarla boğuşan Qing yönetimi, bölgedeki kontrolünü kaybetme riskiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu durum, Çarlık Rusyası ve İngiliz İmparatorluğu'nun bölgedeki nüfuzunu artırma çabalarını daha da yoğunlaştırmıştır (Benson, 2020: 17-24).

20. yüzyılın başlarında, Çin'de Qing Hanedanı'nın yıkılması ve Cumhuriyetin ilan edilmesi, Doğu Türkistan'daki durumu daha da karmaşık hale getirmiştir. Bu dönemde, Sovyetler Birliği, Doğu Türkistan'da etkisini artırmaya çalışmış ve bölgedeki yerel halklarla iş birliği yaparak Çin'in kontrolünü zayıflatma çabasında olmuştur (Roberts, 2020: 29-32). 1930'larda, Doğu Türkistan'da iki kısa ömürlü bağımsız devlet kurulmuştur. Bunlar Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti (1933-1934) ve Doğu Türkistan Cumhuriyeti (1944-1949) olarak isimlenmişlerdir. Bu devletler, Sovyetler Birliği'nin desteğiyle kurulmuş, ancak Çin'in iç savaşı kazanması ve Komünist Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte, bölge yeniden Pekin'in kontrolüne geçmiştir (Benson, 2020: 17-24). 1949'da ise Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte gelişen müdahaleler ve diğer sömürü politikaları ile ilgili detaylar son bölümde verilmiştir.

2.5. Ekonomik Faaliyetler

Doğu Türkistan, diğer Türk topluluklarından önce yerleşik hayata geçmiş ve bu geçiş büyük ölçüde tarım ve hayvancılık faaliyetlerine dayanmaktadır. Bölge, özellikle arpa, buğday, mısır, pirinç ve yulaf gibi tahıl ürünlerinin ekiminde yüksek bir üretim kapasitesine sahiptir. Aynı zamanda, ayçiçeği, ipekçilik, pamuk ve şeker pancarı gibi ürünler de Doğu Türkistan'ın tarım faaliyetlerinin önemli bir parçasını oluşturur. Bölgenin ekonomisinde hayvancılık da merkezi bir rol oynamaktadır, çünkü geniş çayır ve otlaklar bu faaliyet için elverişli koşullar sunmaktadır. Doğu Türkistan ayrıca zengin doğal kaynaklara sahiptir; bölgede çıkarılan petrol, Çin'deki toplam petrol üretiminin neredeyse yarısını oluşturmaktadır. Bu kaynak çeşitliliği, altın, bakır, demir ve kömür gibi madenlerin çıkarılmasını da içerir, ki bu madenler bölgenin yer altı rezervlerini oldukça zengin kılmaktadır (Alptekin, 1975: 26-27). Bu geniş

kaynaklar, Doğu Türkistan'ı hem tarım hem de madencilik açısından stratejik bir öneme sahip kılmıştır.

Bölge, yeraltı ve yerüstü kaynaklarıyla dünya üzerindeki zengin ülkeler arasında saygın bir konuma sahiptir. Bölge genelinde, pamuk, buğday, mısır ve arpa gibi ziraat ürünleri başta olmak üzere, Anadolu'da yetişen birçok tarım ürünü yetiştirilmektedir. Ayrıca, bölge 10 çeşit hububat, 25 çeşit sebze, 30 çeşit bitkisel ilaç otları ve 20 çeşit meyve üretimi yapmaktadır; bu meyveler arasında 35 farklı çeşit elma bulunmaktadır. Aynı zamanda, 22 çeşit kavun ve 13 çeşit üzüm gibi çeşitli meyveler de Doğu Türkistan'da yetiştirilmektedir (Alptekin, 1975: 29). Özellikle pamuk üretimi, Cungarya Havzası, Kaşgar ve Turfan havzalarında oldukça verimli olup, 1959 yılında dünya pamuk istatistiklerinde ikinci sıraya yerleşmiştir. Bu verimlilik, Doğu Türkistan'ın dünya genelindeki birçok ülkenin pamuk ihtiyacını karşılayabilmesine olanak tanımaktadır (Alptekin, 1975: 29). Doğu Türkistan ayrıca, Orta Asya'daki ticaretin önemli bir kısmını elinde bulundurmakta ve tarih boyunca Çin, Avrupa ve Orta Doğu gibi uzak bölgelere ihracat yapmıştır. İpek Yolu üzerindeki bu ticaret, Doğu Türkistan'ın liderlik ettiği bir alan olarak bilinmektedir. Ancak, bu ticaretin kontrolü, Çinliler için rahatsız edici olmuş ve bu nedenle Türkistan'a yönelik saldırılar gerçekleştirmişlerdir. Bölgedeki Türk toplulukları, bu ticaret üzerinde yaklaşık 600 yıl boyunca hakimiyet sürdürmüştür (Alptekin, 1975: 32). Eski dönemlerde Doğu Türkistan'daki sanayiler, özellikle el yapımı sanatları üzerine yoğunlaşmış, ipekli ve pamuklu kumaşlar dokunmuştur. Ayrıca, halı ve kilim imalatı da yapılmıştır. Çin işgalinden önce bölgede 300'den fazla atölye ve fabrika bulunurken, işgal sonrasında bu iş yerlerinin çoğu kapatılmıştır (Alptekin, 1975: 37).

Çin hükümeti, 2015'den itibaren bölgede "eğitim kampı" adında toplama kamplarını faaliyete geçirmiş ve bu kamplarda yaşları 16 ile 18 arasında değişen çocukları çalışmaya zorlamıştır. Çin, bu gençleri çeşitli yerlerdeki fabrikalara göndererek çalıştırmıştır. 2020 yılı itibarıyla, zorla çalıştırma uygulamalarının yapıldığı yabancı ve Çin firmalarının sayısı 82'ye yükselmiştir. Bu firmalar arasında Asus, Lenovo, Mercedes-Benz, Apple, Puma, Motor, Microsoft, Samsung, BYD ve Google gibi dünya çapında tanınmış şirketler bulunmaktadır. Bu uygulamalarda zorla çalıştırılan Uygurların sayısının 1,8 milyon olduğu tespit edilmiştir (Havlova, 2024: 127-146).

Doğu Türkistan'ın yeraltı kaynakları açısından bakıldığında, II. Dünya Savaşı öncesinde Rus mühendisler tarafından yapılan araştırmalara dayanarak, bölgede

uranyum, volfram, kalay, kurşun, altın, demir, kömür, cıva ve amonyak gibi çeşitli maden rezervleri belirlenmiştir. Ayrıca, 120.000.000 ton petrol ve 18.500 ton altın rezervi olduğu saptanmıştır. Kızıl Çin işgalinin ardından, 1956 yılından itibaren yapılan araştırmalar neticesinde Cingarya'nın birçok yerinde petrol rezervi keşfedilmiştir. 1964 yılında Çin yönetimi tarafından yapılan açıklamada, Doğu Türkistan'daki petrol rezervinin 160.000.000 ton olduğu ve bu miktarın İran ve Irak'taki petrol rezervlerinin on katı büyüklüğünde olduğu bildirilmiştir. Kömür, bölgenin en değerli kaynaklarından biri olarak kabul edilmiş, 1959 yılında yapılan bir açıklamada Urumçi civarındaki dağlarda 600 milyon ton kömür rezervi olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, bölgede 12 trilyon tonun üzerinde uranyum bulunduğu tespit edilmiştir. Doğu Türkistan'da ayrıca önemli orman rezervleri bulunmaktadır. Altay'dan Kaba şehrine kadar uzanan 400 kilometrelik bir alanda geniş ormanlık alanlar mevcuttur. Bu ormanlar İli orman bölgesi, Tiyaşan orta kısım orman bölgesi ve Tiyaşan Doğu orman bölgesi olarak üç ana kısma ayrılmaktadır. Bölgedeki toplam orman rezervi, 16 milyon dönüm arazi üzerinde yer almaktadır (Nizam, 2020: 40).

Çin yönetimi, 2017 yılında yaptığı yayınladığı raporda, Doğu Türkistan'da 138 çeşit maden bulunduğunu belirtmiştir. Bu madenler arasında altın, kömür, petrol ve demir gibi değerli kaynakların rezerv miktarlarının önemli ölçüde artış gösterdiği vurgulanmıştır. Özellikle demir rezervleri, 2015 yılı itibarıyla 2.63 milyar ton olarak tespit edilmiş olup, bu rezervlerin çoğunluğu Altay Dağı ve Taşkorgen Dağları bölgelerinde yoğunlaşmıştır (Nizam, 2020: 42-43). Altın rezervleri açısından, Doğu Türkistan'daki il ve ilçelerin %70'inde altın madenleri tespit edilmiş, ve tarihten günümüze 500'den fazla altın madeni keşfedilmiştir. 2015 yılında yapılan bir değerlendirme, bölgedeki altın rezervlerinin 728.43 ton olduğunu ortaya koymuştur. Kömür rezervlerine gelince, 1956 yılında 600 milyon ton olarak belirlenen kömür rezervleri (Yunus, 1985: 168), 2017 yılına gelindiğinde 250 milyar tona yükselmiştir. Ayrıca, bölgede her yıl artan kömür madenlerinin sayısı 285'e ulaşmış ve bu madenlerden yıllık 178 milyon ton kömür üretilmiştir (Nizam, 2020: 46). Doğu Türkistan'ın diğer önemli yeraltı kaynaklarından biri olan petrol ve doğal gaz, özellikle Cingarya Havzası, Tarım Havzası, Turfan ve Kumul Havzalarında yoğun olarak bulunmaktadır. Ayrıca, bölgede 30'dan fazla küçük petrol ve doğal gaz üretim tesisi mevcuttur. Çin hükümetinin artan petrol arıtma faaliyetleri sonucunda, 2017 yılı

itibarıyla petrol rezervi 20.86 trilyon tona ulaşmıştır. Doğal gaz rezervleri ise 8.6 milyar ton, yani 2.1 trilyon metre küp olarak kaydedilmiştir. 2004 ile 2018 yılları arasında, bölgeden Çin'in çeşitli şehirlerine 221.7 trilyon metre küp doğal gaz taşınmış ve bu gaz 2019 yılından itibaren artırılmıştır. Bölgenin bu zengin yeraltı ve yerüstü kaynakları, Çin işgalci güçleri tarafından çeşitli yöntemlerle kendi bölgelerine aktarılmıştır (Nizam, 2020: 43).

2.6. Demografik Yapı ve Uygular

Doğu Türkistan, çeşitlilik arz eden etnik yapısıyla, Uygurlar ile birlikte Tacikler, Huiler, Kırgızlar, Kazaklar ve Han Çinlileri gibi farklı etnisiteleri barındırmaktadır. Bu bölge, özellikle Müslüman topluluklar açısından önemli bir kültürel merkezdir. 1911 ile 1965 yılları arasında nüfusun 2 milyon ile 5 milyon arasında olduğu kaydedilmiştir (Alptekin, 1975: 47-48). Ancak, 1920 yılında bölgedeki Türk nüfusu 17 milyonlarda iken, bu sayının günümüzde 36 milyona kadar yükseldiği belirtilmektedir (Nizam, 2020: 136-138). Bölgede yaşayan Türkler, Uygurlar, Kazaklar, Kırgızlar, Özbekler, Tatarlar ve Tacikler gibi farklı etnik gruplara ayrılmıştır. Ayrıca, Ruslar, Mançular, Moğollar, Şibeler ve Huyzular gibi diğer milletler de Doğu Türkistan'da ikamet etmektedir (Alptekin, 1975: 52-53). 2017 yılında Çin hükümeti tarafından yapılan nüfus açıklamasına göre, Uygurların sayısı 11,66 milyon olarak belirlenmiştir. Çin hükümeti nüfusun hızla arttığını iddia etse de, uluslararası bilim insanları bu rakamların gerçeği yansıtmadığını, Uygurların gerçek sayısının 35 ile 40 milyon arasında olduğunu öne sürmüştür (Nizam, 2020: 137). Kazakların, İli, Altay, Çöçek, Börtela, Sanci ve Urumçi gibi şehirlerde yoğunlaştığı, 1958'de neredeyse 1 milyon olan Kazak nüfusunun 2017'de 1.58 milyon olduğu belirtilmiştir. Kırgızların çoğunlukla Doğu Türkistan'ın Kızılsu Kırgız Özerk İli'nde yaşadığı, 1958'de 65.000 olan Kırgız nüfusunun 2017'de 207.000'e yükseldiği açıklanmıştır (Nizam, 2020: 147-149).

Çin Halk Cumhuriyeti Devlet Konseyi Bilgi Ofisi, Eylül 2021'de yayınladığı 2020'deki 7. Ulusal Nüfus Sayımı verilerine göre, Doğu Türkistan'ın toplam nüfusu 25,85 milyon olarak belirlenmiş, bunların 10,92 milyonu Han Çinlisi, geri kalan 14,93 milyon ise etnik azınlıklar olarak kaydedilmiştir (Çin Halk Cumhuriyeti Devlet Konseyi Bilgi Ofisi, 2021).

2.7. Siyasi Durum ve Siyasi Tarihsel Süreç

Doğu Türkistan, 1955 tarihli idari yapılanma çerçevesinde, iç yapı olarak beş özerk vilayet, sekiz idari merkez ve on beş şehre bölünmüştür. Bu yapılanma dahilinde beş özerk vilayet; Bayangol-Moğol, Bortala-Moğol, Changji-Hui, İli-Kazak ve Kızılsu-Kırgız olarak sıralanmaktadır. İdari şehirler ise Aksu, Altay, Hami, Hotan, İli, Kaşgar, Tacheng ve Turfan'dır (Keskin, 2013: 71). Urumçi, bölgenin idari başkenti olarak hizmet vermektedir. Doğu Türkistan, Çin Halk Cumhuriyeti'nin beş özerk bölgesinden biri olarak, Çin Anayasası'nın 112 ile 123. maddeleri arasında özerk bölgelerin statüsü tanımlanmıştır. Anayasa, özerk bölgelerin iç işlerinde serbest olmalarını, dış işlerde ise Çin merkezi hükümetine tabi olmalarını öngörmektedir (NPC, 2024). Ancak, bu serbestlik, 116. maddeye göre özerk bölgelerin yaptığı düzenlemelerin Ulusal Halk Kongresi Daimî Komitesi tarafından onaylanmasını gerektirir. Bu durum, özerklik haklarının sınırlı olduğunu gösterir.

Amine Tuna'nın "Doğu Türkistan'da Asimilasyon ve Ayrımcılık" adlı eserinde belirtildiği üzere, kuruluşundan itibaren Çin Komünist Partisi'nin etkin olduğu ve diktatoryal bir yapıda yönetildiği Doğu Türkistan'da, iç ve dış politika kararlarının Çin'in "ulusal" çıkarları doğrultusunda alındığı, bu nedenle Anayasadan kaynaklanan özerklik haklarının pratikte anlamsız kaldığı ifade edilmiştir (Tuna, 2012: 39). Böylelikle, özerklik kavramı, teorik olarak var olan ancak pratikte işlevsiz kalan bir olgu olarak değerlendirilebilir. İdari yapılanma ve yasal düzenlemeler incelendiğinde, Çin Halk Cumhuriyeti'nin federal bir yapıya sahip gibi görünse de, pratikte merkezîyetçi ve üniter bir devlet yapısının hakim olduğu anlaşılmaktadır.

2.7.1. Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti (1932-1934)

Tarihsel süreç içinde, hem Mançu-Çin Hanedanlığı hem de 1911'deki Çin Cumhuriyeti'nin ilanından sonra milliyetçi Çin yönetiminde, Doğu Türkistanlılar özgürlük mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Bu bağımsızlık çabaları, özellikle 1931 yılında Kumul şehrinde, 1932'de Turfan ve Hotan şehirlerinde yaşanan isyanlarla somut sonuçlar elde etmiştir. Bu isyanlar, Doğu Türkistanlıların Çin merkezi yönetimine karşı kazandığı önemli zaferler olarak kaydedilmiştir (Buğra, 2021: 30-32). Bu başarıların ardından 12 Kasım 1933 tarihinde Kaşgar'da Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti'nin kuruluşu gerçekleşmiş ve Hoca Hacı Niyaz cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir (Meng, 2022: 19).

Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti, bağımsızlık göstergeleri olan bayrak, pasaport ve para birimi gibi unsurları hızla hayata geçirmiştir. Bu devlet yapılanması, bir anayasa hazırlanmasına kadar ilerlemiş, ancak devletin ömrü sadece altı ay sürmüştür. Bu kısa süre içinde, devletin bir marşı, meclisi ve kabinesi kurulmuş ve ülkede Çin Yuanı yerine yeni Türk parası kullanılmaya başlanmıştır (Tuna, 2012: 59-61). Doğu Türkistanlılar tarafından bugün de benimsenen ve temsil edilen bayrak, 1933 tarihli Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti'nden miras kalmıştır. Bayrak, açık mavi zemin üzerine yerleştirilmiş ay ve yıldız figürlerinden oluşmaktadır.

1933'te yürürlüğe giren ve 30 maddeden oluşan "1933 Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti Anayasası", dönemin resmî yayın organı olan İstiklal Dergisi'nin ilk iki sayısında yayımlanmıştır. Bu anayasa daha sonra Yaş Türkistan dergisinde "Kanun-u Esasi" adı altında tanıtılmıştır. Ancak bu bağımsızlık ve kurumsal yapılanma süreci, Çinli Askeri Vali Sheng Shicai'nin entrikaları sonucu Cumhurbaşkanı Hacı Hoca Niyazi'nin öldürülmesiyle son bulmuş, Rus ve Çin dış müdahaleleri sonucunda Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti yıkılmıştır (Tursun, 2020: 233-257).

2.7.2. SSCB Etkisi ve 1933-1944 Ara Dönemi

1933 ile 1944 yılları arasında, Doğu Türkistan, SSCB'nin etki alanı altında kalmış ve bu dönemde bölge, Ruslar tarafından idare edilmiştir. Sovyetlerin etkisi altında olan Doğu Türkistan, bu dönemde, aynı zamanda Rusya'nın desteklediği Çin Komünist Partisi için stratejik bir yayılma alanı olarak işlev görmüştür. Bu süreç, Sovyet politikalarının bölgesel etkilerini ve Soğuk Savaş dönemindeki ideolojik yayılma stratejilerini yansıtmaktadır (Tuna, 2012).

Doğu Türkistan'da Milliyetçi Çin döneminde görev yapan Vali Sheng Shicai, idaresi boyunca baskıcı yöntemler benimsemiş ve bu süreçte hükümet içinde yolsuzluk, rüşvet ve ekonomik zorluklar yaygınlaşmıştır. Sheng Shicai'nin bu yönetim anlayışı, Milliyetçi Çin'in bölgedeki nüfuzunun zayıflamasına yol açmıştır. Valinin politikaları, bölgedeki Çin merkezi yönetimine olan güveni erozyona uğratmış ve yönetim krizlerine neden olmuştur (Türköz, 1998: 4-5). 1944 yılında Sheng Shicai'nin valilik görev süresi sona ermiştir. Ardından Çin'de, 1944-1948 yılları arasında genel valilik sistemi kaldırılarak, daha merkezîyetçi bir hükümet başkanlığı sistemine geçilmiştir. Bu dönüşüm, Doğu Türkistan'daki yönetim yapılarının yeniden şekillendirilmesine ve merkezi hükümetin bölge üzerindeki kontrolünün pekiştirilmesine yönelik bir hamle

olarak değerlendirilebilir (Bulanık, 2019: 14-18). Bu değişiklikler, Çin'in bölgesel yönetim stratejilerindeki evrime ve merkezîyetçi yönetim anlayışının güçlenmesine işaret etmektedir.

2.7.3. Doğu Türkistan Cumhuriyeti (1944-1949)

Doğu Türkistan'da yaşanan baskılar ve genel valilik sistemiyle yönetilen Doğu Türkistan'da yerel yönetimler zayıflamış, bu durum Osman Batur liderliğindeki Kazak boylarının isyanına zemin hazırlamıştır. Bu ayaklanma, zamanla diğer şehirlere de sıçrayarak genişlemiştir. 1944 yılında, Gulca şehrinde Ali Han Töre önderliğinde başlayan ve Osman Batur'un da desteklediği ayaklanma sonucunda, 12 Kasım 1944 tarihinde Doğu Türkistan Cumhuriyeti adıyla bölgede ikinci bir bağımsızlık ilan edilmiştir (Tursun, 2020: 233-257).

Bu yeni kurulan devletin Cumhurbaşkanı olarak Alihan Töre seçilmiştir. Devletin yönetim yapılanması, önceki Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti'nde olduğu gibi, bir bakanlar kurulu, devlet marşı ve bayrağı içermektedir. Anayasa çalışmaları devam etmekteyken tamamlanamamış, ancak ceza kanunları hazırlanmıştır (Tursun, 2020: 233-257). 1946 yılı Temmuz ayında, Doğu Türkistan yönetimi ile Çin Hükümeti arasında bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma, Doğu Türkistan'ın ekonomik, kültürel ve iç siyaset alanlarında özerklikle yönetilmesini sağlarken, yönetimde 15 Doğu Türkistanlı ve 10 Çinli olmak üzere toplam 25 kişilik bir hükümet kurulmasını öngörmüştür (Açıkgül, 2021: 22-27).

Çin'de yaşanan iç savaşın ardından, milliyetçi Çinliler devrilmiş ve Mao Zedong liderliğindeki komünistler iktidara gelmiştir. 1949 yılının Ekim ayında Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşu ilan edilmiş, Mao Zedong'un başkanlığındaki yeni yönetim ülke yönetimini pekiştirmiş ve Doğu Türkistan Cumhuriyetini Çin Halk Kurtuluş Ordusu aracılığıyla hâkimiyeti altına alarak bu devletin varlığını sona erdirmiştir. Son tahlilde, 1865'te Yakup Han Devleti ve ardından 1933 ile 1944 yılları arasında kurulan iki Doğu Türkistan Cumhuriyeti, bugünkü Doğu Türkistan halkının millî kimliğinin oluşumunda tarihsel olarak önemli roller oynamıştır (Tuna, 2012). Bu dönemler, bölgenin siyasi ve kültürel kimliği üzerinde derin izler bırakmış ve günümüze dek etkisini sürdüren millî hareketlerin kökenlerini oluşturmuştur.

2.7.4. 1949 Yılı Sonrası

1949 yılında, Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte, Doğu Türkistan üzerindeki nihai hakimiyet, son bağımsızlık hareketi olan Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin ortadan kaldırılmasıyla kesinleşmiştir. Bu tarihten itibaren Doğu Türkistan halkının bağımsızlık, özgürlük ve ayrı bir devlet olma çabaları fiilen sona ermiştir. Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası'nın birinci maddesinde belirtildiği gibi, ülke “işçi sınıfı önderliğinde ve işçi-köylü ittifakına dayanan demokratik bir halk diktatörlüğü tarafından yönetilen sosyalist bir devlettir” (Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası, 1982). Bu ideolojik çerçeve, Doğu Türkistan'ın idaresinde de etkili olmuştur. Çin Komünist Partisi, Doğu Türkistan'daki durumu müzakere etmek üzere bölgenin ileri gelenlerini Pekin'e davet ederek, 29 Eylül 1949 tarihinde “Halk Siyasi Danışma Konferansı” düzenlemiştir. Ancak bu süreçte, Doğu Türkistan'dan yola çıkan liderleri taşıyan uçak, Pekin'e varmadan ortadan kaybolmuş ve bu olayın ardından Çin Halk Kurtuluş Ordusu, bölgeye girerek doğrudan yönetimi ele almıştır (Kul, 2019: 54-56).

Bu olaylar sonrasında, binlerce Doğu Türkistanlı, çeşitli nedenlerle memleketlerini terk ederek Hindistan, Türkiye ve daha sonra Amerika Birleşik Devletleri, Afganistan, İsveç, İsviçre, Kanada, Mısır, Suudi Arabistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Rusya gibi ülkelere iltica etmiş veya göç etmiştir. Özellikle, 1949'da ve 1961-1963 yılları arasındaki dönemler, bu göç hareketlerinin yoğunlaştığı zamanlar olmuştur (Gül, 2007: 252-273). Bu göç dalgalarında önemli Doğu Türkistanlı liderlerden Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin de bulunmuştur. 1 Ekim 1955'te Doğu Türkistan, adının değiştirilmesi ve özerk bölge ilan edilmesiyle “Sincan Uygur Özerk Bölgesi” olarak yeniden isimlendirilmiştir. Bu değişiklik, bölgenin yönetim yapısında bir dönüşümü simgelemekte ve Çin merkezi hükümetinin kontrolünü pekiştirmekteydi (Tuna, 2012: 74-76). Bu doğrultuda 1911-1949 yılları arasında Milliyetçi Çin'in ve ardından gelen Komünist Çin yönetiminin uyguladığı demografik ve sosyal mühendislik politikaları, Doğu Türkistan'daki etnik yapıyı derinden etkilemiştir. Bu politikalar, özellikle Han Çinlilerinin bölgeye iskan edilmesi ve etnik çeşitliliğin yönlendirilmesi yoluyla bölgenin sosyo-kültürel dokusunu değiştirmeyi amaçlamıştır (Alptekin, 1988: 150).

2.7.5. 2009 Urumçi Olayları

26 Haziran 2009 tarihinde Guandong eyaletindeki Shaoguan şehrinde bulunan Hurui oyuncak fabrikasında, internette yayılan ve altı Uygur erkeğin iki Çinli kıza tecavüz

ettiği iddiasını içeren bir gönderi büyük bir şiddet olayının fitilini ateşlemiştir. Bu iddianın ardından fabrikada Han Çinlisi işçiler tarafından iki Uygur işçinin dövülerek öldürülmesi, etnik gerilimleri tırmandırmıştır. İddiaların ardından, şiddet olayları Han Çinlileri ile Uygurlar arasında daha da genişleyerek, bilgilere göre 20'ye yakın Uygur Türk'ü öldürülmüş ve çok sayıda Uygur Türk'ü yaralanmıştır (Uluyol vd., 2021: 4-5).

Bu olaylar, Doğu Türkistan'da (Sincan Uygur Özerk Bölgesi) hızla yayılmış ve birkaç gün sonra Urumçi'de üniversite öğrencilerinin öncülüğünde binlerce kişi sokaklara dökülerek protesto düzenlemiştir. Protestocuların talepleri, olayın bağımsız bir heyet tarafından araştırılması ve resmi bir açıklama yapılması yönünde olmuştur. Ancak, bu taleplerin karşılığı olarak Çin Halk Cumhuriyeti polisinin sert müdahalesiyle karşılaşmış, ağır silahlar ve göz yaşartıcı bombalar kullanılarak rastgele ateş açılmıştır. Protestocular ise polis barikatlarını aşarak, sokaktaki arabaları, işyerlerini ve evleri ateşe vermiştir (Zenz, 2021: 291-312). Çıkan olaylar, Doğu Türkistan'da yıllardır süregelen dini ve milli ayrımcılığa karşı büyük bir protestoya dönüşmüştür. Çin resmi haber ajansı olayların sorumlusu olarak Uygurları gösterirken, bağımsız kaynaklar gösterilerin büyümesinde Çin polisinin orantısız güç kullanımını ve rastgele ateş açmasını ana sebep olarak göstermiştir (Tuna, 2012: 92-94).

Olayların şiddetini artırdığı 5 Temmuz 2009 gecesi Urumçi'de sokağa çıkma yasağı ilan edilmiş, bölgedeki internet erişimi ve telekomünikasyon ağları kesilmiştir. Böylece SMS ve uluslararası iletişim yolları da engellenmiş, bölge adeta dünyadan izole edilmiştir. Çin Halk Cumhuriyeti hükümeti, yaşanan katliamda hayatını kaybedenler için dahi cenaze töreni düzenlenmesine izin vermemiştir, bu durum hükümetin kriz yönetimindeki sert ve izolasyonist tavrını göstermiştir (Al Jazeera, 2009). Çin Halk Cumhuriyeti hükümeti, bu olayları, devlet güvenliğine zarar veren, huzursuzluk çıkarma ve kışkırtma amacı taşıyan organize vandallık olarak nitelendirmiş, olayların arkasında Dünya Uygur Kurultayı ve onun başkanı Rabia Kadir'in olduğunu iddia etmiştir (Uluslararası Af Örgütü, 2009). Bu suçlamalar, Dünya Uygur Kurultayı tarafından şiddetle reddedilmiş, yapılan açıklamada Çin hükümetinin iddialarının asılsız olduğu, olayların Rabia Kadir veya Dünya Uygur Kongresi ile bir ilgisi olmadığı belirtilmiştir (Havlova, 2024: 127-146).

5 Temmuz 2009 tarihinde Urumçi'de meydana gelen olaylar, Çin hükümetinin sert müdahalesiyle daha da büyümüş, barışçıl gösterilere askeri baskılarla karşılık verilmiştir. Resmi rakamlara göre 197 kişi ölmüş ancak bağımsız kaynaklar ve Dünya

Uygur Kongresi, yaklaşık 1000 Uygur Türk'ünün hayatını kaybettiğini ve 5000 kişinin tutuklandığını rapor etmiştir (Uluslararası Af Örgütü, 2009). Bu olay, Tiananmen Meydanı Katliamı'ndan bu yana Çin'de yaşanan en ciddi ve kanlı olaylardan biri olarak değerlendirilmiştir (Havlova, 2024: 127-146).

Urumçi olayları ve sonrasındaki tüm çıktılar; küresel açıdan da büyük yankı bulmuş, İnsan Hakları İzleme Örgütü, Uluslararası Af Örgütü, İslam İşbirliği Teşkilatı, Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kuruluşlar ile başta Türkiye Cumhuriyeti olmak üzere, Japonya, İsviçre, Fransa ve ABD gibi ülkeler, Çin Halk Cumhuriyeti'ne yönelik tepkilerini dile getirmişlerdir (BM, 2018; HRW, 2017; T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2009). Bu tepkiler, Çin'in Uygur Türkleri üzerindeki baskıcı politikalarının uluslararası boyutta da soruşturulması gerektiğini ortaya koymuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇİN HALK CUMHURİYETİ'NİN DOĞU TÜRKİSTAN

POLİTİKALARI

3.1. Türk – Çin Mücadelesinin Tarihi Seyri

Türk – Çin mücadelesinin tarihi, iki büyük medeniyetin ilk karşılaşmalarından itibaren başlamaktadır. Orta Asya'nın geniş bozkırlarında yaşayan Türk boyları ile Çin'in tarım toplumları arasında tarih boyunca çeşitli ilişkiler ve çatışmalar yaşanmıştır. Bu ilişkiler, genellikle ticaret, göç, sınır anlaşmazlıkları ve askerî mücadeleler şeklinde kendini göstermiştir.

Türkler ile Çinliler arasındaki ilk büyük çatışmalar, Hun İmparatorluğu döneminde yaşanmıştır. M.Ö. 3. yüzyılda Çin'in Qin Hanedanı tarafından yapılan Büyük Çin Seddi, kuzeyden gelen göçebe akınlarını durdurmak amacıyla inşa edilmiştir. Çin Seddi'nin inşası, Hun akınlarına karşı bir savunma mekanizması oluşturma çabası olarak değerlendirilmiştir. M.Ö. 209 yılında Mete Han (Mao Dun) liderliğinde birleşen Hunlar, Çin'in kuzeyine büyük akınlar düzenlemiş ve Çin imparatorlarını zor durumda bırakmıştır (Üngör, 2017: 1-7).

Hun İmparatorluğu'nun gücü, Çin'i sadece askerî olarak değil, aynı zamanda diplomatik olarak da zorlamıştır. Çin, Hun tehdidine karşı çeşitli ittifaklar kurma çabasına girmiş ve zaman zaman Hunlara karşı diğer göçebe halklarla iş birliği yapmıştır (Üngör, 2017: 1-7). Hun İmparatorluğu'nun yıkılmasının ardından, 6. yüzyılda Göktürk Kağanlığı dönemi başlamıştır. Göktürkler, Orta Asya'da güçlü bir devlet kurarak Çin ile hem ticari hem de siyasi ilişkiler geliştirmiştir. Ancak bu dönem de barışçıl olmaktan uzaktı. Göktürklerin kuzeydeki topraklarını genişletme çabaları, Çin'in Sui ve Tang hanedanları döneminde büyük çaplı savaflara neden olmuştur (Akdağ, 2019: 40-44).

Göktürklerin Çin ile olan mücadelesi, 630 yılında Doğu Göktürk Kağanlığı'nın Çin tarafından yıkılmasıyla sonuçlanmıştır. Tang Hanedanı, Göktürk topraklarını işgal ederek bölgedeki etkisini artırmıştır. Ancak bu zafer, Türk boylarının direnişi ile sürekli tehdit altında kalmıştır (Akdağ, 2019: 40-44). Göktürklerin ardından Uygur Kağanlığı, Orta Asya'da hâkimiyet kurmuştur. Uygurlar, 8. yüzyılda Tang Hanedanı ile daha barışçıl ilişkiler geliştirmiş ve ticaret yollarını kontrol altında tutarak zenginleşmişlerdir (Arıcanlı, 1985: 125-135). Ancak Uygur Kağanlığı'nın

zayıflamasıyla birlikte, Çin'in bölgedeki etkisi yeniden artmıştır. Bu dönemde Çin, Orta Asya'daki hâkimiyetini pekiştirmek amacıyla çeşitli askeri seferler düzenlemiştir (Arıcanlı, 1985: 125-135). Uygurlar, Çin ile olan ticari ilişkilerini korumaya çalışmış, ancak iç çekişmeler ve dış tehditler nedeniyle güç kaybetmişlerdir. Bu süreçte, Orta Asya'nın siyasi dengeleri sürekli değişmiş ve Çin, bu değişikliklere adapte olma çabası içinde olmuştur (Üngör, 2017: 1-7).

10. yüzyılda ise, Uygur Kağanlığı'nın zayıflamasıyla Karahanlılar Orta Asya'da güç kazanmaya başlamıştır. Karahanlılar, hem Müslüman hem de Türk kimliği ile öne çıkmış ve bölgedeki diğer Türk boylarını birleştirmiştir. Çin, bu dönemde Karahanlılarla doğrudan çatışmalara girmektense, diplomatik ve ticari ilişkiler kurmayı tercih etmiştir. Karahanlılar döneminde, İpek Yolu üzerindeki ticaret canlanmış ve Karahanlılar, Çin ile ticari ilişkilerini güçlendirmiştir. Bu dönemde, Türk-Çin ilişkileri daha çok ticaret ve kültürel alışveriş ekseninde gelişmiştir (Akdağ, 2019: 40-44).

11. yüzyılda Selçuklular, Orta Asya'da ve Ortadoğu'da büyük bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Selçuklular, Çin ile doğrudan büyük çatışmalara girmemiştir; ancak Orta Asya'daki hâkimiyetleri, Çin'in bölgedeki çıkarlarını etkilemiştir. Selçuklular, Batı Asya'ya doğru genişlerken, Çin'in Tangut Devleti ve diğer yerel güçlerle mücadelesi devam etmiştir (Üngör, 2017: 1-7). Selçuklular döneminde, Türkler ve Çinliler arasındaki ilişkiler daha çok dolaylı olmuş ve Selçukluların doğrudan Çin ile savaşması yerine, bölgesel denge politikaları izlenmiştir. 13. yüzyılda Moğol İmparatorluğu'nun yükselişi, Türkler ve Çinliler arasındaki güç dengesini büyük ölçüde değiştirmiştir. Moğollar, hem Türk boylarını hem de Çin'i fethederek büyük bir imparatorluk kurmuşlardır. Cengiz Han liderliğindeki Moğollar, Çin'in Jin ve Song hanedanlarını mağlup etmiş ve tüm Çin'i kontrol altına almıştır. Moğol İmparatorluğu'nun genişlemesi, Türk-Çin ilişkilerini yeni bir boyuta taşımıştır. Moğolların yönetimi altında, Türkler ve Çinliler aynı imparatorluk çatısı altında birleşmiş ve bu dönemde kültürel ve ticari etkileşimler artmıştır. Ancak Moğol İmparatorluğu'nun zayıflamasıyla birlikte, Çin ve Türk boyları arasında yeniden çatışmalar başlamıştır (Arıcanlı, 1985: 125-135).

Son döneme bakıldığında ise Türk-Çin mücadelesi, 19. yüzyılın sonlarından itibaren yeni bir boyut kazanmış ve bu mücadele, 20. yüzyıl boyunca farklı şekillerde devam etmiştir. Bu dönemde, Çin'in Batı Türkistan üzerindeki etkisi artmış ve Doğu

Türkistan'daki Uygur Türkleri, Çin yönetimine karşı çeşitli direniş hareketleri başlatmıştır.

18. yüzyılın sonlarında, Qing Hanedanı Doğu Türkistan'ı kontrol altına almak için harekete geçti. 1759'da Qing güçleri, Doğu Türkistan'ı fethetti ve bölgeyi Çin İmparatorluğu'na bağladı (Millward, 2019: 20-31). Bu dönemde, Çin'in Doğu Türkistan üzerindeki hakimiyeti güçlenmiş ve Uygur Türkleri, Qing yönetimine karşı çeşitli ayaklanmalar başlatmıştır.

1864 yılında, Uygur ve diğerk Türk halklarının ayaklanması sonucu Doğu Türkistan'da Kaşgar Emirliği kuruldu. Ancak bu devlet, 1877'de Qing güçleri tarafından yıkılmış ve bölge yeniden Çin kontrolüne geçmiştir (Kim, 2004: 71).

20. yüzyılın başlarında, Çin'de Qing Hanedanı'nın yıkılması ve Cumhuriyetin ilan edilmesi, Doğu Türkistan'daki Türkler için yeni fırsatlar ve zorluklar getirmiştir. 1930'larda, Doğu Türkistan'da iki kez kısa ömürlü bağımsız devletler kurulmuştur: 1933-1934 yılları arasında Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti ve 1944-1949 yılları arasında Doğu Türkistan Cumhuriyeti (Benson, 2020: 17-24).

Bu bağımsızlık girişimleri, Çin'deki iç savaş ve Japon işgali sırasında ortaya çıkmış, ancak Çin'in iç savaşı kazanan komünist güçleri tarafından bastırılmıştır. 1949'da Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte, Doğu Türkistan'ın kontrolü yeniden Pekin'e geçmiştir (O'Neill, 1997).

1949'dan sonra, Çin Halk Cumhuriyeti, Doğu Türkistan'ı (resmi adıyla Xinjiang Uygur Özerk Bölgesi) merkezi hükümetin kontrolü altında tutmak için çeşitli politikalar uygulamıştır. Bu politikalar, bölgedeki ekonomik kalkınma ve demografik değışim politikalarını içermektedir. Çin hükümeti, Han Çinlilerinin bölgeye göç etmesini teşvik etmiş ve Uygur Türklerinin kültürel ve dini özgürlüklerini kısıtlamıştır (Roberts, 2020: 29-32).

Bu politikalar, 1990'ların sonlarından itibaren Uygur Türkleri arasında artan bir direniş ve uluslararası kamuoyunun dikkatini çeken insan hakları ihlallerine yol açmıştır. Özellikle 2009 Urumçi Olayları, Çin'in Doğu Türkistan'daki politikalarına karşı Uygur Türklerinin tepkilerini ve uluslararası toplumun bu duruma yönelik endişelerini artırmıştır (Clarke, 2010: 47-51).

Son yıllarda, Çin'in Doğu Türkistan'daki Uygur Türklerine yönelik baskıcı politikaları, uluslararası alanda büyük tepki çekmiş ve bu bölgedeki durum, modern Türk-Çin mücadelesinin önemli bir parçası haline gelmiştir (Zenz, 2021: 291-312).

3.2. İslamiyet Faktörü ve Çin'in Doğu Türkistan Politikasının Kökenleri

Doğu Türkistan, 10. yüzyıldan itibaren İslamiyet'in etkisi altına girmiştir. Bu dönemde, bölgede İslam kültürü hızla yayılmış ve Uygur Türkleri arasında güçlü bir İslami kimlik oluşmuştur. İslamiyet, sosyal, kültürel ve ekonomik yaşamın her alanında etkili olmuş ve bu etkiler, Doğu Türkistan halkının kimliğinde kalıcı izler bırakmıştır. İslam'ın bu köklü etkisi, Doğu Türkistan'ı Çin'in kontrol etmesi gereken stratejik ve kültürel olarak farklı bir bölge haline getirmiştir (Millward, 2019: 20-31). Çin Halk Cumhuriyeti'nin 1949'da kurulmasından sonra, Komünist Parti, dinin toplumsal ve politik üzerindeki etkisini azaltmak amacıyla kapsamlı din karşıtı politikalar uygulamaya başlamıştır. Mao Zedong liderliğindeki Çin Komünist Partisi, İslamiyet'i de hedef alan bu politikalarla, dini faaliyetleri kontrol altına almaya çalışmıştır. Camiler kapatılmış, dini liderler tutuklanmış ve dini eğitim yasaklanmıştır. Bu dönemde İslamiyet, Doğu Türkistan'daki Uygurların kültürel ve dini kimliğinin bir parçası olarak, Çin'in merkezi otoritesine karşı bir direniş unsuru haline gelmiştir. 1966-1976 yılları arasında yaşanan Kültür Devrimi, Çin genelinde olduğu gibi Doğu Türkistan'da da din karşıtı politikaların zirveye ulaştığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde, camiler yıkılmış, dini metinler yakılmış ve dini liderler toplumdan dışlanmıştır. İslamiyet'e yönelik bu baskılar, Müslüman Uygurların dini ve kültürel kimliklerini koruma mücadelesini zorlaştırmıştır. Kültür Devrimi sırasında İslamiyet, devletin resmi ideolojisiyle çelişen bir tehdit olarak görülmüş ve bu nedenle sistematik olarak baskı altına alınmıştır (Gladney, 2004: 19-41).

1978'de Deng Xiaoping'in iktidara gelmesiyle başlayan Reform ve Açılım Dönemi, Çin genelinde ekonomik ve sosyal alanlarda liberalizasyonu beraberinde getirmiştir. Bu dönemde, dini inançlara karşı uygulanan baskılar bir nebze hafiflemiştir. Doğu Türkistan'da da bu değişim hissedilmiş ve camiler yeniden açılmaya, dini liderler görevlerine dönmeye başlamıştır. Ancak bu kısmi rahatlama, İslamiyet'in serbestçe yaşanması ve öğretilmesi konusunda kalıcı bir çözüm getirmemiştir. İslamiyet, hala Çin'in merkezi otoritesine karşı bir potansiyel tehdit olarak görülmekte ve bu nedenle sürekli izlenmektedir (Roberts, 2020: 34-36).

1980'lerden itibaren Çin'de başlayan Reform ve Açılım Dönemi ile birlikte, Doğu Türkistan'da dini uygulamalarda bir canlanma gözlemlenmiştir. Camiler yeniden inşa edilmiş ve dini liderler görevlerine dönmüştür. Uygur Türkleri, İslamiyet'in yeniden canlandığı bu dönemde dini kimliklerini daha açık bir şekilde ifade etmeye başlamıştır (Millward, 2019: 20-31). Ancak, bu dönemde de Çin hükümeti, dini faaliyetleri sıkı bir şekilde denetlemeye ve kontrol altına almaya devam etmiştir. 1989 Tiananmen Meydanı Olayları'ndan sonra Çin hükümeti, tüm ülkede olduğu gibi Doğu Türkistan'da da siyasi ve dini faaliyetlere yönelik baskılarını artırmıştır. 1990'larda, İslamiyet'in radikal unsurlarının potansiyel bir tehdit olarak algılanması, Doğu Türkistan'da dini faaliyetlerin daha da kısıtlanmasına yol açmıştır. 2000'lerin başında, Çin hükümeti Doğu Türkistan'daki Uygur Türkleri arasında radikal İslamcı hareketlerin yükselişini bahane ederek, bölgedeki dini faaliyetlere yönelik baskılarını yoğunlaştırmıştır. 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra, Çin, Doğu Türkistan'daki Uygur Müslümanlarını uluslararası terörizmin bir parçası olarak göstermeye çalışmış ve bu bahaneyle bölgedeki dini faaliyetleri daha sıkı bir şekilde kontrol altına almıştır (Roberts, 2020: 29). Bu dönemde, camilerin faaliyetleri sınırlandırılmış, dini liderlerin hareketleri kısıtlanmış ve İslami eğitim yasaklanmıştır. Çin hükümeti, terörle mücadele adı altında, Uygur kültürel ve dini kimliğini baskı altına almış ve bölgedeki Müslüman nüfusun dini özgürlüklerini ciddi şekilde kısıtlamıştır (Clarke, 2010: 47-51).

2010'ların sonlarına doğru, Çin hükümeti, Doğu Türkistan'daki Müslüman Uygur Türklerine yönelik baskılarını daha da artırmıştır. 2017 yılından itibaren, Çin hükümeti, "yeniden eğitim kampları" adı altında geniş çaplı toplama kampları kurmuştur. Bu kamplarda yüz binlerce, hatta milyonlarca Uygur Türkü tutulmakta ve zorla Çin Komünist Partisi ideolojisi öğretilmektedir (Zenz, 2021: 291-312). Bu kamplarda, Uygur Türklerinin İslami kimliklerini ve dini inançlarını terk etmeleri hedeflenmektedir. Dini ibadetler yasaklanmakta, dini liderler ve entelektüeller tutuklanmakta ve İslami kültürel miras yok edilmektedir. Çin hükümeti, bu politikaları "radikalizmin önlenmesi" adı altında meşrulaştırmaya çalışmaktadır, ancak bu uygulamalar uluslararası insan hakları örgütleri tarafından geniş çapta eleştirilmektedir (Roberts, 2020: 29-32).

Bu bilgiler ışığında günümüzde Doğu Türkistan Sorunu ya da diğer anılan adı ile Uygur Sorunu, dünyada ses getiren önemli bir istikrarsızlık noktası olarak öne

çıkılmaktadır. Çin Halk Cumhuriyeti'nin Doğu Türkistan, resmi adıyla Sincan Uygur Özerk Bölgesi üzerindeki politikaları, bölgedeki etnik Uygurlar ve diğer Müslüman azınlıklar üzerinde derin etkiler yaratmıştır. Çin, Uygur kültürü ve kimliğini asimile etme ve Çin kültürüyle bütünleştirme politikaları uygulamaktadır. Bu kapsamda yerel dillerde eğitimin kısıtlanması, Uygur dilinin kamusal alandan çıkarılması ve Mandarin Çincesi'nin zorunlu hale getirilmesi gibi adımlar atılmıştır. Ayrıca, Uygur tarihi ve kültürel mirasına yönelik sınırlamalar da gözlemlenmektedir. Bununla birlikte Çin yönetimi, Doğu Türkistan'da geniş çaplı bir gözetim ağı kurmuştur. Yüz tanıma teknolojileri, geniş çaplı biyometrik veri toplama ve halkın sürekli izlenmesi bu politikaların bir parçasıdır. Bölge, dünyanın en yoğun gözetim altındaki yerlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Birçok uluslararası rapor ve tanıklık, Doğu Türkistan'da Uygurların ve diğer Müslüman grupların zorla “yeniden eğitim kampları”na gönderildiğini belirtmektedir. Bu kamplarda bireyler, Çin Komünist Partisi'nin ideolojileri doğrultusunda eğitim görmekte ve yerel dini, kültürel pratiklerden uzaklaştırılmaktadır (OHCHR, 2022).

Kökenlere inildiğinde ise Çin Cumhuriyeti'nin kurucusu Sun Yat-sen döneminde, Doğu Türkistan'daki Uygurlar Han Çinlilerinin bir alt grubu olarak görülmüş, bu algı bölgedeki Han Çinlisi göçünü ve Çinli yöneticilerin idaresini pekiştirmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında, Uygur ayrılıkçılığı artarken, 1930'larda bölge valisi Jin Shuren vergi yükünü arttırmış ve Han Çinlilerinin yerleşimini hızlandırmıştır. Bu politikalar, bölgede büyük ölçüde huzursuzluğa ve ayaklanmalara yol açmıştır (Acar ve Bulut, 2021: 1-9). Daha önce belirtildiği üzere, 1933 ve 1944 yılları arasında Uygurlar, iki kez bağımsızlık ilan etmişler, ancak her iki girişim de Çin ve Sovyet Rusya'nın müdahalesiyle bastırılmıştır. 1933'te kurulan ve dönemin uluslararası aktörleri tarafından tanınmayan Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti, iç çekişmeler ve dış baskılar altında mücadele eden geçici bir yönetim olmuştur. 1944'te, ikinci bir bağımsızlık ilanı ile Doğu Türkistan Cumhuriyeti'ni kuran Uygurlar, bu kez daha stratejik bir yaklaşım sergilemişlerdir. 1945 yılında Çin hükümeti ile başlayan diyalog, Doğu Türkistan'daki bağımsızlık hareketlerinin daha ılımlı bir çözüme kavuşturulmasını amaçlamıştır. 1946'daki görüşmeler sonucunda varılan anlaşma, Doğu Türkistan'ın Çin'e bağlı kalmasını, fakat kültürel, ekonomik ve siyasi haklarını korumasını öngörmüştür. Bu yeni yapılanmada, hükümet hem Doğu Türkistanlı hem de Çinli üyelerden oluşacak şekilde düzenlenmiştir (Dağcı ve Keskin, 2013: 13-14).

Tarihsel açıdan politikaların gelişimi Çin’de 1925 yılından itibaren keskinleşmeye başlamıştır. Çin’de 1925 yılından itibaren Çan Kay-şek liderliğindeki Guomintang/Milliyetçi Çin Partisi ile Mao Ze-dong liderliğindeki Çin Halk Kurtuluş Ordusu arasında başlayan iç savaş, 1949 yılında Komünist Parti’nin üstünlüğü ile sonuçlanmıştır. Bu tarih, Çin Halk Cumhuriyeti’nin kurulması ve Mao’nun iktidara gelmesiyle yeni bir dönemin başlangıcını işaret etmiştir. Mao’nun yönetimi altında, Çin Halk Cumhuriyeti, tarihsel Mançu Hanedanlığı’nın Türkistan üzerindeki eski sınırlarını yeniden kurma hedefi gütmüştür. Bu strateji doğrultusunda, 12 Ekim 1949 tarihinde Wang Chen komutasındaki piyade birlikleri Gansu’dan harekete geçirilerek Doğu Türkistan’a yönlendirilmiştir.

Komünist birliklerin Doğu Türkistan’a girişi hem Sovyet etkisini azaltma hem de bölgedeki millî hareketleri bastırma amacı taşımaktadır. Bu süreçte, Çin birlikleri, Guomintang askerlerinin bir kısmının Tayvan’a kaçışına izin verirken, diğerlerinin teslim olmasını sağlamıştır. Bu oldubitti işgal karşısında, Doğu Türkistan halkının kısıtlı imkanlarıyla gösterdiği direniş, Komünist birliklerin üstün silah, teknoloji ve sayısal gücü karşısında etkisiz kalmıştır. Bu olaylar sonucunda, 20 Ekim 1949 tarihinde Urumçi’nin Komünist birlikler tarafından işgal edilmesiyle Doğu Türkistan resmen Çin Halk Cumhuriyeti’nin kontrolüne girmiştir (Tuncer, 2015: 270-271).

Komünist rejimin iktidara gelmesinin ardından, 1951 yılına kadar süren bölgesel ayaklanmalar şiddetle bastırılmış, birçok kişi idam edilmiş veya bölgeyi terk etmeye zorlanmıştır. 1955 yılında ise Doğu Türkistan, eyalet statüsünden çıkarılarak “Sincan Uygur Özerk Bölgesi” olarak yeniden tanımlanmıştır. Bu adım, Çin’in merkezi yönetiminin bölge üzerindeki kontrolünü pekiştirme ve bölgesel yönetim yapılarını daha da merkezileştirme çabasının bir parçası olarak değerlendirilmiştir (Şahin, 1995: 120-121). Bu süreçte, Mao’nun politikaları, Çin’in ulusal bütünlüğünü koruma ve bölgesel ayrılıkçı hareketleri sona erdirmeye yönelik geniş çaplı bir ideolojik ve askeri müdahaleyi temsil etmiştir.

Komünist Çin’in Doğu Türkistan üzerindeki hakimiyeti kesinleştikten sonra, bölgede son derece trajik insan hakları ihlalleri yaşanmıştır. Çin hükümeti, bölgedeki siyasi otoritesini pekiştirme ve etnik Uygur başta olmak üzere yerel halkın millî hareketlerini bastırma amacıyla sistematik bir zulüm politikası uygulamıştır. Bu politikalar, Doğu Türkistanlı liderlerin ve aydınların hapsedilmesi, işkence görmesi veya idam edilmesi gibi eylemleri içermiştir. Ayrıca, bölgedeki muhtemel yeni direnişleri önleme

çabasıyla, toplumun önde gelen din adamları ve entelektüeller hedef alınmış, birçoğu zorla ortadan kaldırılmıştır. 1950'den itibaren uygulamaya konan bir diğer strateji, bölgeye Han Çinlisi göçmenlerin taşınması olmuştur. Bu politika, Doğu Türkistan'ın demografik yapısını köklü bir şekilde değiştirmiş, yerli halkın ekonomik ve sosyal direncini önemli ölçüde zayıflatmıştır. Han Çinlileri için kurulan yeni yerleşim birimleri, yerel halkın ekonomik kaynaklarına erişimini kısıtlamış, etnik Uygurların ve diğer yerel halkların yaşam standartları üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır (Alptekin, 1975: 233).

Komünist Çin yönetimi, 1950-1951 yıllarında yerel halk meclisleri kurarak, toprak sahipleri ile köylüler arasındaki uyuşmazlıkları körüklemiştir. Bu süreçte çıkan kaotik ortam, 1952-1953 yıllarında "Toprak Reformu" adı altında daha radikal bir uygulamaya zemin hazırlamıştır. Bu reform ile verimli topraklar gerçek sahiplerinden alınarak, Han Çinlilerine tahsis edilmiştir. Yerel Müslüman Türk halkına ise çoğunlukla verimsiz araziler bırakılmıştır. Bu uygulamalar, bölgedeki sosyal ve ekonomik dengeleri daha da bozmuştur. 1955 yılında, istenilen sonuçları alamayan Çin idaresi, "Kaperansiya" adı verilen büyük kooperatiflerin kurulmasını teşvik etmiş, 1958'e geldiğinde ise bölgedeki Müslüman Türk halkını adeta köleleştiren "komün" hareketini başlatmıştır. Bu dönemde insanlar, barakalarda son derece sağlıklı koşullarda yaşamaya zorlanmış, 18 saatlik çalışma süreleri norm haline gelmiş, yetersiz beslenme ve eksik sağlık hizmetleri nedeniyle ciddi sorunlar yaşanmıştır. Ölenlerin cenazeleri ise, herhangi bir dini ritüel uygulanmadan toplu mezarlara gömülmüştür. Bu tarihsel süreç, Çin'in Doğu Türkistan politikalarının sadece baskıcı ve zorlayıcı olmakla kalmayıp, aynı zamanda etnik ve kültürel bir soykırımın unsurlarını taşıdığını göstermektedir. Bu politikalar, uluslararası toplum tarafından giderek daha fazla eleştirilmekte ve insan hakları ihlalleri bağlamında kınanmaktadır. Bu durum akademik çevrelerde de çeşitli analizlere konu olmuştur. Örneğin David Ho, Çin'in Doğu Türkistan üzerindeki tekrarlayan işgal girişimlerini, bölgenin zengin doğal kaynakları ve geniş otlakları nedeniyle ekonomik çıkarlar çerçevesinde değerlendirir. Buna karşın, Owen Lattimore Çin'in bu stratejik hamlelerini, sınır güvenliği içgüdüleriyle açıklar; Çin'in amacının tehdit unsurlarını sınırlarından uzak tutarak güvenli bir tampon bölge oluşturmak olduğunu öne sürer (Türköz, 1998: 4-5). Çin Halk Cumhuriyeti'nin uyguladığı "Üç Temsil Teorisi" ise, ülkenin gelişimini ileri bir Çin kültürünün temsilciliğinde şekillendirmeyi hedefler. Bu teori, devlet

güvenliğini ve halkın refahını merkeze alır. Devlet güvenliği kapsamında askeri, ekonomik ve kültürel boyutlar dikkate alınırken, refah yönünden bakıldığında ise ekonomik gelişme ve kültürel zenginleşme öncelikli hedefler arasındadır (Türköz, 1998: 4-5).

Doğu Türkistan'ın Çin için stratejik bir kapı olarak işlev görmesi, onun jeopolitik önemini arttırmaktadır. Rusya ve Hindistan gibi büyük güçlere yakınlığı, Çin'in Orta Asya ve Avrupa ile olan bağlantılarında kritik bir role sahip olmasını sağlamaktadır. Çin'in bölge üzerindeki kontrol stratejisi, Doğu Türkistan'da ayrılıkçı hareketleri ve bağımsızlık çağrılarını sona erdirmeye amacını gütmektedir. Tarihçi Nur Shahadah Jamil, Çin'in Doğu Türkistan politikalarını dört aşamalı bir süreç olarak incelemiştir. İlk olarak, Mao'nun 1949'da iktidara gelmesi ve bölgeyi Çin yapılanmasına entegre etme çabaları başlamıştır. 1955'te Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nin kurulmasıyla bölge halkı, sınırlı da olsa yönetimde temsil edilmiştir. Ancak 1958'deki Büyük İleri Atılım ve sonrasında yaşanan Çin-Sovyet soğukluğu, bölge üzerindeki asimilasyon ve siyasi baskıları körüklemiş ve bu dönemde Han Çinlilerinin yoğun göçü ve Kültür Devriminin etkileri, bölgedeki etnik yapıyı derinden etkilemiş ve Han olmayan grupları sosyoekonomik olarak geri kalmış olarak damgalamıştır (Hasanlı, 2020: 123-131). Mao'nun 1976'daki ölümüyle sona eren kültürel ve siyasi baskıların yarattığı yoğun atmosfer, Deng Xiaoping'in 1978'de başlattığı reformlarla birlikte hafiflemeye başlamıştır. Bu dönemde uygulanan daha esnek politikalar, Doğu Türkistan'daki durumu istikrara kavuşturma amacını gütmüştür. Ancak, 1989'daki Tiananmen Meydanı olayları sonrasında, Uygurlar dahil Çin'in etnik azınlıklarına yönelik şüpheler ve baskılar yeniden artmıştır. İkinci aşama, 1977-1990 yılları arasında Deng Xiaoping'in ekonomik reformlarının başlaması ve Çin'in Doğu Türkistan üzerindeki yönetim politikalarında daha stratejik bir yaklaşıma geçiş yapmasıyla tanımlanabilir. Bu dönemde Çin, bölgenin ekonomik potansiyelini kullanma ve uluslararası yatırımları çekme arzusu ile Doğu Türkistan'da bazı ılımlı politikalar uygulamaya başlamış, ancak aynı zamanda bölgesel milliyetçilik ve bağımsızlık hareketlerine karşı baskılarını sürdürmüştür.

Üçüncü aşama, 1991-2000 yılları arasında Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile başlayan ve bölgedeki İslamcı hareketlerin yükselişi nedeniyle Çin'in Doğu Türkistan politikalarında güvenlik odaklı yaklaşımların öne çıktığı bir dönemdir. Çin, bu dönemde Şangay İşbirliği Örgütü'nü kurarak, bölgesel güvenlik tehditlerine karşı

birlikte hareket etme stratejisini benimsemiştir. Ekonomik gelişmeleri teşvik ederken aynı zamanda bölgesel istikrarı sağlamak amacıyla sert güvenlik önlemleri almıştır (Keskin, 2013: 75-76).

Son olarak ise dördüncü aşama 2001 sonrasıdır. Özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra Çin'in terörizmle mücadele adı altında Doğu Türkistan'daki baskılarını artırdığı bir süreci ifade eder. Bu dönemde Çin, bölgedeki Uygurları potansiyel terör tehdidi olarak göstererek uluslararası destek aramış ve iç politikalarını sertleştirmiştir. Bu politikalar, Doğu Türkistan'daki etnik ve dini gerilimleri daha da artırmış ve uluslararası tepkilere neden olmuştur (Hasanli, 2022: 19). Bu dönemin karakteristik özelliği, Çin'in küresel terörle mücadele söylemini kullanarak bölgesel kontrolünü pekiştirmesi ve Doğu Türkistan üzerindeki egemenliğini kesinleştirmesi olarak öne çıkmaktadır.

Bu dört aşama, Çin'in Doğu Türkistan üzerindeki politikalarının nasıl geliştiğini ve bölgedeki etkilerini açıkça göstermektedir. Nüfus yönetimi, göç politikaları, eğitim, dil, kültür, ekonomi ve terörizmle mücadele, Pekin'in stratejik unsurlarını oluşturmaktadır. Özellikle 11 Eylül 2001 sonrası uluslararası güvenlik anlayışındaki değişiklikler, Çin'in Doğu Türkistan politikalarında önemli bir dönemeç oluşturmuştur. Bu süreçte, Çin'in bölgedeki politikaları, sözde terörle mücadele gerekçesiyle meşrulaştırılmış ve yerel sorunlar uluslararası bir mesele haline dönüşmüştür. 1990'ların sonlarında Orta Asya'daki İslamcı hareketlerin yayılması ve komşu bölgelerdeki çatışmalar, Pekin yönetimini Doğu Türkistan'da Müslüman nüfusun etkilenmesi ve isyan çıkarma potansiyeli konusunda endişelendirmiştir. Bu durum, "Sosyal Düzeni Sağlamak" adı altında bölgede bir dizi baskıcı politikanın hayata geçirilmesine neden olmuştur. Bu politikalar, ibadethanelerin kapatılması, dernek faaliyetlerine getirilen yasaklar ve pek çok bireyin hapsedilmesi şeklinde tezahür etmiştir. Uluslararası Af Örgütü (2009)'nün raporlarına göre, 1997 ile 2004 yılları arasında 200'den fazla insan idam edilmiştir. Çin'in kapalı politikaları ve ülkedeki olaylara ilişkin ölüm sayılarının şeffaf bir şekilde paylaşılmaması, bu bilgilerin güvenilirliğini sorgulanır hale getirmiştir. Uygur kaynakları, 1997'deki olaylarda binlerce Uygur vatandaşının idam edildiğini belirtmektedir. Devam eden toplama kamplarında ise bir milyondan fazla Uygur vatandaşının zorla tutulduğu ve işkence gördüğü iddia edilmektedir (BM, 2018).

2001 sonrasında Çin, Doğu Türkistan'daki bağımsız hareketlere karşı daha sert ve baskıcı politikalar uygulamaya başlamış, Pekin yönetimi, bölge muhalefetini “İslami Terörizm”le ilişkilendirerek bu tutumunu uluslararası alanda meşru göstermeye çalışmıştır. Bu politikalar, bölgedeki etnik ve dini gerilimleri artırmıştır (Karaman, 2016: 103-114).

Çin Halk Cumhuriyeti'nin 10 Ekim 2001'de, dış politika sözcüsü Sun Yuxi tarafından yapılan açıklama, Doğu Türkistan'daki terörist aktivitelerin uluslararası mücadele içerisine dahil edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu açıklamadan sonra, Çin yönetimi, Doğu Türkistan İslam Hareketi'nin (DTİH) El-Kaide ve Taliban ile işbirliği yaptığını öne sürerek, bu hareketin 200'den fazla eylemde 162 ölüme ve 440 yaralanmaya sebep olduğunu iddia etmiştir. Bu iddialar, DTİH üyelerinin Pakistan ve Afganistan'da eğitim aldığına dair bilgilerle desteklenmiştir. 2002'nin başlarında Çin, bu iddiaları detaylandıran “Doğu Türkistan Terör Güçleri Suçlarının Sorumluluğundan Kaçamaz” adlı bir kitap yayınlamıştır. Bu kitabın yayınlanma zamanlaması, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin toplantısı ile çakışmıştır, bu durum bazı araştırmacılar ve akademisyenler tarafından, Çin'in küresel terörle mücadele politikasını ABD ile ilişkilendirme çabası olarak yorumlanmıştır (Kul, 2013: 65-98).

Yayımlanan kitaptan kısa bir süre sonra, hem Birleşmiş Milletler hem de ABD, Doğu Türkistan İslam Hareketi'ni terörist grup olarak tanımıştır. Çin bu tanımayı, ABD'nin 13224 sayılı Yürütme Emri ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 1267 ve 1390 sayılı kararları temelinde gerçekleştirmiştir. Bu tanıma ve alınan kararlar, Çin'in Doğu Türkistan politikalarına uluslararası destek sağlama ve bölge üzerindeki baskılarını meşrulaştırma noktasında kritik bir role sahip olmuştur (Benson, 2020: 17-24).

Bu süreç, Çin'in DTİH'yi ayrılıkçı terörist bir tehdit olarak uluslararası arenada sunma çabasının bir parçasıdır. 11 Eylül sonrası dönemde, Çin bu örgütü terörle mücadele çerçevesinde yürütülen politikalarının bir unsuru olarak kullanmış, böylelikle bu politikaların meşruiyetini artırmıştır. ABD'nin DTİH'yi terörist örgüt olarak tanınması, o dönemde İslamcı terörizm odaklı küresel güvenlik politikaları çerçevesinde, El-Kaide ve benzeri örgütlerin saldırıları nedeniyle gerçekleşmiştir. Bu tanımlama, Çin'in sağladığı bilgilere dayanarak yapılmıştır ve o dönemin güvenlik ve terörizmle ilgili genel yaklaşımını yansıtmaktadır (Kul, 2013: 65-98).

Amerika Birleşik Devletleri'nin terörle mücadele politikaları çerçevesinde, Türkistan İslam Partisi Doğu Türkistan İslam Hareketi'nin aktiviteleri, terörizmle ilişkilendirilerek incelenmiştir. Ancak bu grupların internet üzerinden elde edilen bilgilerle değerlendirilmesi ve son on beş yılda kayda değer bir faaliyetlerinin olmaması, bu değerlendirmelerin objektifliğine şüphe düşürmüştür. IntelCenter'ın başkanı Ben N. Venzke, DTİH'nin Orta Asya ve Pakistan'da etkin olan grupları bir araya getiren bir şemsiye organizasyon olduğunu ve ayrılıkçı, milliyetçi amaçlar güttüğünü öne sürmüştür. DTİH faaliyetlerinin tüm Uygur halkına atfedilmesi, gerçekçi bir değerlendirme yapılmasını engelleyen bir faktördür ve bu durum bölgenin etnik ve dini dinamiklerinin karmaşasını yansıtmaktadır (Yeloğlu, 2019: 40-54). Ayrıca, Robert Sean'ın Guantanamo'da tutulan Uygurlarla gerçekleştirdiği röportajlar, bu kişilerin DTİH ile ilişkilendirilmelerine ve ayrılıkçı faaliyetlerle suçlanmalarına rağmen, Çin'in Doğu Türkistan politikalarına duydukları memnuniyetsizliği ve yaşadıkları baskıları ortaya koymaktadır. Uygurların çoğu, DTİH ve küresel cihad hakkındaki suçlamaları reddederken, Taliban ve El-Kaide hakkında bilgisiz olduklarını ifade etmişlerdir. Birçoğu terör suçlamalarından aklanarak mülteci statüsünde üçüncü ülkelere yerleştirilmiş, bu durum Çin'in Doğu Türkistan politikalarının, terörle mücadele adı altında nasıl yanlış yorumlandığını ve Uygurlara yapılan haksızlıkları ortaya koymuştur (Benson, 2020: 17-24). DTİH üzerine yapılan tartışmalar, bu hareketin varlığının ve faaliyetlerinin tüm Uygurlara mal edilmesinin yanıltıcı olduğunu göstermektedir. Çin'in Doğu Türkistan politikaları, uluslararası toplumun değişen güvenlik algıları ve çıkarları çerçevesinde ele alınmalıdır. Uluslararası sistemin dinamik yapısı göz önünde bulundurulduğunda, Çin'in politikalarına ve bu politikaların uluslararası kabulüne yönelik tutumlar sürekli olarak sorgulanmalı ve insani yönden eleştirilmelidir.

3.3. İskan Politikası

Guomintang Hükümeti'nin bölgede yürüttüğü Çinli göçmen yerleştirme politikası, bölgede uzun süreli siyasi ve sosyal karışıklıklara yol açmıştır. Bu politika, özellikle 1928-1933 yılları arasında bölgeyi yöneten Genel Vali Jin Şu-ren'in döneminde etkili olmuş ve Kumul İsyanı'na zemin hazırlamıştır. 1933 yılında, Sovyet desteği ile Doğu Türkistan'da iktidarı ele geçiren Şın Şı-sey, bu dönemde Çinli göçmen yerleştirme politikasına ara vermiş, bu stratejiyle iktidarını pekiştirmeye ve bölge halkını sakinleştirmeye çalışmıştır (Kafesoğlu, 2022: 22).

1931’de başlayan ve Jin Şu-ren’i iktidardan düşüren Kumul İsyanı’nın temel tetikleyicisi, Kumul Beyliği’nin feshedilerek Urumçi idaresine bağlanması olmuştur. Jin Şu-ren, Kumul Wang’ı Maksud Şah’ın vefatının ardından bölgeyi Çin idaresine dahil etme teklifini, maddi kazanç ve göçmen Çinlilere açılacak yeni makamlar vaadiyle kabul etmiştir. Jin, bu süreci hızlandırmak için Kumul beyliğini üç idari bölgeye ayırarak yönetimi sonlandırmıştır. Yolbars Han, bu yeni idari yapıyı kurmak üzere Kumul’a Çinli memurlarla birlikte gönderilmiştir. Bu dönemde, Doğu Türkistan’da daha önce göçmen Çinlilere verilen tarım alanları yerel halka geri verilmiştir, bu da bölgesel huzursuzluğu artırmıştır (Gömeç, 2016: 45-54). Bu politika değişiklikleri, bölgede devam eden sosyal ve siyasi gerilimleri daha da körüklemiş ve bölge halkının Çin yönetimine karşı duyduğu rahatsızlığı perçinlemiştir (Gömeç, 2016: 45-54).

Guomintang Hükümeti’nin Başkanı Çan Kay-şek, “Kuzeybatıyı Geliştirme Hareketi” adı altında bir politika başlatmıştır. Bu politika çerçevesinde, Merkezi Çin’den Doğu Türkistan’a, başlangıç olarak yaklaşık 10 bin Çinli memur gönderilmiş ve bu göçmenlere çeşitli teşvikler vaat edilmiştir. Bu hareketle, Şın Şı-sey’in ara verdiği Doğu Türkistan’a Çinli göçmen yerleştirme politikası 1942 yılının sonlarında yeniden başlamıştır. Kumul İhtilali’nden önce olduğu gibi, bu göçmenlerin ülkeye gelişi, halkın büyük çaplı tepkisine neden olmuştur. Merkezi Hükümet tarafından teşvik edilerek ve mali destekle gönderilen bu göçmenler, Doğu Türkistan’ın en verimli bölgelerinden biri olan kuzeybatıya yerleştirilmiştir. Bu iskan politikası, Guomintang Hükümeti’nin Doğu Türkistan’daki demografik yapıyı Çin etnikleri lehine değiştirmeyi amaçlayan stratejisinin bir parçasıdır. Günümüz itibarıyla de Doğu Türkistanlılar aleyhine başarılı olduğu değerlendirilebilecektir (Ercan ve Kolcak, 2021: 75-136).

1944 yılında başlayan ve 12 Kasım 1944’te Gulca merkezli bağımsız bir Cumhuriyet’in kurulmasıyla sonuçlanan süreç, aynı zamanda Şın Şı-sey’in görevden alınmasına da yol açmıştır. Bu olaylar, Doğu Türkistan’da yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur. Bu yeni dönemde, Can Ci-cong, Merkezi Hükümet’in bilgisi dahilinde, Gulca liderleri ile iletişime geçmiş ve uzun süreli bir uzlaşma süreci aramıştır. Nihayetinde, 2 Ocak 1946 tarihinde “11 Bitim Anlaşması” ile bir “Karma Hükümet” kurulmuştur. Can Ci-cong, 14 Ağustos 1947 tarihinde Xin-jiang gazetesine verdiği demeçte, İli olaylarının bir ihtilal hareketi olduğunu ve etnik Çinlilere yönelik

yürütülen propagandanın, baskıcı iktidarı devirmeye ve bölgenin bağımsızlığına dair sloganlarla dolu olduğunu belirtmiştir. Bu politikaların, emperyalist güçlerin kendi sömürgelerine uyguladığı politikalarla benzer olduğunu kabul ederek, geçmişte Xin-jiang'da uygulanan yanlış politikaları düzeltme gerekliliğine vurgu yapmıştır. Can Ci-cong, eski Genel Vali Şın Şı-sey'in yaptığı hatalardan dolayı pişmanlık duyduğunu ve bırakılan kan izlerini temizlemek zorunda olduklarını ifade etmiştir (Kaya, 2020: 290-297).

Can Ci-cong liderliğindeki yeni dönemde, 1947 yılı Mayıs ayına kadar bir rahatlama yaşanmıştır. Ancak bu tarihte, Dr. Mesut Sabri Baykozi'nin hükümet başkanı olarak atanması, İli grubunu protesto etmeye ve Gulca'ya çekilerek hükümet aleyhinde propaganda yapmaya itmiştir. 1947 yılının ikinci yarısında, Doğu Türkistan'da siyasi hayat kaosa dönüşmüş ve milli liderler ikiye bölünmüştür. Dr. Mesut Sabri Baykozi'nin yanında yer alan Osman Batur'a karşı, İli grubu tarafından tezviratlar yapılmıştır. Bu durum yeni dönemin siyasi atmosferinin yükselmesine neden olmuştur. 1947 yılı Kasım ayında, Doğu Türkistan Kazak Türklerinden yaklaşık 10 bin kişi, Osman Batur'a karşı savaşmayı reddetmiş ve Gulca bölgesini terk etmiştir. Bu süreçte Guomintang yönetimini tanıyanlar da dahil olmak üzere, bölgeyi terk edenler olmuştur. Bu dönemde "Milli Ordu" olarak ifade edilen askeri güçlerin İli grubundan ayrılması sonrasında, Millî Ordu'daki Kazak Türklerinin sayısı %30 seviyesine gerilemiştir (Oğuzhan, 2019: 71). Bu dönemde Kazak nüfusu, Üç Vilayet (Altay, İli ve Tarbagatay) nüfusunun %60'ını oluşturuyordu. Moğolistan'ın kontrolünde olan Baytik Boğda bölgesine yerleşen Osman Batur, Doğu Türkistan'da kardeş boylar arasında yaşanması muhtemel bir mücadelenin tarafı olmak istememiştir. Guomintang idaresinin 1947 olayları sonrası Baytik Boğda bölgesinde kendi lehine bir kontrol sağladığı yorumu yapılabilir (Özdağ, 2000: 106).

Guomintang dönemi başlamak üzere, Çin Merkezi Hükümetlerinin Doğu Türkistan'a Çinli göçmen iskan politikası, olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Daha önce de belirtildiği üzere, Jin Şu-ren'in iktidarını kaybetmesine yol açan bu politikadan, halkı yatıştırmak amacıyla Şın Şı-sey uzak durmuştur. Buna rağmen, Çan Kay-şek "Kuzeybatıyı Geliştirme Hareketi"ni başlatarak, Merkezi Çin'den başlangıçta 10 bin kadar Çinli memuru, ciddi teşviklerle Doğu Türkistan'a yerleştirme politikasını yürürlüğe koymuştur (Çandarlıoğlu, 2019). Bu hareketle, göçmen Çinliler 1942 yılı sonunda bölgeye iskan edilmeye başlanmıştır. Bu durum, 1931 yılı Kumul olaylarında

olduğu gibi, bölge halkının rahatsızlık duymasına ve an Kay-şek'in bu iskan siyasetinin, Kumul'da yaşanan acı hatıraları hatırlatmasına neden olmuştur. Yolbars Han'ın eliyle Urumçi idaresinin Kumul'da yeni teşkilatlanmayı hayata geçirmesi, bölge halkının ciddi tepkisine neden olmuştur. Bu tepkilerin en önemli gerekçelerinden biri, Kumul halkının bir yıllık vergilerinin peşin olarak istenmesi olmuştur. Yeni teşkilatlanma, ayrıca, Kumul'a göçmen Çinli iskanının nn açmış ve bu göçmenlerin bölgeye yerleşmesini teşvik etmek amacıyla, iki yıl süreyle vergiden muaf tutulacaklarını ilan etmiştir (Gayretullah, 2008: 36).

Kumul bölgesi, Doğu Türkistan'a Merkezi Çin tarafından giriş kapısı niteliğinde olup, Kansu bölgesinden kaanların ilk uğrak ve yerleşim yerlerinden biri haline gelmiştir. Jin Şu-ren'in Kansulu olması nedeniyle, akrabaları ve güvendiği birçok göçmen Çinli'yi Kumul bölgesine iskan etmeye başlamıştır (zdağ, 2000: 106). Jin, bu politikayı daha da ileri götürerek, Ayho'ya hakim olarak atanan Lung Hsien-lin'den, bu göçmen Çinlilere toprak tahsis etmesini emretmiştir (Gömeç, 2016: 45-54).

Lung Hsien-lin, bu emri uygulamaya koyarak, bölge halkını topraklarını terk etmeye zorlamıő ve terkedilen toprakları göçmen Çinlilere tahsis etmeye başlamıştır. Mnbit topraklar gasp edilen bölge halkına, bedel olarak l çevresindeki kıraç topraklar verilmiştir. Lung, bu uygulamalarla da yetinmeyerek, kıraç topraklardan alınan vergileri, münbit topraklardan alınanlarla eşitlemiş ve göçmen Çinlilere üç yıl süreyle vergi muafiyeti ilan etmiştir (Roostam, 1984: 77). Bu politikalar, bölge halkının giderek artan bir hiddetle karşı koymasına ve Urumçi merkezi idaresine ardı ardına Őikayetler göndermelerine neden olmuştur; ancak bu Őikayetler ciddiye alınmamıştır. Őikayetlerin zm bir yana, bölgeye göçmen Çinli akını devam etmiştir. Bölge halkının sınırlı tepkisi, Jin Şu-ren için bir fırsat olmuş ve bu durum, daha büyük kazançlar hayal ettiği siyasi hatalarına devam etmesine, kendisinden hesap sorulamayacağı yanılığısına kapılmasına yol amıőtur. Gerçekte, yaşanan her haksızlık, halkın öfkesinin artmasına ve sabrının tükenmesine neden olmuştur. Bu süreç, bölgenin bir patlama noktasına doğru hızla ilerlemesini tetiklemiştir. Doğu Türkistan'a göçmen Çinlilerin iskanı süreci, Guomintang döneminde başlamış olsa da, bu dönemde bölgeye yerleştirilen göçmen Çinlilerin sayısı büyük bir çapta olmamıştır. Ancak, bu dönemde iskan edilen göçmen Çinlilerin çoğu, ekonomik durumları kötü olan ve Merkezi Çin'de sefalet içinde yaşayan kişilerden olmuştur. Bununla birlikte, hem Guomintang hem de Komünist Çin dönemlerinde, bölgeye yapılan iskan

siyasetinin temel amacı, bölgenin demografik yapısını etnik Çinliler lehine değiştirmek olmuştur.

1930'lu yıllardan itibaren Doğu Türkistan'a yönelik artan göçmen Çinli akını, bölge halkının tepkisini kademeli olarak artırmıştır. Özellikle 1943 yılında, Henan eyaletinden getirilen ve açlık ile yoksulluk içindeki 4 bin Çinli etnikten oluşan göçmen kitlesi, ilk olarak Qi-tai şehrinin yakınlarına yerleştirilmiştir. Ancak, bu durum uzun sürmemiş, söz konusu göçmenler kısa süre sonra Cungarya havzasına, Kazak Türklerinin yoğun olarak yaşadığı bölgelere sevk edilmiştir. Guomintang hükümetinin bu yerleştirme politikası, Doğu Türkistan'daki Kazak Türklerinin ata yurtlarından edilmelerine yol açmıştır. Zamanla bu durum, Kazak Türklerinin Altay bölgesini terk etmelerine ve yerlerini Çinli etnik gruplara bırakmaya zorlanmalarına neden olmuştur. Bu süreç, Lattimore tarafından Guomintang güçlerinin, Kazak bölgelerini ortadan kaldırmak amacıyla, direnenlere karşı otomatik silahlarla ateş açması olarak anlatılmıştır (akt. Tatsuo, 2020: 90-106). 1942-1945 yılları arasında Doğu Türkistan'da aşırı enflasyon yaşanmış, bu durum Çinli memurların rüşvetçi tavırları ve bölgeye yeniden başlatılan göçmen Çinli getirme politikası ile daha da kötüleşmiştir. Bu politikalar, Guomintang yönetimi aleyhinde tepkilerin başlamasına neden olmuştur. Dr. Mesut Sabri Baykozi, Mayıs 1947'de hükümeti yönetmekle görevlendirilmeden önce, Merkezi Çin'de bulunduğu sırada bu uygulamaları eleştirmiştir. Baykozi, bölgedeki yoğun askeri varlık nedeniyle halkın baskı altında olduğunu ve 1930'lardaki Çinli valilerin sömürgeci yaklaşımlarının yeniden canlandırıldığını ifade etmiştir. Aynı dönemde Çunkin'de, Mesut Bey ile birlikte hareket eden Mehmet Emi Buğra, Sovyet etkisi altında yönetilen Doğu Türkistan'da, Şın Şı-sey'in görevden alınmasından sonra Vu Çung-şin tarafından sürdürülen halk aleyhine politikalara dönüldüğünü belirtmiştir. Buğra, bölgede kardeş Türk boyları arasına nifak sokularak iç çatışmaların körüklendiğini, despot karakterli kişilerin öne çıkarıldığını, eğitilmiş ve bilgili bireylerin zulme uğradığını, milli eğitim ve kültür hayatının geriletildiğini, ekonominin çökertildiğini ve bu insani olmayan uygulamaların Gulca'da ihtilalin patlak vermesine neden olduğunu ifade etmiştir. 1944 ve 1945 yılları arasında Altay'dan Gulca'ya kadar uzanan istiklal dönemi, Çinli görevlilerin keyfi uygulamalarına karşı bir tepki olarak ortaya çıkmış ve bu süreçte bölgeye iskan edilen ilk nesil göçmen Çinliler hedef alınmıştır. Bu dönemde Guomintang'ın yönetimini temsil eden Çinli memur ve askerler de saldırıların hedefi

olmuştur. Ancak, ayaklanmaya katılanlar arasında Çinli kadın ve çocuklara zarar verilmemesi gibi önemli bir insanî tutum sergilenmiştir (Oğuzhan, 2019: 72). 1949 yılında tüm Çin’de iktidarı ele geçiren Komünist Parti, iktidara geldikleri ilk yıl olan 1950’nin Mart ayında, Doğu Türkistan’a büyük sayılarda göçmen Çinli gönderme kararı almıştır. Bu stratejiyle bölge üzerinde tam kontrol sağlama hedeflenmiştir. İki yıl sonra, 1952’de ise, “sözde karşı devrimleri tasfiye hareketi” adı altında, rejim için potansiyel tehdit oluşturduğunu düşündüğü grupları ortadan kaldırmaya yönelik faaliyetlere başlanmıştır. Bu süreçte, toprak sahipleri, alimler ve maddi durumu iyi olan köylüler gibi sosyal sınıflar tespit edilerek tasfiye edilmiştir. 1952 yılında başlatılan toprak reformu kapsamında, Doğu Türkistan’daki yerel halkın elindeki araziler zorla alınmış ve bu uygulama, halkın öfkesinin daha da artmasına neden olmuştur. İşgalin beşinci yılına gelindiğinde, yani 1945’te, Çin Komünist Partisi bölgede tam anlamıyla hakimiyet kurmuştur. Bu tarihi dönemler, bölgenin sosyo-politik yapısında derin izler bırakmış ve çeşitli direniş hareketlerine zemin hazırlamıştır (Gömeç, 2016: 45-54).

1940 yılında Urumçi’de iktidarda olan Çinli Genel Vali Şın Şı-sey’in keyfi uygulamalarına tepki gösteren ve sonraki on yılda Doğu Türkistan’daki Çin yönetimine büyük zorluklar yaşatan Osman Batur, 16 Şubat 1951 tarihinde sabaha karşı Kamambal-Kayız-Makay üçgeninde yakalanmıştır. Yakalandıktan sonra boynuna “Eşkiya Osman” pankartı asılarak caddelerde dolaştırılan Osman Batur, Komünist Parti yönetiminin propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Bu figür üzerinden yapılan propaganda, bölgeye yerleştirilecek olan göçmen Çinlileri bölge halkının öfkesinden koruma amacını gütmüştür. Bu çerçevede, 1958 yılında Osman Batur’u yakalayan kişi olarak tanınan Kong Quing-yu tarafından sekiz sayfalık bir broşür bastırılmıştır (Özkan vd., 2023: 9-14).

1949 ile 1955 yılları arasında, Doğu Türkistan’ın işgali sonrası bölgeye yerleşen Çinli memurlar aracılığıyla göçmen Çinli iskan politikası aralıksız sürdürülmüştür. 1955 sonrasında yapılan demografik çalışmalar, bölgenin yapısının dünyada benzeri görülmemiş şekilde etnik Çinliler lehine değiştirildiğini göstermektedir. 1950’lerin başlarında Çin Komünist Partisi, etnik Çinlileri işe alarak ve kendi adamlarını Doğu Türkistan’da devlet memurluklarına atayarak bölgedeki kontrolünü pekiştirmiştir. Özellikle 1944 yılında Gulca’da kurulan Doğu Türkistan Cumhuriyeti ile bağlantılı kişilerin tasfiyesi, 1951-1952 yıllarından itibaren gelecek yirmi yıl süresince

hızlanmıştır. Bu süreç, bölgeden zaman zaman gerçekleşen hem iç hem de dış göçlere yol açmıştır. Guomintang döneminin 1937-1938 göçleri, 1949'da yaşanan ikinci büyük göç ve 1960'ta Kabil üzerinden 1965 yılında Türkiye'ye gerçekleşen son büyük göçler, Doğu Türkistan'da yaklaşık otuz yıllık bir süreçte ciddi insan kayıplarına neden olmuştur. Doğu Türkistan'da eğitim seviyesi, bölgeye iskan edilen etnik Çinli göçmenlerin ortalamasının altında kalmaktadır. Bu durum hayatın çeşitli alanlarında kendini göstermektedir. Ayrıca, bölgede yaşayan Türk soylu halkların, Çin Komünist Partisi tarafından sunulan sağlık hizmetlerinden faydalanma oranı genel nüfusa göre çok düşüktür. Yerleştirilen göçmen Çinlilerin %95'i sağlık hizmetlerinden faydalanırken, yerel halk bu oranın yalnızca %12'sine erişebilmektedir. Bu sağlık hizmetlerinden ücretli olarak yararlanan yerel halkın oranı %88'dir (Gömeç, 2016: 45-54).

3.4. Sistematik Şiddet Politikası

Çin'in Doğu Türkistan'da Uygurlar üzerinde yürüttüğü sistematik şiddet politikasının kökleri derinlere uzanmaktadır. 1949 sonrası dönemde, Çin Halk Cumhuriyeti'nin politikasında asimilasyon süreci hız kazanmış ve sosyalist ideolojiye dayalı devlet yapısının inşası ile birlikte, vatanseverlik üzerine kurulu sistem bağlılığı pekiştirilmeye çalışılmıştır. Bu süreçte, azınlık kültürleri, özellikle İslam ve Uygur kimliği, geliştirilmekte olan ulusal kimlik için bir tehdit unsuru olarak değerlendirilmiştir. Çin'in merkezi kontrolünü güçlendirmesi gerektiğinde, Büyük İleri Atılım ve Kültür Devrimi gibi dönemsel projelerde, Marksist-Leninist ideoloji çerçevesinde, Müslüman ve Uygur kimliklerini bastırmak için "şiddet" kullanma eğiliminde olmuştur (Oğuzhan, 2019: 72).

Deng Xiaoping liderliğindeki reform dönemi Çin'de yeni bir evre başlatmıştır. Ancak, azınlık dillerinin kullanımı ve din özgürlüğü gibi alanlarda yapılan resmi düzenlemeler, 1989 Tiananmen olaylarından sonra eski sert politikalara geri dönmüştür. 1990 yılından itibaren ülkede dini faaliyetler üzerindeki kısıtlamalar artmış, camiler kapatılmış, namaz ve oruç gibi dini ibadetler devlet tarafından yasaklanmıştır. Özellikle 18 yaş altı bireyler için dini eğitim yasaklanmış ve eğitim dili olarak Çince zorunlu kılınmıştır. Uygur dilini ve kültürünü yansıtan yayınlara yönelik baskılar artırılmıştır. Ayrıca, Sincan-Uygur Özerk Bölgesi'ne, Çin'in iç kesimlerinden Han Çinlileri getirilerek yerleştirilmiş ve böylece bölgenin etnik yapısı

kademeli olarak değiştirilmiştir. Bu süreç, Han Çinlilerinin sayısının artmasıyla, bölgedeki etnik dağılımı önemli ölçüde değiştirmiştir (Demirtepe, 2011: 36-37).

3.5. Dini Kısıtlamalar

Çin Halk Cumhuriyeti'nin, anayasal olarak korunan resmi ideolojisi komünizm çerçevesinde, dinin toplumsal yapıda yer bulmasına sıcak bakılmamaktadır. Bu perspektiften hareketle, devletin diğer eyaletlerinde olduğu gibi özerk bölgelerde de inanç ve ibadet özgürlüğünün yasalarla korunduğu taahhüt edilmiş olmasına rağmen, uygulamada bu yasalar, halkın inanç ve ibadet özgürlüğünü ciddi şekilde kısıtlamış ve bireyleri sürekli olarak gözetim altında tutmuştur. Özellikle Tibet ve Doğu Türkistan'da, Çin hükümeti, Han olmayan grupların inançlarını, Çin'in bağımsızlığını ve bütünlüğünü tehdit eden unsurlar olarak değerlendirmektedir (Türköz, 1998: 4-5).

1949 ile 1979 yılları arasında, Doğu Türkistan'da yirmi dokuz bin cami yıkılmış, elli dört bin din adamı tutuklanarak ağır şartlarda çalıştırılmak üzere çalışma kamplarına gönderilmiş ve sadece Urumçi'de üç yüz yetmiş bin Kur'an-ı Kerim imha edilmiştir. 1986 yılından itibaren Çin yönetimi, huzursuzluk yarattığı gerekçesiyle bölgenin birçok yerinde mikrofonla ezan okunmasını yasaklamıştır (Alptekin, 2013: 19).

Mao Zedong'un 1977'deki ölümünden sonra Çin'de başlayan yönetim, din alanındaki sert politikaları bir süreliğine hafifletse de, 1989 Tiananmen Olayları ve 1990 Baren Olayları sonrasında hükümet, yeniden baskıcı yöntemlere başvurmuştur. Özellikle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Batı Türkistan'daki beş ülkenin bağımsızlığını kazanması ve 11 Eylül olayları, Çin yönetimini derinden etkilemiştir. 11 Eylül sonrası Amerika Birleşik Devletleri'ndeki terör olaylarını bahane ederek, Çin yönetimi, Doğu Türkistan'daki tüm toplu etkinlikleri (düğün, cenaze, sünnet gibi) yasaklamıştır. Bu dönemde, Çin Halk Cumhuriyeti tarafından Doğu Türkistan'da uygulanan dini kısıtlamalar şunlardır (Tuna, 2012: 59-61):

- İbadethanelerin kullanımının kısıtlanması,
- 18 yaş altındaki bireylerin ibadete katılmasının, camiye gitmelerinin ve dini faaliyetlere katılmalarının yasaklanması,
- Müslüman kıyafetlerinin giyilmesinin (başörtüsü, takke gibi) yasaklanması,
- Dini yükümlülüklerin yerine getirilmesinin engellenmesi,
- Dini eğitimin kısıtlanması,

- Dini yayınların basımının engellenmesi,
- Ramazan ayında öğrenci ve memurların oruç tutmasının yasaklanması.
- Bıyık ve sakal bırakmanın dini aşırılık olarak görülmesi,
- Kamu görevlileri, emekli memurlar, öğrenciler ve Çin Komünist Partisi üyelerinin camilere girişlerinin yasaklanması,
- İbadethanelere girip çıkanların istihbarat elemanları tarafından izlenmesi gibi uygulamalar devam etmektedir.

Çin’de komünizm, dinin toplumsal yapıda bir yer bulmasına genellikle olumsuz bakmaktadır. Bu anlayış çerçevesinde, Uygur Türklerinin Ramazan ayında oruç tutmaları, alkol kullanmamaları gibi dini pratikler “dini aşırılık” olarak nitelendirilmekte ve 2014’ten itibaren ilan edilen “75 Aşırılık” listesi kapsamında kabul edilmektedir (EK-1). Bu bağlamda, bu tür ibadet ve eylemleri gerçekleştiren bireyler, sorgusuz sualsiz Sincan Mesleki Eğitim ve Öğretim Merkezlerine gönderilmekte ve ağır cezalara çarptırılmaktadır (OHCHR, 2022).

Çin yönetimi, 2016 yılından itibaren Doğu Türkistan’da doğan çocuklara Muhammed, Hacı, Mekke, Cihad, Türkzat gibi dini ve millî kimliği ifade eden 29 ismin verilmesini yasaklamıştır. Uluslararası Af Örgütü’nün raporlarına göre, Çinli yetkililer, Uygurların Hac gibi Müslümanlar için zorunlu olan dini vecibeleri yerine getirmek üzere Mekke’ye gitme girişimlerine de çeşitli engeller koymaktadır (Yılmaz, 2020: 19).

Bu yasaklara uymayan vatandaşlar, Çin Halk Cumhuriyeti’nin terörle mücadele politikaları çerçevesinde “terörist” olarak nitelendirilmekte, devletin birlik ve bütünlüğüne karşı tehdit oluşturdukları iddiasıyla en ağır cezalara tabi tutulmaktadır.

Din ve İnanç Özgürlüğünün ihlali, bireylerin dini inançlarına ilişkin özgürlüklerinin kısıtlanması anlamına gelir ve bu ihlaller, devlet otoriteleri, toplum veya diğer bireyler tarafından gerçekleştirilebilir. Din ve inanç özgürlüğü, uluslararası insan hakları standartlarına göre korunan temel bir haktır. Din ve inanç özgürlüğünün ihlali; kişilerin zorla bir dine katılmaya veya bu dini terk etmeye zorlanması, ibadet yerlerine müdahale edilmesi, dini inançlarına dayalı ayrımcılığa tabi tutulması, dini inançlarını ifade etme ve yayma özgürlüklerinin kısıtlanması gibi çeşitli biçimlerde ortaya çıkabilir (Özkan vd., 2023: 12-19). Bu ihlaller, uluslararası sözleşmelere ve

anayasalara aykırı olup, her bireyin dini inançlarını özgürce seçme, değiştirme, ifade etme ve uygulama hakkını ihlal etmektedir. Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 18. maddesi de bu özgürlüklerin korunmasını garanti altına almaktadır. Doğu Türkistan'da yaşananlar, din ve inanç özgürlüğünün ihlalleri arasında sıklıkla rastlanan örnekler arasında yer almakta ve bu bölgede temel hak ihlallerinin başlıca nedenlerinden biri olarak öne çıkmaktadır.

3.6. Demografik Meseleler

Doğu Türkistan'daki nüfus politikaları, 1949'dan bu yana Çin Halk Cumhuriyeti'nin bölge üzerindeki etkisini derinleştiren kritik bir unsurdur. Çin'in, bölgenin demografik yapısını değiştirme ve "Çinlileştirme" çabaları, Han Çinlilerinin teşvik edilerek Doğu Türkistan'a yerleştirilmesi ile somutlaşmıştır. Bu süreçte, 1979'dan itibaren tüm ülkede uygulanan aile planlama politikaları, Doğu Türkistan'da daha katı bir biçimde yürütülmüştür. Böylece, Çin'in asimilasyon politikalarının en belirgin örneklerinden biri olan bu nüfus politikası, milyonlarca Han Çinlisi'nin bölgeye göç etmesiyle demografik yapıyı temelden değiştirmiştir. Bu politikaların temel amacı, Doğu Türkistan'ı Han Çinlilerinin egemen olduğu bir bölge olarak göstermek ve Uygur Türklerinin azınlık haklarını kullanmalarını engelleyerek özerkliği sona erdirmektir (Türköz, 1998: 4-5).

Çin yönetimi, Han Çinlilerini Doğu Türkistan'a aktarırken, aynı zamanda bölgede yaşayan genç Uygur Türklerini de her yıl binlerce kişi sayısında, ailelerinin ve kendilerinin rızası olmadan, Çin'in iç kesimlerine göç ettirmekte ve bu gençleri azınlık olarak bırakıp asimile etmeye çalışmaktadır (Kul, 2023: 171-201).

Doğu Türkistan'da uygulanan doğum kontrolü politikaları, evlenme yaşı, çocuk sahibi olma zamanlaması ve çocuk sayısının sıkı bir şekilde kontrol edilmesini içermekte, kadınların hamilelik için "resmi izin" almaları zorunlu kılınmaktadır. Resmi olarak, nüfusu 10 milyondan az olan etnik gruplar tek çocuk politikasından muaf tutulmuş olmasına rağmen, uygulamada bu politikalar azınlık gruplara karşı daha sert bir şekilde işletilmektedir (Türköz, 1998: 7).

1949'da Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulduğu dönemde, Doğu Türkistan nüfusunun %93'ünü oluşturan Uygur Türkleri, 2022 yılı nüfus verilerine göre bölge nüfusunun yaklaşık %57'sini oluşturan etnik azınlıklar arasında yer almaktadır. Bu durum, Çin'in nüfus politikasının lehine nasıl bir değişim yarattığını açıkça ortaya koymaktadır. Bu

politikaların bölge üzerindeki etkisi, sadece demografik dengeleri değiştirmekle kalmamış, aynı zamanda bölgenin kültürel ve sosyal dokusunu da dönüştürmüştür.

3.7. Ekonomik Meseleler

Doğu Türkistan'daki diğer önemli problemlerden biri ekonomik adaletsizliktir. Bu Çin'in bir politikası olarak öne çıkmış ve Han Çinlilerinden oluşan göçmenlerin yoğun şekilde bölgeye yerleştirilmesiyle ekonomik dengesizlikleri de beraberinde getirmiştir. Çin Halk Cumhuriyeti'nin bu politikası, milli gelirin Han Çinlileri lehine olacak şekilde dağılımını teşvik etmekte ve Uygur Türkleri'nin ekonomik olarak marjinalize edilmesine yol açmaktadır. İş ilanlarında dahi "Uygurların bu ilana başvurmaması" şeklinde açık ayrımcılık içeren ifadeler yer almaktadır. Doğu Türkistanlıların, ister yerel ister yabancı üniversitelerden mezun olsunlar, iş bulmada ciddi zorluklar yaşadığı bilinmekte, bu durum hem özel hem de kamu sektöründe etnik ayrımcılığın bir göstergesi olarak öne çıkmaktadır (Tuna, 2012: 137-139). Han Çinlileri ise bu süreçten çok daha iyi koşullarda iş bulabilmekte ve iş hayatında daha iyi imkanlara sahip olmaktadır (Uluslararası Af Örgütü, 2009).

Çin hükümetinin "zorunlu çalıştırma" politikası, yalnızca cezaevleriyle sınırlı kalmayıp Doğu Türkistan genelinde uygulanmaktadır. 2002 yılında başlatılan işçi ihraç programı, Han Çinlileri ile Uygurlar arasındaki diyalogu artırmak amacıyla başlatılmış olsa da, bu program çerçevesinde Uygurlar ağır çalışma koşullarına tabi tutulmaktadır. Uluslararası Af Örgütü (2021)'nin hazırladığı rapora göre, "haşar" adı verilen sistem altında, çiftçi aileler, belirli dönemlerde bir aile üyesini tarım, altyapı ve diğer bayındırlık işlerinde çalıştırmak üzere göndermek zorundadır. Bu görevi yerine getirmezlerse ağır para cezaları ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Çalışan bireylere herhangi bir tazminat, konaklama veya yemek sağlanmamakta, ulaşım masraflarını kendilerinin karşılaması beklenmektedir. Rapor, sağlam genç erkekleri olmayan ailelerin 70 yaşındaki kadın ve erkekleri veya 12 yaşındaki çocukları bile bu işlere göndermek zorunda kaldıklarını belirtmektedir.

26 Haziran 2009'da Urumçi protestolarını tetikleyen olaylar da bu zorunlu çalıştırma politikasının sonuçlarındandır. Bu olaylarda, Guandong-Shaoguan'da bulunan Hurui fabrikasında çalıştırılan işçiler zorla çalıştırma uygulamasının bir parçasıydı. Mesleki Eğitim ve Öğretim Merkezlerindeki zorla çalıştırma da, Çin Halk Cumhuriyeti'nin bölgede uyguladığı baskıcı ekonomi politikalarının bir yansımasıdır. Bu politikalar,

sıklıkla ayrımcılık yasağı ve zorla çalıştırma yasağının ihlalleri ile karakterize edilmekte ve bu durumlar, Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 8 ve 26. maddelerine aykırı düşmektedir.

3.8. Diğer Çinileştirme Politikaları

Çin Halk Cumhuriyeti'nin Doğu Türkistan'da Uygur Türklerini Çinileştirme ve kendisine benzetme amacı güttüğü politikalar, hanedanlık dönemlerinden günümüze kadar uzanan bir süreklilik arz etmektedir. Bu politikaların temelinde, Uygur Türkçesine ve bu dili konuşan topluluklara yönelik sistematik bir tahribat stratejisi yatmaktadır (Alptekin, 1988: 143).

Tarih boyunca Uygur Türkçesi, öncelikle Arap alfabesi kullanılarak yazılan bir dil olmuşken, Rusya'nın bölgesel etkisiyle bir süre Kiril alfabesine geçilmiş, 1972 yılında ise Latin alfabesine dönülmüştür. Bu alfabe değişiklikleri, Mao Zedong dönemine denk gelmiş ve bu süreçte 370.000 eser Arap alfabesiyle yazılmış olarak imha edilmiştir (Alptekin, 1988: 143). Son olarak 1983 yılında yapılan baskılar neticesinde tekrar Kur'an harflerine dönülse de, bu sık değişiklikler, bölgede okuryazarlık oranlarının düşmesine neden olmuştur.

1950 yılına gelindiğinde Doğu Türkistan'da, anadilde eğitim verilmekteyken, müfredata Çince'nin eklenmesi ve 1977'ye kadar bu uygulamanın devam etmesi, daha sonra 1977-2002 yılları arasında Çince ağırlıklı çift dilli eğitime geçilmiştir. 2002 yılından itibaren ise tamamen Çince eğitime geçilmiş, Uygur Türkçesinin üniversitelerde kaldırılması gibi radikal değişiklikler yapılmıştır. 2017 yılından itibaren Uygur Türkçesi yabancı dil dersi olarak ele alınmış ve ana dil olarak derslerin kaldırılması, Uygur Türkçesi ve Kazakçanın yasaklanması gibi adımlar atılmıştır (Uluyol vd., 2021: 4-5).

Doğu Türkistan İnsan Hakları İzleme Derneği'nin 5 Temmuz Urumçi Katliamı Raporu'na göre; Prof. Dr. İlham Tohti, 2010 yılına kadar bölgede uygulanan çift dilli eğitim politikası hakkında bir anket çalışması yapmıştır. Başkent Pekin'deki üniversite öğrencileri ile yapılan bu çalışmaya katılanların %95,45'i, Doğu Türkistan'da uygulanan çift dilli eğitimde Uygur Türkçesinin ihmal edildiğini, eğitim süresinin azaltıldığını ve kullanım alanının kısıtlandığını ifade etmiştir (Uluyol vd., 2021: 4).

Doğu Türkistan'da, beş yaşındaki Uygur çocuklarının bile, sadece Mandarin Çincesi ile eğitim verilen anaokullarında yatılı olarak eğitim almasına zorlandığı, 2008 yılında

Mandarin Çincesi odaklı “iki dilli” eğitim yoluyla eğitim alan Uygur öğrenci sayısının bir önceki yıla göre 125.000 arttığı belirtilmektedir. Bu durum, Doğu Türkistan okullarında etnik azınlık dillerinin kullanımını azaltma yönünde süregelen bir eğilimi göstermektedir (Uluslararası Af Örgütü, 2021).

3.9. Toplama Kampları: Sincan Mesleki Eğitim ve Öğretim Merkezleri

Sincan Mesleki Eğitim ve Öğretim Merkezleri, bölgede artan terörizm ve dini aşırılıkla mücadele amacıyla kurulmuş olup, terörizm veya aşırılıkçılığa karıştığı iddia edilen kişilere ve radikalleşme riski altında olanlara eğitim ve öğretim sağlama amacını taşıdığı iddiasıyla ortaya çıkmıştır. Çin Hükümeti’nin açıklamalarına göre, belirtilen merkezler, dil, hukuk ve mesleki beceriler dahil olmak üzere çok yönlü mesleki ve eğitim programları sunmaktadır. Bu merkezlerin temel amacı, eğitim süreçlerini tamamlayan bireylerin ana topluma entegre olmalarını ve istihdam edilmelerini sağlamaktır. Chen Quanguo, 2016-2021 yılları arasında Sincan (Xinjiang) Uygur Özerk Bölgesi Komünist Parti Sekreteri olarak görev yapmış ve Çin Halk Cumhuriyeti Devlet Başkanı Xi Jinping’in direktifleri doğrultusunda 2017 yılından itibaren Uygurları, resmî ifadeyle, “Mesleki Eğitim ve Öğretim Merkezleri” adı verilen, rızaları dışında kurulan tesislere yönlendirmiştir (Yılmaz, 2020: 7).

Bu tesislerin varlığına ilişkin kanıtlar, 2014 yılından itibaren toplanmaya başlanmış olup, diasporada yaşayan ve bölgedeki aileleri ile arkadaşları ile temas kurabilen Doğu Türkistanlıların ifadeleri, çeşitli uydu görüntüleri ve Çin Halk Cumhuriyeti’nin bölgeye yönelik güvenlik yatırımları üzerine kurulmuştur. Ancak, bu tesislerin yoğunlaştırılması ve geniş Uygur kitlelerinin Mesleki Eğitim ve Öğretim Merkezleri’ne alınması 2017 Nisan ayı itibariyle başlamıştır (HRW, 2017).

Üst düzey güvenlik görevlileri ve kurumlar, Doğu Türkistanlıların denetlenmesi, toplu gözaltı tesislerinin “hızla inşa edilmesi ve genişletilmesi”, bu tesislerde “disiplin ve cezaların arttırılması” ve bilgilerin gizli tutulması amacıyla “yayınlanmamış” veya “kamuya açık olmayan” yönergeler içeren kapsamlı bir el kitabı ve belgeler dizisi göndermiştir. Bu belgelerde, Mesleki Eğitim ve Öğretim Merkezleri projesini denetleyen yetkililer, kurumlar ve merkezi dijital gözetim sistemi arasındaki kompleks hiyerarşi açıklanmıştır. Sincan yetkilileri, birçok Uygur Türkü’nün Uygur milliyetçiliği, aşırı dincilik, ümmetçilik ve Türkçülük kimliklerine sahip “sorunlu fikirlere” sahip olduklarını ileri sürmektedir. Yetkililer, bu fikirlerin Orta Asya ve

Ortadoğu'dan Sincan'a sızdığına ve Çin hükümetinin birleşik Çin ulusal kimliği vizyonu ile uyumsuz olduğuna inanmaktadır (HRW, 2017).

2017 yılında Sincan Uygur Özerk Bölgesi yasama organı, Uygurların Mesleki Eğitim ve Öğretim Merkezleri'ne toplu olarak yerleştirilmesini "Aşırıktan Arındırma" düzenlemeleri çerçevesinde yasal hale getirmiştir. Mart 2017'de yürürlüğe giren "Aşırıktan Arındırma Yönetmeliği"nin üçüncü bölümünde, 14. madde gereğince, "aşırıktan arındırma ve dönüşüm sürecinin bireysel ve merkezî eğitimlerle birlikte yürütülmesi gerektiği" ifade edilmiştir (Yılmaz, 2020: 23-25).

Çin Halk Cumhuriyeti tarafından yayımlanan ve Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde sosyal istikrarın sağlanması amacıyla güdülen "Dinî Aşırılık İçeren Faaliyetler Hakkında Temel Bilgiler (75 Aşırılık Belirtisi)" adlı kitapçık (EK-1), halktan şüpheli davranışlar gözlemlendiğinde bunların polise bildirilmesini öngören uyarılar içermektedir. Kitapçıkta sıralanan belirtiler arasında ay yıldız simgelerinin kıyafetlerde, aksesuarlarda ve araçlarda kullanılması, evde anormal miktarda yiyecek saklanması, düğünlerde alkol ve sigara tüketilmemesi, dinî kıyafetlerin giyilmesi ve Ramazan ayında dükkanların kapatılması gibi öğeler bulunmaktadır (Yılmaz, 2020: 133-135). Bu belirtilerden herhangi birinin gösterilmesi halinde ilgili bireylerin eğitim merkezlerine yönlendirilmesi öngörülmüştür.

2017 yılında Çin Halk Cumhuriyeti'nin resmî web sitesinde yayımlanan "Sincan'da Mesleki Eğitim ve Öğretim" başlıklı raporda, Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde neden bir eğitim ve öğretim merkezine ihtiyaç duyulduğu, bu merkezlerin iç ve dış hukuk normlarına uygunluğu, bölgedeki "dinî aşırıcılık" ve "terörizm" sorunlarıyla mücadelede nasıl bir rehabilitasyon sürecinin uygulanması gerektiği detaylandırılmıştır. Eğitimin içeriği ise terörizmle ve aşırıcılıkla mücadele ihtiyaçlarına yönelik olarak uyarlandırılmış konuşma ve yazılı Çince, hukuk, mesleki beceriler ve radikalleşmeyi engellemeyi içeren bir müfredat sunulduğunu vurgulamaktadır. Kazanımlar başlığı altında ise, eğitim öğretim merkezlerinin faaliyete geçmesinden bu yana yaklaşık üç yıl boyunca bölgede herhangi bir terör olayının yaşanmamış olması, dinî aşırıcılığın engellenmesiyle etnik gruplar ve dinler arası eşitlik, dayanışma ve uyumun sağlanarak insanların barış ve istikrar içinde yaşamalarına olanak tanınmış olduğu ifade edilmektedir. Bu ifadeler, eğitim öğretim merkezlerinin bölgede olumlu bir etki yarattığı izlenimi uyandırmak için kullanılmıştır.

2018 yılında Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde turizm sektörü büyük bir ivme kazanmıştır. Bu dönemde, hem yerli hem de yabancı turist sayısında ciddi artışlar kaydedilmiştir; yıllık %40 oranında bir artışla turist sayısı 150 milyonu aşmış, yabancı turist sayısında ise %12'lik bir artışla 2,6 milyon rakamına ulaşılmıştır. 2019 yılının Ocak-Haziran döneminde, bir önceki yılın aynı dönemine kıyasla %46 artış göstererek yaklaşık 76 milyon turist Sincan'ı ziyaret etmiştir (Cordesman, 2019). Devletlerin terörle mücadele politikalarını yürütürken insan haklarına saygı göstermeleri elzemdir. Bu süreç, uluslararası insan hakları standartlarına uygun şekilde tasarlanmalı ve yürütülmelidir. İnsan haklarının korunması, terörle mücadele stratejileri içerisinde öncelikli bir unsurdur ve bu çerçevede herhangi bir ihlal olmamalıdır (OHCHR, 2022). Bu nedenle, terörle mücadelede kullanılan yöntemlerin uluslararası insan hakları normlarına uygun olarak tasarlanması ve uygulanması büyük önem taşımaktadır. Bu standartlar arasında; insan haklarına saygı, keyfi tutuklamaların önlenmesi, adil yargılanma hakkı ve işkence ile diğer insanlık dışı veya aşağılayıcı muamele veya cezaların kesinlikle yasaklanması yer almaktadır. Ayrıca, terörle mücadele sürecinde sivil toplum kuruluşlarının, medyanın ve diğer ilgili tarafların katılımı ve denetimi, insan hakları ihlallerinin tespit edilmesi ve bu ihlallerin önlenmesi açısından kritik bir role sahiptir (OHCHR, 2022). Bu bağlamda ise Çin Halk Cumhuriyeti'nin terörle mücadelede insan haklarına olan bağlılığı sorgulanmaktadır; özellikle toplama kampları gibi uygulamalar, insan hakları hukukunun temel prensipleri ile bağdaşmamaktadır. Bu durum, Çin'in insan hakları sicilinde ciddi eksiklikler olduğunu ve bu alanlarda iyileştirmeler yapılması gerektiğini göstermeye devam etmektedir.

3.10. Terörle Mücadele Kalkanı

Asya'da 1990'larda, özellikle Uygur nüfusu içerisinde, silahlı mücadeleye yönelik örgütlerin ortaya çıkışı ve radikal İslamcı gruplarla olan bağlantıları, Çin'in güvenlik endişelerini yoğunlaştırmıştır. Bu dönemde Rusya, Çeçenya ile ikinci kez çatışma halindeyken; Tacikistan iç savaşın yaralarını sarmaya çalışmakta, Özbekistan ise radikal bir İslam devleti kurma amacındaki gruplarla mücadele etmekteydi. Bu coğrafyada Çin, radikal İslamcılığın kendi sınırları içerisindeki Müslüman Uygur toplulukları arasında yayılmasından ve bu durumun Sincan-Uygur Özerk Bölgesi'nde kaosa neden olmasından endişe duymaktaydı. Ayrıca, Çin hükümeti, Doğu Türkistanlı ayrılıkçıların Afganistan'daki El Kaide kamplarında eğitildiğine ve Çeçenya ile

Özbekistan'daki çatışmalara katıldığına inanmaktaydı. Bu bağlamda, Çinli yetkililer, milliyetçilik temelli ayrılıkçı hareketlere karşı çıkarak, topraklarında bu tür hareketlere izin vermeyeceklerini sıklıkla ifade etmekte ve din özgürlüğünü sınırlayıcı önlemler almaktaydılar. Diğer yandan, Sincan Uygur Özerk Bölgesi, Çin'in Orta Asya ile ticari ilişkilerinde kilit bir rol oynamasına rağmen, güvenlik endişeleri nedeniyle tam anlamıyla izole edilememiştir. Ancak, ticaret yoluyla diğer kültürlerle etkileşim içinde olan halkın bilinçlenmesi, sorunların büyümesine yol açabilecektir. Bu nedenle, Çin için ülke bütünlüğünü korumak adına Uygur sorununun kısa sürede çözülmesi zaruri hale gelmiştir. 11 Eylül 2001 tarihinde, teröristler tarafından kaçırılan sivil uçaklar, ABD'de Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon'a çarpmış ve 3.000'den fazla insanın ölümüne neden olmuştur. Bu saldırılar, yalnızca Amerika Birleşik Devletleri'nde değil, Çin de dahil olmak üzere dünya genelinde terörizm ve iç güvenlik algısını derinden değiştirmiştir. O dönemde ABD Başkanı George W. Bush, bu yeni güvenlik paradigmasını "Terörizme Karşı Savaş" olarak adlandırmıştır. Bu yeni dönemde, tehdidin sınır tanımayan bir nitelik kazanarak her zaman ve her yerde ortaya çıkabileceği kabul edilmiştir (Yılmaz, 2020: 133-135).

Çin Halk Cumhuriyeti, 11 Eylül 2001 terör saldırılarından sonra, ABD dahil olmak üzere küresel siyasi arenadaki değişimleri bir fırsat olarak değerlendirerek, kendi topraklarındaki Uygur muhalefetini "İslami terörizm" olarak etiketlemiş ve bu algıyı uluslararası siyasete taşımıştır. Millward'a göre (2019: 27), Çin bu stratejiyle Doğu Türkistan'ı teröre karşı küresel mücadeleye entegre etmeyi hedeflemiş ve uluslararası desteği pekiştirmek için çeşitli diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Özellikle Kasım 2001'de, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne sunulan bir belgede, Doğu Türkistanlı grupların Usame Bin Ladin ve Taliban ile bağlantılı terör faaliyetlerine karıştığı iddia edilmiştir (Kul, 2013: 69). 21 Ocak 2002 tarihinde yayımlanan raporda ise, 1990 yılından bu yana Doğu Türkistan'da gerçekleştirilen terör saldırılarında 200'den fazla kişinin öldüğü veya yaralandığı belirtilmiştir (Karluk, 2016: 199-205).

Kasım 2002'de, ABD ve Bush yönetimi, Çin'in Irak'ın kitle imha silahlarına sahip olduğu iddialarını destekleyen 1441 sayılı BM Güvenlik Konseyi Kararı'na olumlu oy vermesi sonrasında Doğu Türkistan İslami Hareketi'ni terör örgütü olarak tanımış ve yasaklamıştır. Millward'ın ifadesiyle (2019: 28), bu durum uluslararası toplumun, DTİH'yi son on yılda Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde yaşanan ayrılıkçı şiddetten sorumlu tuttuğunu göstermektedir. 11 Eylül öncesinde Çin'deki Uygurlar için

“Radikal İslamcı” tabiri kullanılmazken, bu tarihten itibaren ortaya çıkan tüm sorunlar radikal İslamcılık ve aşırıcılığın bir sonucu olarak değerlendirilmiştir (Kaşıkçı, 2019: 10).

11 Eylül sonrası Çin hükümeti, Uygur hareketini kökten dinci, ayrılıkçı ve terörist bir tehdit olarak ilan ederek, Doğu Türkistan’daki yasakları uluslararası bir terörle mücadele önlemi olarak sunmuştur. ABD’nin DTİH’yi terör listesine alması sonrasında, Çin’in bölgedeki Müslüman Uygurlar üzerindeki baskıları daha da yoğunlaşmıştır. İlk altı ay içinde yaklaşık 3.000 kişi tutuklanmış, birçoğu hapsedilmiş veya idam edilmiştir. 18 yaş altı Müslümanların camilere ve dini eğitimlere katılımı yasaklanmış, Ramazan ayında camiler kapatılmış ve imamlar taciz edilmiştir. Çin, 11 Eylül sonrasında terör kavramını kullanarak, Doğu Türkistan sorununu uluslararası camiaya daha görünür kılmaya çalışmıştır (Karaca, 2008: 254-256).

Çin Halk Cumhuriyeti, Doğu Türkistan halklarına yönelik baskıcı ve asimilasyon politikalarını, terörle küresel mücadele çerçevesinde meşru bir parça olarak sunmaktadır. Çin’in 1 Ocak 2016 tarihinde yürürlüğe giren Terörle Mücadele Kanunu, Temmuz 2016’da Sincan Uygur Özerk Bölgesi’nde de uygulanmaya başlamıştır. Mart 2017’de ise, bölgesel bir düzenleme ile aşırıcılıkla mücadelede alınması gereken önlemler detaylandırılmıştır. Bu süreç, Çin hükümetinin Doğu Türkistan politikasını eleştiren her türlü ifadeyi terörizm olarak sınıflandırmış ve polis teşkilatına, masum insanları dahi terörist olarak etiketleme yetkisi gibi geniş yetkiler vermiştir. Bölgesel düzenlemeler, dini uygulamaları “meşru din” ve “yasadışı din” olarak ayırmakta ve bazı Uygur dini pratiklerini suç kapsamına almaktadır (Emet 2019: 38-39).

Terörle Mücadele Kanunu’nun 15, 16 ve 94. maddeleri, iletişim ve internet hizmetlerinin devlete bilgi sağlama zorunluluğunu düzenlemekte, bu hükümlere uymayan servis sağlayıcıların Çin’de faaliyet göstermesinin yasaklanabileceğini öngörmektedir. Bu servisleri kullanan bireyler suçlu olarak nitelendirilmekte; 23. ve 46. maddeler ise güvenliğin sağlanması amacıyla kontrol sistemlerinin ve kontrol noktalarının kurulmasını, vatandaşların kişisel bilgilerinin veri tabanlarında saklanmasını meşru hale getirmektedir. 104. madde ise, ulusal politikaları olumsuz etkilediği düşünülen fikir ve görüşleri terörizmle ilişkilendirmekte, böylece Çin’in Doğu Türkistan politikasına yönelik eleştirilerin terörizm olarak damgalanmasına yol açmıştır. Bu yasalar, Çin’in bölgedeki uygulamalarının uluslararası hukuk ve insan

hakları normlarıyla çeliştiğini göstermiş, ayrıca bu yasaların temel hak ve özgürlüklerinin ciddi şekilde ihlal edilmesine neden olmuştur.

El Kaide ve DEAŞ gibi radikal örgütlerin uluslararası alanda gerçekleştirdikleri terör eylemleri sonucunda, İslam'a ve Müslümanlara yönelik korku, öfke, nefret ve düşmanlık duyguları ifade eden İslamofobi, küresel ölçekte giderek daha yaygın hale gelmiştir (İnayet, 2019: 49). Bu durumun etkisiyle Çin'de, Müslüman Uygur topluluğu büyük bir tehdit olarak görülmeye başlanmış ve hemen hemen her Uygur Türk'ü terör şüphelisi olarak algılanmaya başlanmıştır. Günümüzde, Uygur Müslümanları Çin Halk Cumhuriyeti'nde çeşitli ayrımcı uygulamalara maruz kalmaktadır; toplu taşıma araçlarına binerken sıkı kontrollerden geçirilmekte, Ramazan ayında oruç tutmaları engellenmekte, pasaport işlemleri zorlaştırılmakta ve diğer eyaletlerdeki otellerde konaklamalarına izin verilmemekte, İslami yaşam tarzını yansıtan sakal ve başörtüsü gibi dini semboller taşımaları kısıtlanmaktadır (İnayet, 2019: 49-50).

2024 yılında bakıldığında dahi bu durum Çin sınırlarını aşarak, global bir boyuta ulaşmıştır. Çin Hükümeti, dünya genelinde dağılmış olan Uygur nüfusunu aramaya ve yurda dönmeleri için çağrıda bulunmaya başlamıştır. Yurtdışında eğitim gören Uygur öğrencilere dönüş yapmaları emredilmiş, yabancı ülkelerde yaşayan Çin vatandaşı Uygurların aileleri gözaltına alınarak, baskı altında Çin'e dönüş yapmaları zorlanmıştır. Özellikle Ağustos 2017'de, Mısır'da çok sayıda Uygurun gözaltına alındığı ve bir kısmının Çin'e zorla geri gönderildiği belgelenmiştir (Emet, 2019: 36-42). Bu süreç, Çin'in Uygur topluluğuna yönelik politikalarının sadece iç politika ile sınırlı kalmayıp, uluslararası alana da taşındığını göstermektedir. Çin'in bu politikaları, uluslararası insan hakları normlarına ciddi bir meydan okuma teşkil etmekte ve dünya genelinde endişe ile izlenmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DOĞU TÜRKİSTAN'DA İNSAN HAKLARI İHLALLERİ VE ULUSLARARASI TOPLUM PERSPEKTİFİ

4.1. Çin'in Müdahalelerinin Değerlendirilmesi

4.1.1. Demografik Yapıya Müdahale

1949 yılında Çin Halk Cumhuriyeti'nin kontrolünü sağlamasının ardından, Doğu Türkistan'ın demografik yapısını değiştirmeye yönelik politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Bu süreçte, Çin'in iç kesimlerinden milyonlarca Han Çinlisi göçmenin bölgeye yönlendirilmesi sağlanmıştır. Böylece, Uygur Türklerinin nüfus yoğunluğu giderek azalmış, Han Çinlisi oranı ise artış göstermiştir. İlgili politikalar kapsamında, 2000'li yıllarla birlikte daha da katılaştıran Tek Çocuk Politikası ve Zorunlu Kürtaj Uygulamaları da demografik yapıyı etkilemiştir. Bu politikaların uygulanmasının temel amacı, bölgedeki etnik ve kültürel dengeleri Çin lehine dönüştürmek ve bölgenin stratejik önemini göz önünde bulundurarak Çin'in bölgesel hakimiyetini pekiştirmektir. Han Çinlisi nüfusunun artırılması, Uygur kültürünün ve etnik kimliğinin zayıflatılmasına yönelik bir girişim olarak değerlendirilmektedir. Bu süreç, bölgedeki sosyo-ekonomik ve kültürel yapıları da derinden etkilemekte, Uygur Türkleri üzerinde asimilasyon baskısını artırmaktadır (Tuna, 2012: 59-61). Dolayısıyla, Çin'in bu politikaları sadece demografik bir müdahale olarak kalmamakta, aynı zamanda etnik kimlik ve kültürel varoluş mücadelesine dönüşmektedir. Bu kapsamda, söz konusu politikalar “Zorunlu Göçler” ve “Doğum Kontrolü ve Kürtaj” olmak üzere iki ana başlık altında incelenmiştir.

4.1.1.1. Zorunlu Göçler ve Etkileri

Çin Komünist Partisi'nin (ÇKP) yönetimi altında, 1949 yılında başlatılan işgalin ardından, Doğu Türkistan'a yönelik zorunlu göç politikaları hayata geçirilmiştir. Devlet teşvikleri ile ekonomik düzeyleri düşük olan Han Çinlileri, bölgeye yerleştirilmişlerdir. Bu süreçte, göçmenlere gıda ve barınma gibi temel ihtiyaçlar devlet tarafından sağlanmış, bölgedeki verimli araziler yerli halktan alınarak bu göçmenlere tahsis edilmiştir. Sağlanan bu ekonomik ve gündelik yaşam kolaylıkları, bölgeye doğru göçleri artırmıştır. Bu politikalar neticesinde, 1949 yılında %5 olan Çinli nüfus oranı, 1980'li yıllarda %40'lara yükselmiştir (Tuna, 2012: 59-61). Günümüzde ise, Bingtuan olarak bilinen yerleşim bölgeleri dahil, Çinli nüfusun Uygur

nüfusundan fazla olduğu gözlemlenmektedir. Bu zorunlu göçler, Doğu Türkistan'ın demografik yapısını ve etno-ekolojik dengesini bozarak, Uygur Türklerini anavatanlarında azınlık durumuna düşürmüştür (İnayet, 2020: 36-38).

Göç eden Çinli nüfusun büyük bir kısmı ekonomik ve kültürel sermayesi düşük alt sınıf mensuplarından oluşmaktadır. ÇKP, bu farklılıkları ortadan kaldırmak amacıyla göçmenlere iş olanakları ve ekonomik imkanlar sağlamıştır. Bu süreçte, Uygur Türklerine ait verimli araziler ve evler, gayri hukuki yöntemlerle göçmenlere tahsis edilmiştir.

Çin medyası, Doğu Türkistan'a gerçekleştirilen göçleri bir kahramanlık hikayesi olarak sunmuştur. Göç eden Çinliler, Çin'in toprak bütünlüğünü koruma adına kendilerini feda eden kahramanlar olarak tanıtılmıştır. Bu algı, bölge halkı ve göçmenler arasındaki sosyo-kültürel farklılıkları daha da derinleştirmiş ve mevcut eşitsizlikleri pekiştirmiştir (Tuna, 2012: 59-61). Çinliler, hukuk başta olmak üzere çeşitli alanlarda devlet tarafından üstün konumda tutulmuşlardır.

Çinli göçmenlerin yoğunluğu, Doğu Türkistan'ın kuzey bölgelerinde, modern ve ekonomik olarak daha gelişmiş şehirlerde daha fazla iken; güney bölgeleri, Uygur nüfusunun daha yoğun olduğu ve kültürel direnç gösterdiği alanlar olarak dikkat çekmektedir. Bu durum, Çinli göçmenlerin ekonomik tercihlerini ve kültürel etkileşimlerini şekillendiren önemli bir faktördür (İnayet, 2020: 36-38).

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, ÇKP'nin uyguladığı tek kültür ve tek millet politikası, azınlık bölgelerine gerçekleştirilen yoğun göçlerle birlikte, Çin genelinde kültürel farklılıkların azalmasına veya tamamen yok olmasına neden olmuştur. Bu süreç, bölgesel kimlikler üzerindeki erozyonu hızlandırmış ve ulusal kimlik inşasında homojenleşmeyi teşvik etmiştir.

4.1.1.2. Doğum Kontrolü ve Kürtaj

1979 yılında, Çin'in hızlı nüfus artışını kontrol altına almak ve gıda güvenliğini sağlamak amacıyla doğum kontrol politikası devreye sokulmuştur. Bu politika, ülkenin modernleşme sürecine katkıda bulunmak amacıyla tasarlanmış ve Çinlilere genelde tek çocuk sahibi olma hakkı tanınmıştır. Kentlerde yaşayanlar, eğer ilk çocukları engelli ise ikinci çocuğa sahip olma hakkına; kırsal kesimde yaşayanlar ise ilk çocukları kız olduğunda ikinci bir çocuğa sahip olma şansına sahip olmuştur (Tuna, 2012: 59-61). 2000'li yıllarda yapılan düzenlemelerle, 10 milyonun altındaki nüfusa

sahip etnik azınlıklar bu politikadan muaf tutulurken, daha büyük nüfuslu gruplara kentlerde iki, kırsal kesimlerde ise üç çocuk hakkı tanınmıştır.

Teorik olarak etnik azınlıklara tanınan bu esneklikler pratikte sıklıkla uygulanmamıştır. Özellikle Çin kültürüne entegre olmayı reddeden Uygurlar ve Tibetliler gibi gruplar, doğum kontrol politikasının en katı uygulamalarıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu katı uygulamalar, Uygur Türklerine üç çocuğa sahip oldukları için ağır maddi ve manevi cezaların verilmesi şeklinde tezahür etmiştir. Kadınlar, hamile kalmak için resmi izin almak zorunda bırakılmış, izinsiz hamilelikler ise son aylarda dahi olsa zorunlu ve sağlıksız koşullarda gerçekleştirilen kürtajlarla sonlandırılmıştır (Kul, 2023: 171-201).

Politikanın belirlediği çocuk sayısını aşan aileler, çocuklarını kimliksiz olarak büyütme zorunda kalmış, bu durum onları büyük miktarda cezai yükümlülükler altına sokmuştur (Doğu Türkistan Çocuk Raporu, 2021). Kimlik alabilmek için ağır cezalar ödenmiş, ödenemeyen durumlarda ise çocuklar, ailelerin çocuğu olmayan yakınları adına kaydedilmiştir. Çözüm bulunamayan durumlarda aileler hapis cezalarıyla karşı karşıya kalmış, çocuklar devlet tarafından alınarak iç kesimlerdeki çocuk bakım evlerine gönderilmiştir. Bu süreçlerde Uygurların evlilik yaşı, çocuk sayısı ve çocuk sahibi olma dönemleri devlet tarafından sıkı bir şekilde kontrol edilmiştir. Bu uygulamalar, Uygur toplumunun temel haklarına müdahale edilmesinin yanı sıra, kültürel kimliklerinin de erozyona uğramasına yol açmıştır, Çin'in bu politikaları sadece nüfus kontrolü amacı gütmekten öte, etnik bir grubun sosyal ve kültürel yapısını dönüştürmeye yönelik stratejik bir hamle olarak değerlendirilmektedir.

4.1.2. Eğitim Alanında Karşılaşılan Problemler

Bu başlıkta Çin tarafından Doğu Türkistan'da uyguladığı diğer yaptırımlar ve kısıtlamalar olarak eğitim alanında ortaya çıkan problemler ortaya konulmuştur.

4.1.2.1. Müfredat Durumu

Doğu Türkistan'da uygulanan ders müfredatı, 1949'dan bu yana Çin hükümetinin kontrolü altında sürekli değişikliklere uğramıştır. Bu değişiklikler, özellikle Uygur Türklerinin milli kimlik ve kültürel aidiyetlerini muhafaza etme çabalarını önemli ölçüde etkilemiştir. Müfredatta, din eğitimi başta olmak üzere, Uygur tarihi ve Türk kültürünü öne çıkaran derslerin kaldırılması, bölgedeki asimilasyon politikalarının bir parçası olarak görülmüştür (Karluk, 2016: 199-205).

Özellikle Urumçi gibi Çinli nüfusun yoğun olduğu şehirlerde, eğitime yapılan müdahaleler Uygur nüfusunun yoğun olduğu şehirlere göre daha fazla olmuştur. Kaşgar ve Hoten gibi Uygur nüfusunun yoğunlukta olduğu şehirlerde ise, resmi müfredat dışında kalan öğretmenler, öğrencilere Uygur tarihi ve kültürü hakkında bilgiler vermeye devam etmiştir. Uygur tarihini doğrudan anlatma imkanı olmayan eğitimciler, romanlar, hikayeler ve masallar aracılığıyla gelecek nesillere milli kültür ve bilinç aşlamaya çalışmıştır. Bu bağlamda, Abdürrahim Ödkür'ün “İz (Uyuyan Toprak)” romanı 1933 yılında kurulan Doğu Türkistan Cumhuriyeti'ni, Zordun Sabir'in “Anayurt” adlı romanı ise 1944 Doğu Türkistan Cumhuriyeti'ni konu alarak, tarihî olayları dolaylı yollarla anlatmıştır. Bu eserler, Uygur Türklerinin kendi dil ve simgeleri üzerinden bir iletişim kurduğu, ancak Çin makamlarının dikkatinden kaçacak şekilde tasarlandığı için yasaklanmamıştır (Buğra, 2021: 30-32).

Eğitim sistemine dair diğer bir sorun, teorik olarak var olan ancak pratikte işlevsiz kalan derslerin varlığıdır. Özellikle Xinjiang tarihi gibi dersler, müfredatta yer almasına rağmen, kredi değerlerinin düşük olması ve bu dersleri alan öğrencilere yönelik fişleme korkusu nedeniyle pek tercih edilmemektedir. Bu, öğrencilerin ve ailelerin Çin hükümetinin politikalarına karşı duyduğu güvensizliği ve korkuyu yansıtmaktadır (Özkan vd., 2023: 9-14).

Okul müfredatları içerisinde, etnik azınlıklara Çin milli marşını söylemek zorunlu kılınmıştır. Bu zorunluluk, hem azınlık okullarında hem de Han Çinlilerin okullarında uygulanmakta ve marş söylemeyi reddeden öğrenciler ağır cezalarla karşı karşıya kalmaktadır. Öğrencilere yönelik en ciddi cezalar arasında ‘bölücülük’ suçlamasıyla okuldan uzaklaştırılma bulunmaktadır. Bu suçlama, öğrencinin eğitim hayatını ve gelecekteki kariyer fırsatlarını olumsuz yönde etkileyebilecek şekilde sicil kayıtlarına işlenmektedir, bu durum yeni eğitim kurumlarına giriş, iş bulma ve pasaport çıkarma gibi süreçlerde karşılaşılan engellerle somutlaşmaktadır.

4.1.2.2. Çin’de Dil Politikaları ve Ana Dilde Eğitim Sorunu

Çin’de yaşayan etnik azınlıklar, özellikle dil politikaları bağlamında ciddi zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu politikalar, Uygur kültürü ve dilinin tarihsel sürekliliğini sağlayan unsurların korunmasında önemli bir engel teşkil etmektedir. Çin hükümetinin uyguladığı dil politikaları, genellikle ulusal birlik ve beraberliği pekiştirmek amacıyla, dilin şekil ve işlevlerine yapılan müdahaleler şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu tür

politikalar, özellikle ulus-devlet oluşturma sürecinde olan yönetimler tarafından sıklıkla benimsenmektedir. Çin, 56 farklı etnik azınlığı bünyesinde barındırdığı için, batılı ulus-devletlerden farklı bir dil politikası benimsemiştir. İlk zamanlar azınlık bölgelerinde göreceli bir dil eşitliği sağlansa da, zamanla Çin'in egemenliği altındaki bölgelerde azınlık dilleri ve kültürleri önemsizleştirilmiş ve yok sayılmıştır (Karluk, 2016: 199-205). Bu durum, Uygur öğrencilerin eğitim süreçlerine ve sosyal yaşamlarına derin etkiler bırakmıştır.

Uygur dilinin giderek yok olmaya yüz tuttuğu, Çin hükümetinin uyguladığı dil politikalarının giderek sertleştiği gözlemlenmektedir. Eğitimde ve gündelik hayatta uygulanan dil politikaları, Uygur Türklerinin ana dilde eğitim almasını zorlaştırarak, sosyal entegrasyon süreçlerini olumsuz etkilemektedir. Çin'de gerçekleştirilen üniversite sınavları, azınlıklar için de Çince yapılmakta ve iyi derecede Çince bilmeyen Uygur Türklerinin kalifiye işlere erişimi engellenmektedir. Bu durum, sosyal ve ekonomik fırsat eşitliği açısından ciddi sorunlar yaratmaktadır.

Çift dilli eğitimin sunulduğu okullar olmasına rağmen, birçok Uygur Türkü aile, çocuklarının gelecekte iyi bir iş bulabilmesi ve prestijli üniversitelere girebilmesi umuduyla onları Çin dilli okullara göndermeyi tercih etmektedir. Bu seçim, ailelerin zorunlu bir adaptasyon süreci yaşadığının ve ana dillerini koruma konusunda yaşadıkları çıkmazın bir göstergesidir. Uygur öğrenciler için ana dilde eğitim almanın giderek zorlaşması, kültürel kimliklerinin erozyona uğraması ve asimilasyon baskılarının artması, Çin'in dil ve eğitim politikalarının uzun vadeli etkileri arasında yer almaktadır. Bu politikalar, sadece eğitim alanında değil, genel olarak Uygur Türklerinin temel insan haklarına ve etnik kimliklerine yönelik ciddi ihlaller olarak değerlendirilmektedir.

Uygur Türklerine yasalarda tanınan haklar, pratikte uygulanmamakta ve yalnızca göstermelik bir biçimde sürdürülmektedir. Bu durum, Çin yönetiminin ikiyüzlü yapısını yansıtmakta ve evrensel değerler ile insan haklarına olan bağlılığını sorgulanır hale getirmektedir (Ercan ve Kolcak, 2021: 75-136).

Çin dilli okullarda eğitim gören Uygur Türkü öğrenciler, dil barajları ve kültürel yabancılaşma nedeniyle psikolojik buhranlar yaşamakta ve akademik başarıları, Çinli öğrencilere kıyasla daha düşük kalmaktadır. Uygur Türkü öğrencilerin birçoğu, bu zorluklar nedeniyle okullarını değiştirmek zorunda kalmakta veya eğitimlerine devam

edebilenler geleneksel kültürlerinden uzaklaşmaktadır. Aileler, ilkokul döneminde Çin dilli okullara giden çocuklarının davranışlarında önemli farklılıklar gözlemlediklerini belirtmektedir.

Bu eğitim politikaları, Çin yönetiminin kendini dünyaya “eğitimde eşitlikçi ve çokkültürlü” olarak tanıtmaya çabaları ile tezat oluşturmaktadır. Pratikte ise, Çin düşüncesi altında homojen bir toplum yaratma gayreti içinde olup, Uygur Türklerinin dilini ve kültürünü eritmeye çalışmaktadır. Uygur Türkçesi, bu politikalar sonucunda sadece eğitim alanında değil, gündelik hayatta da etkisini ve kullanımını kaybetmektedir. Çin yönetimi, uluslararası platformlarda insan haklarına olan bağlılığını vurgularken, yerel düzeyde etnik azınlıklara yönelik asimilasyon politikalarıyla bu söylemleri çeliştirmektedir (Dwyer, 2005: 37-43).

4.1.2.3. Alfabe Değişimlerinin Uygur Türklerine Olan Etkisi

Çin yönetiminin 1949 yılında Doğu Türkistan’ı işgal etmesiyle başlayan süreç, 1955 yılına kadar olan dönemde, bölgedeki hakimiyetini pekiştirmek adına nispeten eşitlikçi eğitim politikalarıyla tasvir edilmiştir. Bu ilk yıllarda, Çin hükümeti, Uygur toplumunda radikal tepkilere neden olabilecek keskin değişikliklerden kaçınmıştır. Bu dönemde, 1933 ve 1944 yıllarında Kaşgar ve Gulca’da kurulan Doğu Türkistan Cumhuriyetlerinin eğitim alanında attığı adımlar, Uygur öğrencilerin anadillerinde ve kendi alfabeleriyle eğitim almalarını desteklemiştir (Aydın ve Yüce, 2020: 2668-2682).

1955 yılında Doğu Türkistan’ın Xinjiang Uygur Özerk Bölgesi olarak yeniden yapılandırılmasıyla birlikte, eğitim politikalarında bir sertleşme yaşanmış ve bölgedeki Uygur kimliği ile kültürünü yansıtan öğeler giderek eğitim sisteminden çıkarılmaya başlanmıştır. Bu süreçte, Uygur eğitiminde önemli bir yere sahip olan geleneksel medreseler ve Cedit mektepleri kapatılarak yerlerine Çin tarzı sosyalist okullar açılmıştır. Bu okullarda, Çin ideolojisi ve dili önceliklendirilmiş, Uygur dilinde eğitim yapma olanakları büyük ölçüde kısıtlanmıştır (Emet, 2021: 127-145).

1956 yılında başlayan ve 28 yıl süresince üç farklı alfabe değişikliğine sahne olan bu dönem, Uygur toplumunda derin izler bırakmıştır. Alfabe değişiklikleri, kuşaklar arası iletişimi ciddi şekilde zorlaştırmış ve toplumun birbiriyle olan anlaşmasını olumsuz yönde etkilemiştir (İnayet, 2020: 36-38). Bu değişimler, Uygur toplumunun dilini ve kültürel sürekliliğini büyük ölçüde kesintiye uğratmış, nesiller arası etkileşim ve bilgi

aktarımı konularında ciddi problemler yaratmıştır. Çin yönetiminin uyguladığı bu politikalar, evrensel eğitim ve insan hakları standartlarına ters düşmekte, Uygur öğrencilerin ve genel olarak Uygur toplumunun eğitim ve kültürel haklarını ciddi şekilde ihlal etmektedir. Bu süreç, Çin'in stratejik çıkarlarını ön planda tutarken, özerklik ve kültürel çeşitliliği göz ardı eden bir yaklaşım sergilemektedir.

4.1.2.4. Eğitim - Öğretim Materyallerine Ulaşım

Öğrenme sürecinde oldukça önemli olan eğitim ve öğretim materyallerine erişim Doğu Türkistan'da zorunlu biçimde kısıtlanmaktadır. Eğitim alanında materyal kullanımı, Çin'de olduğu gibi dünya genelinde de artmaktadır; fakat bu artış, Han Çinlilerin çoğunlukta olduğu okullar ile azınlık nüfusunun yoğun olduğu okullar arasında dikkate değer farklılıklar göstermektedir. Doğu Türkistan'da, Uygur Türklerinin yoğunlukta olduğu okullarda materyal kullanımı ve teknolojik imkanlara erişim, Han Çinlilerin ağırlıklı olduğu okullara kıyasla daha kısıtlıdır (Tuncer, 2021: 2262-2272).

Eğitim materyallerine erişim, Doğu Türkistan'da yaşanan etnik ve bölgesel farklılıklarla şekillenmektedir. Özellikle Urumçi gibi Han Çinli nüfusunun yoğun olduğu bölgelerde, azınlık okulları ile Han Çinlilerin okulları arasındaki materyal erişim ayrımı zamanla azalmıştır. Buna karşın, Çin hükümeti tarafından potansiyel olarak tehlikeli olarak değerlendirilen bölgelerde bile eğitim materyallerine erişim imkanlarının iyileştirildiği görülmektedir. Bu durum, Çin yönetiminin bölgedeki olası sosyal ve siyasal hareketlenmeleri engellemek adına eğitim ve ekonomi alanlarında yapmış olduğu stratejik yatırımların bir parçası olarak değerlendirilebilecektir. Bu bağlamda, Çin'in Doğu Türkistan'daki eğitim politikaları, ulusal bütünlüğü ve sosyal istikrarı sağlama çabası altında etnik azınlıkların eğitim haklarını göz ardı eden ve bölgesel eşitsizlikleri derinleştiren bir yaklaşımı yansıtmaktadır (Tuncer, 2021: 2262-2272). Uygur Türklerinin eğitimde karşılaştığı bu ayrımcılık, onların kültürel kimliklerini ve dil haklarını koruma çabalarını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu durum, Çin'in uluslararası alandaki insan haklarına saygı taahhütleri ile çelişmektedir ve bölgedeki etnik gerilimleri daha da artırma potansiyeline sahiptir.

4.1.2.5. Başarılı Öğrencilere Verilen Burslar

Doğu Türkistan ve diğer azınlık bölgelerindeki okullarda, özellikle başarılı öğrencilere yönelik Çin Komünist Partisi tarafından sağlanan burslar, bu öğrencilerin Çin'in iç kesimlerine ve Han Çinlilerin yoğun olduğu azınlık bölgelerine yönlendirilmesine

olanak tanımaktadır. Bu eğitim kurumlarında, tamamen Çince eğitim verilmekte ve sınavlarda üstün başarı gösteren Uygur öğrenciler bu fırsattan yararlanabilmektedir. Bu okulların öğrenci popülasyonunun büyük bir çoğunluğunu Çinli öğrenciler oluştururken, sunulan eğitim müfredatı Çin düşünce yapısına uygun şekilde tasarlanmış ve azınlık kültürleri ile sosyal yapılarından uzak bir içerikle doludur (Tuncer, 2021: 2262-2272).

Bu okullarda eğitim gören başarılı Uygur Türk öğrencileri, ekonomik kaygılar ve daha iyi bir gelecek umuduyla kendi örf, adet ve gelenek göreneklerinden uzaklaşmaktadır. Okulların eğitim faaliyetleri yanında sosyal uygulamaları da, Uygur Türklerinin yaşam tarzlarına aykırı düzenlemeler içermektedir. Bu okullar içerisinde uygulanan katı disiplin kuralları, Uygur öğrencilerin sadece kültürel bağlarından değil, ailelerinden de kopmalarına neden olmaktadır. Bu durum, Çin'in asimilasyon politikalarının bir parçası olarak değerlendirilebilir. Çin hükümeti, ulusal bütünlüğü ve homojenliği sağlama adına, bu tür eğitim politikalarıyla etnik azınlıkların kültürel ve sosyal özelliklerini eritmeyi ve Han Çinli normlarını benimsetmeyi amaçlamaktadır. Bu süreç, Uygur öğrencilerin kimliklerini, dil ve kültür bağlarını zayıflatmakta ve onları toplumsal köklerinden uzaklaştırmaktadır (Aydın ve Yüce, 2020: 2668-2682). Eğitim, böylece sadece bilgi edinme süreci olmaktan çıkıp, kültürel dönüşüm ve entegrasyon aracı olarak kullanılmaktadır. Bu politikalar, uluslararası toplumda eğitim ve insan hakları normlarına uygun olmadığı gibi, etnik çeşitlilik ve çokkültürlülük değerlerini de tehdit eden uygulamalar arasında yer almaktadır.

4.1.2.6. Aşağılanma ve Ötekileştirme

Doğu Türkistan ve Çin'in iç kesimlerinde eğitim gören Uygur Türk öğrenciler, Han Çinli öğrencilerin çoğunlukta olduğu okullarda ciddi sosyal ve kültürel baskılara maruz kalmaktadır. Bu öğrenciler, aşağılayıcı ve küçük düşürücü söylemlerle karşı karşıya gelmektedirler. İlkel, barbar, pis ve hırsız gibi pejoratif ifadeler, bu söylemlerin en yaygın örnekleri arasında yer almaktadır. Çin'in farklı bölgelerindeki liselerde eğitim gören Uygur öğrenciler, akranları ve öğretmenleri tarafından bu tür negatif etiketlemelere maruz kalmaktadır. Bu tür deneyimler, bazı öğrencilerin okullarını terk etmelerine veya kendi kültürlerini ve yaşam biçimlerini değiştirmelerine neden olmuştur.

Aşağılayıcı ve ötekileştirici söylemler, Uygur öğrencilerin akademik performanslarını da olumsuz yönde etkilemektedir. Ortaokul, lise ve üniversiteye yeni başlayan öğrencilerin not ortalamaları, bu tür sosyal stres faktörleri nedeniyle ilk yıllarda düşük olmaktadır. Ancak, zamanla bu söylemlerle başa çıkmayı öğrenen Uygur öğrencilerin not ortalamalarında belirgin bir artış gözlemlenmektedir. Öğrencilerin akademik başarılarını etkileyen bir diğer faktör ise sınavlar ve müsabakalarda maruz kaldıkları ayrımcılıktır. Çinli nüfusun yoğun olduğu bölgelerde eğitim gören öğrenciler genellikle negatif ayrımcılığa uğrarken, üniversite düzeyinde bazı durumlarda pozitif ayrımcılık yapıldığı da gözlemlenmektedir (Çakan, 2023: 1-6). Uygur öğrenciler, Çin kültürü içerisinde kimliklerini kaybetmemek ve farklılıklarını vurgulamak adına, kimliklerini yansıtan kıyafetler ve objeler kullanmıştır. Bu objeler ve farklı dönemlerde Uygurlar arasında moda olan saç modelleri, Çinliler tarafından büyük tepki çekmiş ve küçümseyici ifadelerin tekrar üretilmesine yol açmıştır. Örneğin, Uygur kimliğini simgeleyen şapkalar (Doppa) veya belirli saç modelleri nedeniyle bazı öğrenciler okullara alınmamıştır (Kul, 2023: 171-201). Bu tür uygulamalar, öğrencilerin eğitim haklarının ihlali anlamına gelmekte ve etnik ayrımcılığın somut örneklerini teşkil etmektedir.

4.1.3. Din Alanında Karşılaşılan Problemler

Çin yönetiminin demografi ve eğitim politikaları kadar, dini politikalarla da şekillendirilmiştir. Özellikle ÇKP döneminde, Doğu Türkistan başta olmak üzere tüm azınlık bölgelerinde ateizm eğitimi zorunlu kılınmıştır (Karluk, 2019: 199-205). Dini içerikli dersler eğitim müfredatından çıkarılmış ve gündelik hayatta dini uygulamalar üzerinde kısıtlamalar getirilmiştir. Doğu Türkistan'da yaşayan Uygur Türklerinin dini alanda karşılaştıkları problemler, eğitimde ve gündelik hayatta karşılaştıkları engellerle birlikte ele alındığında, aşağıdaki başlıklarda incelenmiştir.

4.1.3.1. Dini Eğitim ve İbadet Engeli

Çin, özellikle azınlık bölgelerinde dini bir afyon olarak nitelemektedir. Buna istinaden inanç sistemlerine yönelik sert müdahalelerle kendini göstermiştir. Bu politikalar kapsamında, Doğu Türkistan gibi bölgelerde, hem gündelik yaşamda sözlü olarak aktarılan dini ritüeller hem de yazılı dini eğitimler sağlayan medreseler üzerindeki baskılar artırılmıştır. Uygur Türkleri, dini eğitim vermek veya almak gibi sebeplerle çeşitli ağır cezalarla karşı karşıya kalmış, birçok dini alim hapis cezalarına çarptırılmış

veya öldürülmüş, bazıları ise açıklanmayan nedenlerle ortadan kaybolmuştur. Bu koşullar altında, Uygur Türkleri dini pratiklerini büyük bir gizlilik içinde ve yüksek riskler altında sürdürmek zorunda kalmıştır (Shahingoz ve Akhantaeva, 2020: 24-33).

Uygur toplumu içerisinde, dinî eğitim ve ibadetlerin devam ettirilebilmesi için şifreli bir dil geliştirilmiştir. Bu dil aracılığıyla, namaz vakitleri, dini dersler ve Kur'an öğrenimi için uygun zaman ve mekânlar gizlice iletilmiştir. Doğu Türkistan'da, resmi olarak hiçbir medrese ve dini eğitim veren kurum faaliyet göstermemekte, ilkokuldan üniversiteye kadar eğitim kurumlarında dini dersler tamamen kaldırılmıştır. Çin'in bu politikaları, dini bilinçten uzak bir nesil yetiştirme amacını taşımaktadır. Uygur Türkleri için en büyük zorluklardan biri, ibadet özgürlüğünün olmamasıdır. Kadınlar, öğrenciler, 18 yaş altı gençler, emekliler, belediye çalışanları, parti üyeleri ve devlet memurları gibi toplumun geniş kesimlerinin ibadet etmeleri yasaklanmıştır. Camilere girişler, ÇKP memurları tarafından sıkı bir şekilde denetlenmekte, ibadet etmek isteyenler bu yasakları dikkate alarak gizli yollarla ibadetlerini yerine getirmeye çalışmaktadır (Özkan vd., 2023: 9-14). Camilerde görev yapan imamlar, ÇKP tarafından atanmakta ve devletin ideolojisine uygun hutbeler okumaya zorlanmaktadır. Bu politika, cami cemaati ile imamlar arasında derin bir güven sorununun oluşmasına neden olmuştur. Bu durum, Doğu Türkistan'da dini baskının sadece bireysel düzeyde değil, toplumsal ve yapısal bir problem olarak devam ettiğini göstermektedir. Çin yönetimi, dini özgürlükleri kısıtlayarak Uygur Türklerinin kültürel ve dini kimliklerini erozyona uğratmaya çalışmaktadır, bu da bölgede süregelen etnik ve dini gerilimleri daha da artırmaktadır. Bu doğrultuda Çin'in Doğu Türkistan üzerinde uyguladığı sert dini politikalar, bölgedeki İslam ve Uygur Türkleri arasındaki tarihsel bağları zayıflatma amacı taşımaktadır. Buna rağmen, Uygur Türklerinin İslam'a olan bağlılıkları, Çin yönetiminin yıkıcı müdahalelerine karşın devam etmiştir.

2023 yılı bağlamında Doğu Türkistan'da yer alan 28 bin camiden 3 bin 500'ünün kamu güvenliğine tehdit oluşturduğu gerekçesiyle yıkıldığı iddia edilmektedir (Aidar vd., 2024: 203-217). Bu yıkımlar, bölgedeki dini yapıların fiziki varlıklarını tehdit etmekle kalmamış, aynı zamanda Uygur toplumunun kültürel ve dini yaşamını da derinden etkilemiştir. Mao Zedong döneminde başlatılan ve dönemin politik atmosferiyle daha da sertleşen dini kısıtlamalar, Mao'nun ölümünden sonra belirli bir süre hafiflemiş olsa da, Şi Jinping yönetimi altında eski sert tedbirlere geri dönmüştür. Özellikle, Çin nüfusunun yoğun olduğu bölgelerde Uygur Türklerinin cami ve diğer ibadet imkanları

son derece kısıtlı tutulurken, Çin nüfusunun az olduğu güney bölgelerinde ise dini kısıtlamalar daha da ağırlaştırılmıştır. Bu durum, etnik ve dini azınlıklara karşı uygulanan asimilasyon politikalarının bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Tüm Doğu Türkistan genelinde, din ve ibadet özgürlüğü alanındaki eksiklikler dikkat çekici boyutlardadır. Uygur Türklerinin evlerinde İslam'ın kutsal kitabı Kuran-ı Kerim'i bulundurması yasaklanmış, dini kitaplar ve seccadeler gibi materyalleri evlerinde saklayan bireyler ağır cezalara çarptırılmıştır (Tuna, 2012: 59-61). Dini ve tarihi kitaplar, bu baskılardan dolayı evlerde açıkça sergilenememekte, kitaplıklar yerine toprak altları veya gizli bölmelerde muhafaza edilmek zorunda kalmıştır. Bu durum, dini inançların devlet tarafından ne derecede baskılandığını ve Uygur Türklerinin kültürel varlıklarını koruma çabalarının hangi koşullar altında sürdürüldüğünü gözler önüne sermektedir.

4.1.3.2. Ramazan Ayı ve Oruç

İslam'da Kuran-ı Kerim'in Ramazan ayında indirildiği kabul edilmektedir. Bakara suresinin 185. ayetinde, Ramazan ayının önemi şu ifadelerle vurgulanmaktadır: “Ramazan ayı, insanları kurtuluş yoluna götüren, doğruyu yanlıştan ayıran Kuran'ın indiği aydır.” Aynı ayette, “Kim Ramazan ayına ulaşırsa oruç tutsun” şeklindeki ifadelerle bu ayda gerçekleştirilmesi gereken ibadetlerin kutsallığına işaret edilmektedir. Müslümanlar için “11 ayın sultanı” olarak adlandırılan Ramazan ayında yapılan ibadetler, özellikle nefis terbiyesi anlamında önemli bir yere sahiptir ve bu dönemde oruç tutmak başlıca ritüeller arasında yer almaktadır. Ancak Çin yönetimi, Müslümanlar için özel anlam taşıyan bu ayda dahi baskı politikalarını artırmıştır. Çin'deki Müslüman topluluklar üzerindeki kısıtlamalar, Ramazan ayında daha da yoğunlaşmıştır (Dağcı ve Keskin, 2013: 11-29). Örneğin, öğrencilere cuma günleri öğle tatilleri iptal edilmiş, Ramazan boyunca insanlar iftar saatlerinde dahi çalışmaya zorlanmıştır. Ayrıca okul ve iş yerlerinde Müslümanlara su ve yiyecek ikram edilerek oruç tutmaları engellenmeye çalışılmış, teravih namazına gitmeleri yasaklanan gruplar arasında memurlar, öğrenciler ve çocuklar da bulunmuştur. Bu uygulamalar, Çin yönetiminin dini özgürlükler konusundaki sert tutumunu ve Müslümanların dini yaşam üzerindeki kontrolünü pekiştiren politikalarını yansıtmaktadır. Bu tür politikalar, Çin'deki dini azınlıkların temel insan haklarına ve özgürlüklerine ciddi müdahalelerde bulunduğunu göstermekte ve uluslararası toplum nezdinde Çin'in insan hakları uygulamalarına yönelik eleştirilerin devam etmesine neden olmaktadır.

4.1.3.3. Hac İbadeti ve İslami Semboller Üzerindeki Engeller

Çin tarafından uygulanan dini politikalar, dini uygulamaların her yönüyle kısıtlanmasını içermekte, bunların başında da Hac ibadeti gelmektedir. Kültür Devrimi sırasında başlayan ve 2016 yılında yeniden güçlenen politikalarla, Hac yapmak isteyen Uygur Türkleri çeşitli engellerle karşılaşmıştır. ÇKP üyeleri, öğrenciler, memurlar ve suç geçmişi olan bireylerin Hac'a gitmeleri yasaklanmıştır. Bu yasaklar, özellikle 2016 sonrasında genel bir engelleme politikasına dönüşmüş, böylece neredeyse bütün Uygur Türklerinin Hac ibadeti yapmaları engellenmiştir. Bu dönemde, ancak maddi imkanları çok yüksek olan bireyler, rüşvet karşılığında Hac ibadetlerini gerçekleştirebilmiştir. Hacca gitme şansı bulan Uygurlara ise, diğerlerine karşı sessiz kalmaları yönünde baskı yapılmıştır. Bu süreçte, Uygur Türkleri yerine, Çin'de "Çinli Müslümanlar" olarak bilinen Döngenlerin Hacca gönderildiği ve bu kişilere Uygur kıyafetlerinin giydirildiği gözlemlenmiştir. Bu durum, Çin yönetiminin hem uluslararası hem de yerel tepkileri minimize etmeye yönelik bir strateji olarak değerlendirilebilir (Hasanli, 2020: 61).

Başörtüsü, Müslüman kadınların dini inançlarının bir gereği olarak kabul edilmekte olup, dünya genelinde Müslümanların büyük bir çoğunluğunu oluşturduğu toplumlarda yaygın bir uygulamadır. Ancak Çin'de, başörtüsü, özellikle Uygur Türkleri için ciddi bir sorun teşkil etmekte ve devlet tarafından sürekli bir problem olarak nitelendirilmektedir. Öğrenciler ve memurlar başta olmak üzere geniş bir kesimin başörtüsü takması yasaklanmış, izin verilenlerin ise başörtüsü bağlama stilleri üzerinde kısıtlamalar getirilmiştir. Başörtüsü takan kadınlar iş hayatında marjinalleştirilmiş, iş görüşmelerinde ayrımcılığa uğramışlardır. Medya aracılığıyla başörtüsüne olumsuz bir imaj çizilmiş, modern çağın gerekliliklerini yerine getiremeyen ve geri kalmış olarak nitelendirilmiştir. Çin'de yaşayan Müslüman nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan Uygur Türkleri bu süreçten en fazla etkilenen grup olmuştur.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Doğu Türkistan'da Selefilik düşüncesi yaygınlaşmıştır (Antoshin, 2022: 509-525). Sakal bırakma, siyah giyinme, peçe takma ve takke takma gibi dini görünümlere önem verilmesi, Çin hükümetini rahatsız etmiştir. Bu uygulamaların yansımaları, özellikle peçe ve sakal gibi dış görünüşler, yasaklanmış ve suç olarak nitelendirilmiştir. Bu düşüncelere bağlı bireyler, toplumsal hayattan uzaklaştırılarak gizli bir yaşam sürmeye zorlanmıştır. Uygur Türklerinin dini

ve kültürel motif taşıyan isimleri, Çin devletinin engelleriyle karşı karşıya kalmıştır. Rabia, Ali, Muhammed gibi İslam için önemli olan isimlere sahip bireyler, dini aşırılıkla suçlanmış ve bu isimler okul kayıtlarında, iş başvurularında ve seyahatlerde zorluklar yaratmıştır. Bu zorluklar, dini ve kültürel motif taşıyan isimlerin aileler tarafından tercih edilmesini güçleştirmiştir. Bu genel kısıtlamalar, Çin'in Uygur Türkleri üzerinde uyguladığı asimilasyon politikalarının bir parçası olarak değerlendirilmekte ve Uygur kültürünün ve kimliğinin erozyonuna yol açmaktadır.

4.1.4. Seyahat ve İletişim Özgürlüğü

Uygur Türklerinin seyahat ve iletişim özgürlükleri, Çin Halk Cumhuriyeti'nin etnik azınlıklara yönelik uygulamaları bağlamında önemli kısıtlamalara tabi tutulmuştur. Bu durum, hem yurtiçi hem de yurtdışı seyahatlerde ve iletişim özgürlüklerinde somut engeller olarak kendini göstermektedir.

4.1.4.1. Seyahat Özgürlüğü

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve Birleşmiş Milletler Irk Ayrımcılığının Kaldırılması Komitesi Sözleşmesinin 5. maddesinde herkesin bir devletin toprağı üzerinde serbest dolaşma ve oturma hakkına sahip olduğu belirtilmiştir. Her birey kendi ülkesinden ayrılma ve ülkesine geri dönme hakkına sahiptir. Ancak Çin, uluslararası anlaşmaları ve sözleşmeleri hiçe sayarak Uygur Türklerinin gerçekleştirmiş olduğu seyahatlere birtakım engeller getirmektedir. Bu engeller, 4 farklı alanda gerçekleşmektedir. Bunlardan ilki yurtdışı seyahatleri, ikincisi Çin içerisinde yapılan seyahatler, üçüncüsü Doğu Türkistan içerisinde yer alan şehirlerarası seyahatler ve son olarak dördüncüsü mahalle ve köyler arası seyahatlerdir (Bulanık, 2019: 14-18).

Uygur Türkleri eğitim, din, ticaret, turizm ve akraba ziyareti başta olmak üzere çeşitli sebeplerle yurtdışı seyahatleri gerçekleştirirken pasaport engelliyle karşı karşıya kalmaktadır. Çin yasasına göre Çinli vatandaşlar istedikleri zaman pasaport almak için başvuru yapabilmektedir. Çin'de pasaport alma süreci bir hafta ila bir ay içerisinde sonuçlanırken, Uygur Türklerinin pasaport başvuruları bir sene ila 10 sene arasında sonuçlanmaktadır. Bu uzun bekleyiş sürecinin ardından birçok Uygur Türkü pasaport alamamaktadır. Pasaport alabilenler ise devlet tarafından görevlendirilmiş ve devlet ile iyi ilişkilere sahip kişilerden oluşmaktadır. Ayrıca Uygur Türkleri pasaport

sürecinde birçok engeli, görevli memurlara verilen rüşvetler aracılığıyla aşmak zorunda olduğundan pasaport alabilmek çok masraflıdır (Alim, 2010: 145-161).

Doğu Türkistan'da Uygur Türklerinin pasaport almasının önünde birçok engel vardır. Bu engeller Uygur nüfusunun fazla olduğu güney bölgelerinde artarken, Çin nüfusunun fazla olduğu Urumçi ve çevresinde nispeten azaltılmaktadır. Bu doğrultuda Urumçi ve çevresinde yaşayan Uygur Türklerine belirli imtiyazlar sağlanarak yurt dışına seyahatlerine izin verilmektedir. Bu durum güneyde ve kuzeyde yaşayan Uygur Türkleri arasında gerginliklere sebep olmakta ve Uygur birliğine zarar vermektedir.

Çin'de Uygur Türklerinin pasaport alması çok zor olduğu gibi aile ve akrabası hapiste ya da toplama kamplarında bulunan kişilerin pasaport almasına izin verilmemektedir. Hapishanede yakınları bulunan bireyler potansiyel suçlu olarak tanımlanmaktadır.

Çin hükümeti farklı dönemler içerisinde farklı politikalar ortaya koymuştur. Bu doğrultuda hac ve umre dönemleri Çin polisleri tarafından Müslüman halkın pasaportlarına el koyulmaktadır (Tuna, 2012: 59-61). Bu ve bunun gibi birçok sebeple uzun yıllar Uygur Türklerinin pasaport almalarına ve kullanmalarına birçok engel çıkarılırken, 2015 yılının sonlarıyla birlikte tüm Uygur Türkleri pasaport almak mecburiyetinde bırakılmıştır. 2017 yılıyla birlikte ise pasaportlar tekrar toplanmış, bu süreç içerisinde yurt dışında yakınları bulunan vatandaşlar toplama kamplarına alınmıştır. Uygur Türklerinin bölgeden ayrılmasına engel olunduğu gibi, güvenlik gerekçesiyle dünya vatandaşlarının Doğu Türkistan'ın birçok bölgesine gitmesi yasaklanmıştır.

Pasaport almayı başaran Uygur Türkleri ise havaalanı işlemleri sırasında uyarılara maruz kalmışlardır. Bu uyarılar arasında başlıca Uygur derneklerine gitmeme, hac ve umre ziyareti yapmama ve dini faaliyetlerden uzak durma yer almaktadır. Bu uyarıları dikkate almayanlar ise geride bıraktıkları aileleriyle tehdit edilmişlerdir (Şenocak, 2019: 39).

Uygur Türklerinin yurtdışı seyahatleri kadar yurt içerisinde gerçekleştirdikleri seyahatlerin de önünde birçok engel bulunmaktadır. Çin vatandaşı olmalarına rağmen Çin içerisinde serbestçe seyahat etme hakları bulunmamaktadır (Oğuzhan, 2019: 72). Kimliklerinde Uygur Türkü olduklarını belirten "Xinjiang" ibaresi olduğu ve kimlik numaraları 65 ile başladığı için Çin'in iç kesimlerine seyahat eden bir Uygur Türkü polisler tarafından sorgulanmakta ve otellere alınmamaktadır. Ticaret, eğitim veya bir

başka sebeple Çin'in iç kesimlerinde bulunan Uygur Türkleri ise “Xinjiang misafirhanesi” adındaki polis ve istihbarat gözetimindeki yerlerde tutulmaktadır.

Sadece Çin içerisinde değil Doğu Türkistan içerisinde de Uygur Türklerinin özgürce seyahat etmelerinin önünde engeller bulunmaktadır. 2009 Urumçi katliamında tutuklanan Uygur Türklerinin büyük bir çoğunluğunun farklı şehirlerden Urumçi'ye geldiğini iddia eden Çin yönetimi şehirlerarası seyahatlerde denetimleri artırmıştır. Bu denetimlerde Uygur Türklerin telefon ve çantaları incelenerek özel alanları ihlal edilmektedir. Başka bir şehre yolculuk yapmak için yol ruhsat belgesi ve yeşil kart uygulamaları hayata geçirilmiştir. Bu belge ve kartı almak için Uygur Türklerinin karşısına birçok engel bulunmaktadır. Bu doğrultuda 19 ayrı birimden kaşeli ve imzalı onay alınması gerekmektedir (Oğuzhan, 2019: 66). Bu uygulama sebebiyle sağlık, ticaret ve eğitim başta olmak üzere temel ihtiyaçlarını karşılamak için şehir değiştirmek zorunda kalan birçok Uygur Türkü mağdur bırakılmıştır.

Seyahat kısıtlamaları son olarak ise mahalle, köy ve kasabalar arası yolculuklarda gerçekleşmektedir. Uygur Türklerinin başka bir mahalle ya da köyde bulunan bir yakınına ziyaret gerçekleştirmesi için buldukları bölgedeki karakoldan izin alması gerekmektedir. İzin belgesi sırasında karakollar nereye gidecekleri ve ne kadar süre kalacakları hakkında bilgi verilmektedir. Bu doğrultuda Uygur Türklerinin aile ve akraba ziyaretleri gerçekleştirmelerinin önünde engeller bulunmaktadır.

4.1.4.2. İletişim Özgürlüğü

Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası'nın 35. maddesine göre; her vatandaşın düşüncelerini ve kanaatlerini söz, yazı, resim veya başka bir yolla bireysel ya da toplu bir biçimde açıklama ve yayma hakkının olduğu belirtilmesine rağmen, Çin yönetimi tarafından basın ve ifade özgürlüğü alanına kısıtlamalar getirilmiştir. İletişim alanında getirilen kısıtlamalar ile Uygur Türklerinin haber alma ve haber paylaşma hakları kısıtlanmaktadır (Oğuzhan, 2019: 64). Özellikle 2009 yılında gerçekleşen Urumçi katliamından sonra uzun süre internetin bölgede kapalı tutulması iletişim özgürlüğü alanındaki kısıtlamalara en büyük örnek olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Çin'de tüm dünyanın kullandığı Google, Youtube, Facebook, Twitter, Whatsapp ve Instagram gibi uygulamaların yanı sıra Wikipedia ve BBC gibi haber sitelerine erişim de yasaklanmıştır. Bu uygulamalara alternatif olarak üretilen Wei Bo, Wei Xin, You Ku ve Bai Du gibi uygulamalar ise devlet tarafından yoğun bir biçimde denetlenmektedir.

2014 yılıyla birlikte devlete bağı Hacker grupları tüm dünyada yaşamını sürdüren Uygur Türklerini akıllı telefonları aracılığıyla total gerçek zamanlı bir denetime tabi tutmuştur (Doğu Türkistan Çocuk Raporu, 2021). Ayrıca Doğu Türkistan'da yayımlanan tüm gazete ve dergiler ÇKP ideolojine uygun bir biçimde yayın yapmaktadır. Bu doğrultuda Uygur Türklerinin dünya ile olan iletişimleri engellendiği gibi kendi aralarında iletişim kurmalarının, bilgi edinmelerinin ve örgütlenmelerinin de önüne geçilmiştir.

Çin'de sosyal medya uygulamaları tamamen kontrol altındadır. Bu uygulamalara dahil olmak isteyen bireylerin, devlet tarafından kendi üzerlerine kayıtlı olan bir kod almaları gerekmektedir. Çin'de VPN kullanmak ise suç olduğundan devletin kontrolünde olan Çin Uygulamaları yerine tüm dünyanın kullandığı uygulamalara girmek ise büyük bir risk teşkil etmektedir. Bu risk Uygur Türkleri için çok daha fazladır. Çünkü Uygur Türklerinin VPN kullanımı bölücülük suçu içerisinde değerlendirilmektedir (Oğuzhan, 2019: 64).

İletişim alanında gerçekleştirilen kısıtlamalar ve kontrollerin yanı sıra Uygur Türklerinin yurt dışında yaşayan aile, akraba ve yakınlarıyla görüşmeleri yasaklanmıştır (Kul, 2019: 46). Bu yasaklar ile Çin yönetiminin, bölgede sürdürdüğü politikaların dünyada duyulmasının önüne geçmeyi planladığı tahmin edilmektedir. Bu doğrultuda 2017 yılının başlarıyla birlikte Türkiye ve farklı ülkelerde yaşayan Uygur Türklerinin büyük bir çoğunluğu ailelerinden haber alamamaktadır. Sadece devlete yakın kişiler ve aileleriyle gizli bir biçimde iletişime geçmeyi başaranlar ailelerinden haber alabilmektedir. Ayrıca devlet gözetiminde devletin propagandasını yapmak adına bazı kişilerin aileleriyle görüşmelerine izin verilmektedir.

Yurt dışında yaşayan tüm Uygur Türklerinin aileleri, akrabaları ve yakınları onları sosyal medya hesaplarından engellemiştir. Engellemeyenler ise bu kişilerle iletişime geçmemeye özen göstermiştir. Bu doğrultuda sosyal medyada ailelerine ulaşabilen Uygur Türkleri kendi aralarında geliştirdikleri şifreler ile ailelerinden haber almaya çalışmışlardır. Çine yakın olan kişiler ise aileleriyle konuşurken sadece Çince konuştuklarını ve siyasi hiçbir şey konuşmadıklarını dile getirmişlerdir.

4.1.5. Toplama Kampları ve İşkence

Doğu Türkistan'da asimilasyona direnç gösteren Uygur Türkleri toplu gözaltı ve tutuklama uygulamalarıyla karşı karşıya kalmıştır. Kendi dilini, dinini ve kültürünü

yaşattığı için tutuklanan birçok insan toplama kamplarına alınmıştır. Suçlu bulunan kişilerin toplama kamplarına alınma sebepleri ise “yeniden eğitim” olarak açıklanmıştır. ÇKP’ye göre yeniden eğitim komünist ideolojiyi benimsemekten geçmektedir (Karluk, 2019: 199-205). Bu doğrultuda Uygur Türkleri işlemedikleri suçları kabul etmiş, etmeyenlere ise hem psikolojik hem de fiziksel şiddet uygulanmıştır. Uykusuz bırakma, düzenli şiddet, aşağılama bu uygulamalardan sadece bazılarıdır.

Çin yönetimi hayata geçirdiği politikalarla yurt dışında yakını olan milyonlarca insanı toplama kamplarına almıştır (Avcı, 2018: 1391). BM raporlarına göre 1 milyondan fazla, gayri resmi verilere göre 5 milyona yakın insan toplama kamplarında bulunmaktadır. Toplama kampları aracılığıyla yurt dışında bulunan birçok insanı ülkelerine geri dönmeleri konusunda tehdit etmiştir (Kul, 2019: 41-52). Yakınlarının bu kamplara alınacağı düşüncesiyle birçok insan ülkesine dönerken, birçok insan ülkelerinde maruz kaldığı uygulamaları anlatmaktan çekinmiştir.

Gözaltı, tutuklama ve toplama kamplarında gerçekleştirilen insanlık dışı uygulamalar çocuk, yetişkin ve yaşlı ayırt etmeksizin uygulanmaktadır. Bu bağlamda 18 yaşından küçük olan çocuklar ve yaşlılar da işkencelere maruz kalmıştır. Kamplarda uygulanan işkencelere dayanamayan birçok insan hayatını kaybetmiş, birçoğundan ise haber alınamamıştır. Toplama kamplarında hayatlarını kaybeden bireylerin cenaze namazlarının kılınmasına izin verilmediği gibi, cenazelerin de yakınlarına teslim edilmediği görülmüştür (Oğuzhan, 2019: 65).

4.1.6. Damgalama, Dışlama ve Kültürel Değişme

Damgalama kavramı geçmişten günümüze toplumda, kişiler arası ilişkilerde yer alan dışlayıcı, küçümseyici, ötekileştirici, itibarsızlaştırıcı, gözden düşürücü, aşağılayıcı ve ayrıştırıcı ifadeleri incelemektedir. Bu doğrultuda damgalama; kişinin tam kabul görmesine engel olan, aktörün değerini düşüren fiziksel ve toplumsal işaretlerin bütünü olarak tanımlanmaktadır (Slattery, 2007: 48). Damgalama örnekleri birçok farklı toplumda, farklı dönemlerde ve farklı şekillerde ortaya çıkmıştır. Günümüz dünyasında damgalama ve dışlanmanın görünürlüğünü artırdığı ülkelerden bir tanesi Çin’dir. Çine bağlı en büyük özerk bölgelerinden olan Doğu Türkistan’da Uygur Türkleri gündelik ve toplumsal hayatta, somut ve soyut damgalara maruz kalmaktadır. Bu bağlamda Doğu Türkistan’da yaşayan milyonlara insanın kimliklerine siyah nokta

konulmuştur. Kimliklerde bulunan siyah noktalar kişi ya da yakınlarının suçlu olduğunu ifade etmektedir. Bu siyah noktalar sebebiyle Uygur Türkleri seyahat, eğitim, sağlık ve iş alanlarında çeşitli problemlerle karşılaşmıştır.

Karimi ve Wilkes (2023: 189-204) Japonların ve Afrikalıların Amerikan kültürünü edinmede İtalyanlar, Ermeniler ve Slavlar kadar yetkin olduğunu söylemiştir. Ancak sorun Japonların zihin yapılarında değil fiziksel yapılarındadır. Japonların fiziksel yapıları içerisinde ayırt edici bir ırksal damgalanma, ırksal üniforma taşımaktadır. Bu farklılık Amerika’da Japonların Asimilasyonunu engellediği gibi toplum içerisindeki entegrasyonunu da engellemektedir. Çin içerisinde de benzer bir durum söz konusudur. Uygur Türklerini Han Çinlilerinden ayıran fiziksel özellikler onların asimilasyonuna engel olduğu gibi ülke içerisinde özümsemelerine de engel olmaktadır. Bu doğrultuda Uygur Türklerinin dini ve kültürel yapılarının yanı sıra fiziksel yapılarındaki farklılık damgalanmalara maruz kalmalarına sebep olmaktadır.

Uygur Türkleri fiziksel damgalamaların yanı sıra toplumsal damgalamalara maruz kalmaktadır. Çin’in iç bölgelerinde uygulanan propagandalar sebebiyle Uygur Türkleri “Hırsız, ilkel, terörist ve pis” damgalamalarına maruz kalmıştır. Sosyal medya ve iletişim organlarında yapılan propagandalar ile Uygur Türkleri kamusal alanda kaçınılması gereken millet konumuna dönüştürülmüştür. Bu dönüşüm sürecinde propagandaların yanı sıra Doğu Türkistan’dan kaçırılarak Çin’in iç kesimlerine götürülen çocuklar etkili olmuştur. Çince bilmediği için derdini anlatamayan bu çocuklara hırsızlık eğitimi verilerek hırsızlık yaptırılmıştır. Bu doğrultuda Doğu Türkistan’da çocuk kaçırma olayları her geçen gün artış göstermektedir. Nüfus politikası sebebiyle uygulanan çocuk kısıtlamaları sebebiyle çocuklarına kimlik alamayan aileler çocuklarının kaçırılmasını şikayet bile edememektedir.

Uygur Türklerine yönelik toplumsal hayatta tekrarlanan damgalamalar ve nefret söylemleri dışlanma ve ayrımcılık kavramlarını ortaya çıkarmaktadır. Ayrımcılık en genel tanımı itibarıyla toplum içinde bulunan bir gruba veya grubun üyelerine karşı önyargıdan beslenen olumsuz tutum ve davranışların tamamının bir yansıması olarak ortaya çıkmaktadır. Bu kavram içerisinde kişinin bir grubu ya da bir görüşü savunması, hatta bir gruba ait olması ayrımcılığın temel sebeplerden birini oluşturmaktadır. Yani ayrımcılık bizi biz yapan kendi grubumuza özgü yapılardan beslenen önyargılardan kaynaklanmaktadır (Aktan, 2023: 42). Bu doğrultuda Çin’de Uygur Türklerine yönelik gerçekleştirilen ayırım ve dışlamanın bir sebebi yoktur. Uygur olduklarını belirten 65

sayısı ile başlayan kimlik numaralarına sahip olmaları yeterlidir. Uygur Türkü oldukları için otellerden, iş alanlarından ve eğitim hayatından dışlanmışlardır.

Ayrımcılıkla ilgili yapılan birçok araştırma, ayrımcılığın sadece kısıtlamalar ve engeller ile sözel alanda kalmayıp şiddete ya da cinayete ulaştığı bireyin en temel hakkı olan yaşam hakkını elinden aldığını göstermektedir (Çınar, 2021: 9-16). Bu durum ayrımcılığın görmezden gelinerek meşrulaştırılmasından kaynaklanmaktadır. Doğu Türkistan'da ayrımcılığı şiddete dönüşmesinden dolayı birçok insan hayatını kaybetmektedir. Hayatını kaybeden bireylere yönelik terörist ve hırsız gibi damgalamalar ayrımcılığı ve şiddeti meşrulaştırmakta ve yinelenmesine sebep olmaktadır.

Asimilasyon sonucu azınlık konumunda bulunan etnik grupların üyelerinde bireysel ve kültürel alanda değişimler olduğu görülmektedir (Karakaş, 2015). Gündelik aktivitelerde, dini ritüellerde, toplum dilinde, geleneklerde ve adetlerdeki değişimler bu duruma örnektir. Bunun yanı sıra asimilasyon, bir etnik grubun üyelerini diğerlerinden ayıran harici işaretleri bir bir ortadan kaldırmaktadır. Etnik grupların farklılıklarının yerini aynılıkların almasına sebep olmaktadır (Mukherjee ve Pattnaik, 2021: 24-27). Bu doğrultuda özellikle Çin nüfusun fazla olduğu şehirlerde, Çin düşüncesinin hakim olduğu okullarda ve modernleşmenin yoğun olduğu şehirlerde bireylerin etnik kimliğini açığı çıkaran ritüellerden ve aktivitelerden uzaklaştığı görülmektedir. Urumçi ve çevresinde yaşayan Uygur Türklerinin ve Çinin iç bölgelerine eğitim alan öğrencilerin Çin düşünce yapısına yaklaştığı, dini ritüellerden uzaklaştığı, adet ve gelenekleri dönüştürdüğü görülmektedir.

4.1.7. Yeraltı Zenginliklerinin Sömürülmesi

Çin'in bir diğer önemli müdahalesi bölgedeki yeraltı zenginlikleri üzerine olmuştur. 1949'dan hemen sonra Çin Komünist Partisi, bölgenin zengin yeraltı kaynaklarından yararlanmak amacıyla kapsamlı ekonomik kalkınma politikaları uygulamaya başlamıştır. Mao Zedong liderliğindeki yönetim, bölgenin doğal kaynaklarının Çin'in ulusal ekonomisine katkıda bulunması için geniş çaplı projeler başlatmıştır (Millward, 2019: 20-31). 1950'lerin başında, Doğu Türkistan'daki yeraltı kaynaklarının çıkarılması ve işlenmesi için büyük çaplı madencilik faaliyetleri başlatılmıştır. Bu dönemde, özellikle kömür, petrol ve doğalgaz gibi stratejik kaynakların çıkarılmasına öncelik verilmiştir. Tarım Havzası ve Junggar Havzası gibi bölgelerde büyük petrol

rezervleri keşfedilmiş ve bu kaynaklar hızla işletilmeye başlanmıştır. Çin hükümeti, bu bölgelerde modern madencilik tekniklerini kullanarak üretimi artırmış ve ülkenin enerji ihtiyacını karşılamak için Doğu Türkistan'daki kaynakları kullanmıştır (Roberts, 2020: 38).

Çin hükümeti, Doğu Türkistan'daki yeraltı kaynaklarının verimli bir şekilde çıkarılabilmesi için bölgeye büyük ölçekli göç politikaları uygulamıştır. Han Çinlilerinin bölgeye göç etmesi teşvik edilmiş ve yerel Uygur nüfusunun oranı azaltılmaya çalışılmıştır. Bu dönemde, Çin hükümeti, bölgedeki altyapıyı geliştirmek amacıyla büyük yatırımlar yapmış ve yeni yerleşim alanları inşa etmiştir. Bu göç politikaları, bölgedeki demografik yapıyı değiştirerek, yerel halk arasında ekonomik ve sosyal adaletsizlik hissini artırmıştır. 1978'de Deng Xiaoping'in iktidara gelmesiyle başlayan Reform ve Açılım Dönemi, Çin'in ekonomik ve sosyal politikalarında köklü değişikliklere yol açmıştır. Bu dönemde, Doğu Türkistan'da da önemli değişimler yaşanmıştır. Çin hükümeti, bölgedeki yeraltı kaynaklarının çıkarılmasını ve işlenmesini artırmak amacıyla yabancı yatırımları teşvik etmiş ve modern teknolojileri kullanarak üretimi artırmayı hedeflemiştir (Millward, 2019: 20-31).

1980'ler ve 1990'lar boyunca, Doğu Türkistan'daki petrol ve doğalgaz çıkarma faaliyetleri büyük bir hız kazanmıştır. Tarım Havzası ve Junggar Havzası gibi bölgelerdeki rezervler, Çin'in enerji ihtiyacını karşılamak için yoğun bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönemde, Çin Ulusal Petrol Şirketi (CNPC) ve diğer devlet kurumları, bölgedeki enerji kaynaklarını çıkarmak ve işlemek için geniş çaplı projeler yürütmüştür (Roberts, 2020: 42). Bu faaliyetler, bölgedeki ekonomik kalkınmayı hızlandırmış, ancak aynı zamanda çevresel sorunları da beraberinde getirmiştir. Yoğun madencilik ve enerji çıkarma faaliyetleri, bölgenin ekosistemine zarar vermiş ve yerel halkın yaşam koşullarını olumsuz etkilemiştir. Uygur Türkleri, bu projelerden ekonomik olarak faydalanamamış ve bölgede artan gelir eşitsizliği, sosyal huzursuzluğa yol açmıştır. Doğu Türkistan, dünya çapında stratejik öneme sahip nadir toprak elementlerinin önemli bir kaynağıdır. Bu elementler, ileri teknoloji ürünlerinde, özellikle elektronik cihazlarda ve savunma sanayisinde kullanılmaktadır. 1990'larda, Çin hükümeti, bu stratejik kaynakların çıkarılması ve işlenmesi için büyük yatırımlar yapmıştır. Bu faaliyetler, Çin'in küresel teknoloji pazarındaki rekabet gücünü artırmış, ancak aynı zamanda bölgedeki çevresel ve sosyal sorunları derinleştirmiştir (Clarke, 2010: 52-56).

Reform ve Açılım Dönemi boyunca Çin hükümeti, Doğu Türkistan'daki demografik yapıyı değiştirmek amacıyla Han Çinlilerinin bölgeye göç etmesini teşvik etmeye devam etmiştir. Bu göç politikaları, Uygur Türkleri ile Han Çinlileri arasında etnik gerilimlerin artmasına neden olmuştur. Ayrıca, bölgedeki ekonomik kalkınma projelerinin çoğunda Han Çinlileri öncelikli olarak istihdam edilmiş ve yerel Uygur nüfusu ekonomik kalkınmanın dışında bırakılmıştır (Roberts, 2020: 48).

4.2. 1949 Sonrasından Günümüze Çin'in Doğu Türkistan Politikalarının İnsan Hakları İhlalleri Bağlamında Değerlendirilmesi

4.2.1. Nüfus Kısıtlamalarının İnsan Hakları İhlalleri Bağlamında Değerlendirilmesi

Çin'in Doğu Türkistan'daki demografik müdahale politikaları, uluslararası insan hakları mevzuatıyla çelişen ciddi ihlalleri içermektedir. Bu politikalar, özellikle Birleşmiş Milletler'in Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi (ICESCR) ile ilgili bazı maddelerle doğrudan çatışmaktadır.

BM'nin Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nde md. II'de soykırım tanımı yapılmıştır. Md. II, bir grup insanı kısmen ya da tamamen yok etmek amacıyla yapılan eylemleri kapsamaktadır. Çin'in Uygur nüfusunu azaltma ve demografik yapısını değiştirme politikaları, bu tanıma uyan bazı unsurları içermektedir. Özellikle, zorla yer değiştirme, doğum kontrolü ve zorla sterilizasyon gibi uygulamalar bu çerçevede değerlendirilebilecektir.

Bununla birlikte ICESCR'nin md. 1'inde ise tüm halkların kendi kaderini tayin etme hakkının olduğu ve kendi ekonomik, sosyal ve kültürel gelişimleri için doğal kaynaklarını özgürce kullanma hakkını ortaya konulmuştur. Çin'in demografik yapıyı değiştirme çabaları, Uygur halkının bu haklarını baskı altına almakta ve kendi topraklarında azınlık haline gelmelerine yol açmaktadır. Aynı şekilde md. 10'da da ailelerin korunması ve aile üyelerinin fiziksel ve zihinsel sağlığının geliştirilmesi gerekliliğini belirtilmektedir. Doğum kontrolü ve zorla sterilizasyon uygulamaları, bu maddeyle çelişmektedir (Ercan ve Kolcak, 2021: 75-136).

Uygur nüfusuna yönelik zorla göç politikaları ve doğum kontrol tedbirleri, bu sözleşmenin sağladığı korumanın ruhuna aykırıdır ve bölgedeki sosyal ve ekonomik dengeleri bozarak etnik grupların hayatlarını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu

uluslararası sözleşmeler, Çin'in politikalarının sadece bölgesel veya ulusal bir mesele olmadığını, aynı zamanda uluslararası hukukun ihlali anlamına geldiğini göstermektedir (Özkan vd., 2023: 9-14). Çin'in demografik müdahaleleri, etnik temizlik ve kültürel asimilasyon çabaları olarak değerlendirilebilir ve bu durum uluslararası toplumun müdahalesini gerektiren ciddi bir insan hakları sorunudur.

4.2.2. Eğitim Kısıtlamalarına Dair İnsan Hakları İhlallerinin Değerlendirilmesi

Çin Halk Cumhuriyeti'nin Doğu Türkistan'daki Uygur Türkleri üzerine uyguladığı eğitim politikaları, uluslararası insan hakları normları ve eğitim hakkı standartları açısından ciddi ihlaller içermektedir. Bu politikalar, özellikle Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (CRC)'nin md. 29 (Eğitimin Amaçları) ve md. 30 (Azınlık veya Yerli Çocukların Hakları) maddeleriyle çelişmektedir. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi (ICESCR)'nin ise md. 13 (Eğitim hakkı) ve md. 15 (Kültürel Hayata Katılma Hakkı) konusunda da ihlaller olduğu açık şekilde ortadadır.

CRC ve ICESCR, her bireyin eğitim hakkına sahip olduğunu ve bu eğitimin milli, etnik, dini ve dil farklılıklarına saygı gösterilerek verilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Çin yönetiminin eğitim müfredatındaki manipülasyonlar, Uygur Türklerinin kültürel ve dini kimliklerini koruma çabalarını engellemekte, dini eğitim başta olmak üzere Uygur tarihi ve kültürünü öne çıkaran derslerin kaldırılmasıyla asimilasyon politikalarını desteklemektedir. Bu durum, çocukların kendi kültürel ve dini kökenlerini öğrenme haklarını ciddi şekilde kısıtlamaktadır. Bununla birlikte Çin'in dil politikaları, Uygur Türklerinin ana dilde eğitim almasını zorlaştırarak, bu topluluğun dil haklarını ihlal etmekte ve kültürel asimilasyona zorlamaktadır. Uluslararası insan hakları hukuku, azınlık dillerinin korunmasını ve teşvik edilmesini savunurken, Çin'in politikaları bu yöndeki uluslararası taahhütlere açıkça meydan okumaktadır (Ercan ve Kolcak, 2021: 75-136).

Çin'deki eğitim politikaları, Uygur Türklerinin sadece eğitimde değil, genel olarak sosyal ve kültürel yaşamlarında da marjinalleşmesine yol açmaktadır. Uygur öğrencilerin Çinli öğrencilerin çoğunlukta olduğu okullarda maruz kaldıkları aşağılayıcı ve ötekileştirici muameleler, etnik ayrımcılığın eğitim sistemi içerisinde nasıl yapılandırıldığını göstermektedir. Bu durumlar, öğrencilerin eğitim hakkını tam anlamıyla kullanmalarını engelleyen faktörlerdir ve çoğu zaman psikolojik buhranlarla

sonuçlanmaktadır. Çin'in Uygur Türklerine yönelik eğitim politikaları, bu topluluk üzerinde uzun vadeli sosyal ve kültürel etkiler yaratmakta, öğrencilerin dil, tarih ve kültürlerini öğrenme haklarını kısıtlamakta ve etnik kimliklerini erozyona uğratmaktadır. Bu politikalar, uluslararası toplum tarafından sürekli eleştirilmekte ve Çin'in insan haklarına olan bağlılığı sorgulanmaktadır (Çakan, 2023: 1-6). Ancak Çin'in bu eleştirilere rağmen politikalarında herhangi bir değişiklik yapmaması, uluslararası insan hakları hukukunun zorlukları ve sınırları açısından önemli soruları beraberinde getirmektedir.

4.2.3. Din ve İnanç Özgürlüklerinin Kısıtlanmasının İnsan Hakları İhlalleri Bağlamında Değerlendirilmesi

Çin Halk Cumhuriyeti'nin Uygur Türklerine yönelik dini politikaları, uluslararası insan hakları hukuku çerçevesinde ciddi ihlaller oluşturmaktadır. Çin'in dini kısıtlamaları, özellikle inanç özgürlüğü ve vicdan hürriyeti gibi temel insan haklarını doğrudan hedef almakta ve bu hakların Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme gibi uluslararası sözleşmelerle garanti altına alınmış olmasına rağmen ihlal etmektedir.

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, md. 9'da "hiç kimse keyfi olarak tutuklanamaz, gözaltına alınamaz veya sürgüne gönderilemez." denilmektedir. Çin'in Uygur Türklerini zorla başka bölgelere taşıması veya bölgeye Han Çinlileri yerleştirmesi bu maddeyle çelişmektedir. Aynı şekilde md. 13'de de "Herkesin bir ülkede serbestçe dolaşma ve ikamet etme hakkı vardır; herkesin kendi ülkesini terk etme ve ülkesine dönmek hakkı vardır." denilmekte ve buna karşın Uygur Türklerinin serbest dolaşım hakkının kısıtlanması bu maddeye aykırı görünmektedir. Md 16'da ise "Evlenme ve aile kurma hakkı, yetişkin erkek ve kadınlar için ulusal sınırlar gözetilmeksizin tanınır." denilmektedir. Doğu Türkistan'daki zorla uygulanan doğum kontrol politikaları ve kısıtlamalar bu hakkı ihlal etmektedir (Kul, 2023: 171-201).

Soykırım Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin md. II (c)'sinde ise soykırım "bir grubun tamamını veya bir kısmını fiziksel olarak yok etme niyetiyle, grubun yaşam koşullarını kasıtlı olarak zorlaştırma" olarak tanımlanmıştır. Çin'in Uygur nüfusunu azaltma ve demografik yapısını değiştirme politikaları bu tanıma uyan bazı unsurları içerdiği yönünde uluslararası toplumdan tepkiler almaktadır. Md. II (d)'de

ise “Bir grubun içinde çocukları başka bir gruba zorla transfer etmek.” üzerinden yapılan tanımlamada Çin’in Uygur çocuklarına yönelik eğitim politikaları ve asimilasyon çabalarının insan hakları ihlali olarak yorumlanabileceği açıktır.

Bu sözleşmeler bağlamında dini özgürlüklerin kısıtlanması, Çin hükümetinin Uygur Türklerinin dini eğitim almalarını ve ibadetlerini yerine getirmelerini engellemesiyle somut bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Örneğin, dini eğitim veren medreseler üzerindeki baskılar arttırılmış, dini liderler hapsedilmiş veya ortadan kaybolmuş ve dini içerikli dersler eğitim müfredatından çıkarılmıştır. Bu tür uygulamalar, bireylerin inançlarını özgürce ifade etme ve öğrenme haklarını sınırlamakta, aynı zamanda toplumun dini yaşamını kökten değiştirmeyi amaçlamaktadır. Çin yönetiminin, özellikle Ramazan ayında Müslümanların oruç tutmalarını engellemeye yönelik politikaları ve Hac gibi dini yükümlülükleri yerine getirme hakkına yönelik engeller, inanç özgürlüğüne yapılan müdahalelerin en bariz örneklerindedir (Wubuli, 2015: 46-62). Bu tür uygulamalar, sadece bireylerin dini pratiklerini kısıtlamakla kalmayıp, aynı zamanda etnik kimlik ve topluluk dayanışması üzerinde yıkıcı etkiler yaratmaktadır. Başörtüsü gibi dini sembollerin kullanımına yönelik kısıtlamalar ve Uygur Türklerinin isimlerine yapılan müdahaleler, dini ayrımcılığın somut göstergeleridir. Bu tür politikalar, bireylerin dini kimliklerini açıkça ifade etme haklarını engellemekte ve toplumsal damgalanmaya yol açmaktadır. Bu durumlar, Çin’in uluslararası hukukta taahhüt ettiği dini özgürlükler ve bireysel haklara saygı gösterme yükümlülüklerini ihlal ettiğini açıkça ortaya koymaktadır (Oğuzhan, 2019: 69).

Uluslararası toplum, Çin’in Uygur Türklerine yönelik bu dini kısıtlamaları ve genel insan hakları ihlallerini sürekli olarak eleştirmekte ve Çin’den bu politikalarını değiştirmesi yönünde baskı yapmaktadır. Ancak, Çin’in bu baskılara rağmen politikalarında somut bir değişiklik yapmaması, uluslararası insan hakları hukukunun etkinliği ve uygulanabilirliği konusunda ciddi soruları gündeme getirmektedir. Bu bağlamda, Çin’in Uygur Türklerine yönelik dini kısıtlamaları sadece bir insan hakları meselesi değil, aynı zamanda uluslararası hukukun zorlukları ve sınırları açısından da değerlendirilmelidir.

4.2.4. Seyahat ve İletişim Özgürlüklerinin Kısıtlanmasının İnsan Hakları İhlalleri Bağlamında Değerlendirilmesi

Çin Halk Cumhuriyeti'nin Uygur Türklerine yönelik uygulamaları, özellikle seyahat ve iletişim özgürlüğü bağlamında, uluslararası hukuk ve insan hakları normlarıyla çelişmektedir. Çin'in bu politikaları, özellikle İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve Birleşmiş Milletler Irk Ayrımcılığının Kaldırılması Komitesi Sözleşmesi gibi uluslararası belgelerde güvence altına alınan temel hakları ihlal etmektedir (Dağcı ve Keskin, 2013: 11-29).

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 13. maddesi, her bireyin bir ülke içinde serbestçe dolaşma ve oturma hakkına sahip olduğunu belirtir. Aynı zamanda her bireyin herhangi bir ülkeyi terk etme ve kendi ülkesine dönmek gibi haklara da sahiptir. Ancak, Uygur Türklerinin yaşadığı gerçeklik bu hükümlerle bağdaşmamaktadır. Çin'in Uygur Türklerine yönelik seyahat kısıtlamaları, özellikle pasaport verme süreçlerindeki ayrımcılık, bu temel insan haklarının ihlalidir.

Uygur Türklerinin yurt dışına seyahat etme hakları, pasaport almakta yaşanan uzun gecikmeler ve bazen imkânsız hale gelen süreçlerle kısıtlanmıştır. Bu durum, Çin'in kendi vatandaşlarına uyguladığı standartların Uygur Türklerine uygulanmaması anlamına gelmektedir ve açık bir ayrımcılık örneğidir. Çin'in uluslararası hukuka aykırı bu tutumu, Uygur Türklerini hem ekonomik hem de kültürel olarak izole etmekte, ayrıca onların global toplumla olan bağlarını zayıflatmaktadır (Shichor, 2003: 281-311).

İletişim özgürlüğü açısından, Çin'in sert internet sansürü politikaları ve Uygur Türklerinin yurtdışında yaşayan aile bireyleri ile iletişim kurmalarını engelleyen uygulamaları, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin ifade ve bilgi edinme özgürlüğüne dair maddeleriyle çatışmaktadır. Bu sansür ve kısıtlamalar, Uygur Türklerinin hem kendi toplumları içinde hem de uluslararası toplumla etkileşimini ciddi şekilde kısıtlamaktadır (Aydın ve Yüce, 2020: 2668-2682). Bu kısıtlamaların uluslararası hukuk normlarına aykırı olması, Çin'in uluslararası toplumda eleştirilmesine neden olmaktadır ve bu durum, Çin'in uluslararası imajını ve diplomatik ilişkilerini olumsuz yönde etkilemektedir. Uygur Türklerine uygulanan bu baskılar, sadece bireysel hakları ihlal etmekle kalmayıp, aynı zamanda etnik kimlikleri ve kültürel miraslarını koruma çabalarını da engellemektedir.

4.2.5. Adil Yargılanma Hakkı Bakımından İnsan Hakları İhlallerinin Değerlendirilmesi

Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin 14. maddesi, her bireyin yargı süreçlerinde eşit haklara sahip olmasını güvence altına almaktadır. Bu madde kapsamında, her şahıs, cezai sorumlulukları ve haklarıyla ilgili iddiaların yasal olarak yetkilendirilmiş, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından adil ve açık bir yargılama süreciyle değerlendirilmesini talep etme hakkına sahiptir. Demokratik bir toplumda, genel ahlak, kamu düzeni ve milli güvenlik gibi gerekçelerle duruşmalara basın ve izleyicilerin erişiminin kısıtlanabileceği belirtilmiştir. Ancak, mahkemece aleniyetin adaletin işleyişi üzerinde olumsuz bir etki yapabileceği durumlar dışında, örneğin tarafların özel hayatının korunması veya gençlerin yararı gibi özel durumlar haricinde, mahkeme kararlarının kamuoyuna açıklanması esastır. Bu sözleşme, suçluluğu kesinleşene kadar bireylerin masum olduğunu varsayma, suçlamalar hakkında bilgilendirilme, mahkemede hazır bulunma, kendini savunma ve verilen karara itiraz etme haklarını da kapsamaktadır. Ayrıca, her bireyin adil yargılanma hakkı ve bir mahkeme karşısında bağımsız ve tarafsız bir şekilde yargılanma hakkını da garanti altına alır. Çin'in Yeniden Eğitim Kamplarıyla ilgili uygulamaları, bu uluslararası hükümlerle ciddi bir çelişki içindedir. Çin hukukuna göre, Doğu Türkistanlı bir bireyin suçlu olup olmadığına bakılmaksızın, sürecin her aşamasında görev alan her yetkili (polis, savcı, hakim veya infaz memuru), kişinin "yeniden eğitim" adı altında bir tesise sevk edilmesini yönlendirme yetkisine sahiptir. Bu durum, Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi tarafından teminat altına alınan temel yargı ve adil yargılanma standartlarıyla bağdaşmamaktadır. Yeniden eğitim kamplarına yapılan bu keyfi sevkler, bireylerin suçsuzluk karinesi ve adil yargılanma haklarını ihlal etmektedir ve bu uygulamalar, Çin'in uluslararası yükümlülüklerine uygun düşmemektedir (Havlova, 2024: 127-146).

Ağustos 2022'de Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği tarafından yayımlanan "Çin Halk Cumhuriyeti, Sincan Uygur Özerk Bölgesindeki İnsan Hakları Durumunun Değerlendirilmesi" başlıklı rapor, bölgedeki insan hakları ihlalleri üzerine kapsamlı bir analiz sunmaktadır. Rapor, etnik Uygur, Kazak ve Kırgız olmak üzere toplamda 40 kişiyle (24 kadın ve 16 erkek) yapılan derinlemesine görüşmelere dayanmaktadır. Bu bireyler, 2017 ile 2019 yılları arasında, 2 ile 18 ay arasında değişen sürelerle, insan onuruna aykırı koşullarda kamplarda tutulmuşlardır. Görüşülen bireyler, kamplarda kalırken evlerine dönme imkanından mahrum bırakıldıklarını ifade etmişlerdir. Bu süre zarfında, ağır güvenlik önlemleri altında, silahlı ve

çoğunlukla polis üniforması giyen gardiyanlar tarafından gözetim altında tutulduklarını belirtmişlerdir. Rapora göre, bu kişilere tesislere götürülürken ne kadar süre kalacakları konusunda herhangi bir bilgi verilmemiş, gitmeme seçeneği ya da bir avukatla görüşme imkanı sunulmamıştır. Birleşmiş Milletler raporunda yer alan tespitlere göre, bu tür tesise yerleştirilme, bireyin terörizm veya aşırılık olarak nitelendirilebilecek herhangi bir eyleme karışıp karışmadığına bakılmaksızın, söz konusu faaliyetlerin doğrudan bir sonucu olarak görülmektedir. Bu durum, temel insan haklarına ve hukukun üstünlüğüne ciddi şekilde aykırıdır (Turdush, 2022). İnsan Hakları İzleme Örgütü tarafından Nisan 2021’de yayımlanan “Soylarını Kırın, Köklerini Kurutun” başlıklı raporda ise, Çin hükümetinin kampları oluşturmadaki asıl amacının Uygur ve diğer Türk Müslüman grupların kültürünü ve dinini yok etmek olduğu belirtilmiştir. Rapor, kampların ‘beyin yıkama’ ve ‘kalpleri temizleme’ amacı taşıdığını ve tutukluların zorla Çince öğrenmeye itildiğini, diğer dillerin konuşulmasının yasaklandığını ifade etmektedir. Ayrıca, tutukluların Çin Komünist Partisi’ni övmelerinin beklendiği vurgulanmıştır. Uluslararası Af Örgütü tarafından gerçekleştirilen mülakatlar, Çin Halk Cumhuriyeti’nin Sincan Uygur Özerk Bölgesi’ndeki toplama kamplarında tutulan eski mahkumların yaşadıkları trajedilere dair çarpıcı bilgiler sunmaktadır. Eski tutukluların ifadelerine göre, onlar ‘kıvılcık’ şarkılar söylemek zorunda kalmışlar, yani Çin Komünist Partisi ve Çin Halk Cumhuriyeti’ni öven devrimci marşlar icra etmek durumunda bırakılmışlardır. Ayrıca, temel Çince kelimeleri ezberlemek ve Çin propaganda filmlerini izlemek gibi faaliyetlerle meşgul edilmişlerdir. İnsan Hakları İzleme Örgütü’nün raporunda, kamplardaki işleyiş hakkında daha detaylı bilgiler yer almaktadır. Eski tutuklular, kamplardan çıkmak için binlerce Çince karakter öğrenmeleri ve yeterince sadık bir Çinli tebaa olmaları gerektiği bildirilmiştir. Ayrıca, özeleştiriyi yapmaları ve dini ya da kültürel pratikleri nedeniyle diğer tutukluları eleştirmeleri zorunlu kılınmıştır. Bu süreçler, mahkumların geçmişteki davranışlarının yasa dışı ve tehlikeli doğasını kabul etmeleri için tasarlanmıştır. Uluslararası Af Örgütü’nün 2021 yılı raporunda, 2017’den beri Sincan’daki toplama kamplarında kalanların çoğunun 9 ile 18 ay arasında alıkonulduğu, bazılarının birden fazla kamp değiştirdiği belirtilmiştir. Raporda, tutukluların mahremiyetlerinin olmadığı, sürekli izlendikleri ve diğer tutuklularla özgürce konuşmalarının yasaklandığı ifade edilmiştir. Mandarin Çincesi dışında bir dil konuşan tutukluların fiziksel cezalara maruz kaldığı, dini pratiklerin kesinlikle yasaklandığı ve her türlü dini uygulamanın cezalandırıldığı aktarılmıştır (Al-Asad ve

Zarkachi, 2023: 23-31). Bu tür bir uygulamanın Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin 14. maddesine göre herkesin adil ve bağımsız bir mahkeme tarafından yargılanma hakkına aykırı olduğu açıktır. Çin'in Yeniden Eğitim Kampları, bu hakların açık bir ihlali niteliğindedir. Kişilerin suçlu bulunmaları ya da yargılanmaları gerekmeksizin, keyfi bir şekilde kamplara yerleştirilmeleri ve orada tutulmaları, uluslararası hukuk normlarına tamamen zıttır.

4.3. Uluslararası İlişkiler Bağlamında Doğu Türkistan

4.3.1. ABD – Çin

ABD ve Çin arasındaki ilişkiler, özellikle insan hakları ihlalleri konusunda önemli görüş ayrılıkları barındırmaktadır. Bu ayrılıklar, Çin'in Tibet ve Doğu Türkistan'daki politikalarına odaklanırken, ABD bu bölgelerdeki insan hakları durumunu sıklıkla eleştirmektedir. Çin ise bu eleştirilere karşılık olarak ABD'yi iç işlerine müdahale etmekle suçlamaktadır. Doğu Türkistan meselesi, özellikle 11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında ABD'nin dış politika önceliklerinde önemli bir değişikliğe neden olmuştur. Terörle mücadelenin öncelik haline gelmesi, Çin'in bu durumu stratejik bir avantaja çevirmesine olanak sağlamıştır (Nogayeva, 2011: 17-19). Çin, Doğu Türkistan'daki çeşitli grupları terörizmle ilişkilendirerek ABD'nin ve uluslararası toplumun desteğini kazanmaya çalışmıştır. Bu bağlamda, Doğu Türkistan İslami Hareketi (ETİM) başta olmak üzere birçok grup, ABD tarafından terör örgütü listesine alınmıştır. BM de ABD'nin ardından ETİM'i terör örgütü listesine eklemiştir. Buna karşın ABD şiddet içermeyen gruplara olan desteğini sürdürmektedir. Doğu Türkistan Ulusal Kongresi ve Bölgesel Uygur Yönetimi gibi örgütler, ABD'nin desteğini almaya devam etmektedir. Bu durum, 14 Eylül 2004 tarihinde Sürgündeki Doğu Türkistan Hükümeti'nin ABD'de kurulmasına izin verilmesiyle daha da pekişmiştir. ABD'nin bu tutumu, uluslararası arenada Çin'in Uygurlara yönelik politikalarını dengeleyici bir rol oynamaktadır (Kasim, 2021: 62-77).

ABD-Çin ilişkilerinde Doğu Türkistan meselesi, iki ülke arasındaki daha geniş jeopolitik çekişmelerin bir parçası olarak kalmaya devam etmektedir. ABD, Çin'in bölgedeki insan hakları ihlallerini sık sık dile getirerek, Çin'in uluslararası imajını zedelemeye çalışmaktadır. Çin ise bu eleştirileri, Batı'nın Çin'in yükselişini engelleme çabası olarak nitelendirmekte ve kendi güvenlik önlemlerini meşru göstermeye

çalışmaktadır. Bu durum, iki süper güç arasındaki gerilimi artırmakta ve Doğu Türkistan meselesini uluslararası ilişkilerin merkezine oturtmaktadır.

4.3.2. Şangay İşbirliği Örgütü – Çin

Çin'in Orta Asya politikasında ve Doğu Türkistan'daki Uygur sorununun yönetiminde Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) önemli bir role sahiptir. 11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında, ŞİÖ'nün Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesi'ndeki politikalarını destekleme ve bölgede ayrılıkçı hareketleri bastırma çabaları artmıştır. Örgüt, Çin'in yanı sıra Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan gibi ülkeleri kapsamakta olup, bu ülkeler genellikle bölgesel güvenlik ve istikrarı tehdit eden unsurlara karşı ortak bir tutum sergilemektedir. ŞİÖ, Çin'in Sincan'daki sıkı kontrol ve güvenlik politikalarını dolaylı olarak desteklemekte ve terörle mücadele adı altında etnik ve dini azınlıklara yönelik baskıları meşrulaştırmak için bir platform sağlamaktadır. Amanov'a göre Çin, ŞİÖ aracılığıyla enerji güvenliğini sağlamak, bölgesel enerji kaynaklarına erişimi artırmak ve Sincan'daki hakimiyetini sürdürmek amacıyla Orta Asya ülkeleriyle işbirliği yapmaktadır (Amanov, 2007: 391).

ŞİÖ'nün politikaları, bölgede benzer sorunlarla mücadele eden diğer üye devletler tarafından da benimsenmiştir. Örneğin, Rusya'nın Çeçenistan'daki separatist hareketlere karşı tutumu ve Özbekistan'ın İslami hareketlere karşı uyguladığı sert politikalar, Çin'in Uygurlara yönelik yaklaşımıyla paralellik göstermektedir. Bu durum, ŞİÖ'nün Uygur hareketini bir insan hakları meselesi yerine, bölgenin genel istikrarını tehdit eden bir güvenlik sorunu olarak görmesine yol açmaktadır (Amanov, 2007: 392). Bu bağlamda, ŞİÖ'nün varlığı, Çin'in Sincan politikalarını uluslararası arenada bir ölçüde koruma kalkanı olarak kullanmasını sağlamaktadır. Örgütün terörle mücadele diskurunu benimsemesi, Çin'e ayrılıkçı olarak nitelendirdiği gruplara karşı daha sert önlemler alabilme ve bölgesel işbirliği çerçevesinde bu politikaları sürdürme imkanı vermektedir (Oğuzhan, 2019: 69). Ancak bu durum, bölgedeki Uygur halkının temel hak ve özgürlüklerinin ihlal edilmesine yol açmakta ve uluslararası insan hakları normlarına aykırı bir durum teşkil etmektedir.

4.3.3. Asya Ülkeleri – Çin

Asya kıtasının stratejik merkezi olan Orta Asya, Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle bağımsızlıklarını kazanan Türk cumhuriyetlerinin varlığı, Çin için hem bir endişe kaynağı hem de bir fırsat alanı haline gelmiştir. Özellikle, Doğu Türkistan'daki Uygur

Türklerinin milli, dini ve tarihi bağları nedeniyle bu yeni bağımsız devletlerle ilişkilerin güçlendirilmesi, Çin'in dış politika önceliklerinde önemli bir yer tutmaktadır. Çin, bu bağımsız Türk cumhuriyetleriyle 3000 kilometrelik sınırları paylaşmakta olup, böylelikle Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nin hassas ve stratejik özelliklerde konuma sahip olmasına neden olmaktadır (Abbas, 2021: 155).

Orta Asya ülkeleri ile enerji işbirliği, Çin'in dış politikasının temel taşlarından biri haline gelmiştir. Enerji zengini bu bölge ile yapılan ikili anlaşmalar, Çin'in global enerji güvenliği stratejisinin ayrılmaz bir parçasıdır. Kazakistan-Çin petrol boru hattı ve Orta Asya doğal gaz boru hattı gibi büyük projeler, Çin'in bölgedeki enerji rezervlerine erişimini sağlamış ve bu bağlantıları pekiştirmiştir (Amanov, 2007: 390). Özellikle, 2006 yılında faaliyete geçen Kazakistan-Çin petrol boru hattı ve 2009 yılında tamamlanan Orta Asya doğal gaz boru hattının ilk fazı, Çin'in bölgesel enerji politikalarında dönüm noktaları olmuştur. Bununla birlikte, Çin'in Orta Asya politikaları, Doğu Türkistan'daki Uygur sorununa yaklaşımında da belirleyici olmuştur. Çin, bu bölgedeki ayrılıkçı hareketleri bastırmak için Orta Asya ülkeleri ile işbirliği yaparak, bu ülkeleri kendi güvenlik ve istikrar politikalarına entegre etmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, Orta Asya ülkelerindeki Müslüman nüfusla ilişkileri, bu ülkelerin Doğu Türkistan meselesine yaklaşımını etkileyebilmekte, böylece Çin'in bölgedeki insan hakları ihlalleri konusunda Batı'dan daha az eleştirel bir yaklaşım sergilenmesine neden olmaktadır (Amanov, 2007: 392). Sonuç olarak ise Orta Asya ülkeleriyle gerçekleştirilen stratejik ve ekonomik işbirlikleri, Çin'in Özerk Uygur bölgesine dair politikalarında önemli bir rol oynamakta ve bu ilişkiler, hem bölgesel güvenlik konularında işbirliği yapılmasını sağlamakta hem de Çin'in enerji ihtiyaçlarının karşılanmasında kritik bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Bu durum, Çin'in bu stratejik bölgedeki varlığını ve etkisini uzun vadede sürdürmesine olanak tanımaktadır.

4.3.4. Türkiye – Çin

Türkiye-Çin ilişkileri, Soğuk Savaş döneminden itibaren farklı boyutlarda ele alınmış ve zamanla özellikle Doğu Türkistan meselesi bağlamında önemli değişimler yaşamıştır. Türkiye, tarih boyunca Orta Asya'da ve özellikle Doğu Türkistan'da yaşanan gelişmelere yakından ilgi göstermiştir. 1990'larda, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle Türkiye, bölgesel güç dinamiklerinde daha aktif bir rol almaya başlamış ve Doğu Türkistan'daki Uygur Türklerine açık destek vermiştir. Bu dönemde

Türkiye'nin yaklaşımı, özellikle İsa Yusuf Alptekin gibi liderlerin etkisiyle şekillenmiş, Alptekin'in 1992'de dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal ile yaptığı görüşmelerde Özal'ın Doğu Türkistan'ın bağımsızlığına destek verdiği belirtilmiştir (Çolakoğlu, 2006).

1990'lar boyunca Türkiye'nin bu aktif politikası, Çin ile olan ilişkilerde gerginliklere neden olmuş, Çin, Türkiye'nin Doğu Türkistan politikasını sert bir şekilde eleştirmiştir. İstanbul'da bir parkın adının İsa Yusuf Alptekin olarak değiştirilmesi de Çin Halk Cumhuriyeti'nden sert bir tepki ile karşılanmış ve bu, iki ülke arasında diplomatik bir krize yol açmıştır. 1996'dan itibaren Türkiye'nin politikasında bir değişiklik görülmüş, Doğu Türkistan politikası daha temkinli bir hale gelmiştir. Çin'in baskıları ve uluslararası dengelerin değişmesi, Türkiye'nin bu konudaki yaklaşımını yumuşatmasına neden olmuştur. Çin tarafından Doğu Türkistan'da nükleer denemeler gerçekleştirilmesi de 1996 yılında Türkiye tarafından kınanmış, ancak buna karşın Çin ile daha geniş çapta iyi ilişkiler kurma yönünde adımlar atılmaya devam edilmiştir (Akçay, 2023: 85).

2000 yılında Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin'in Türkiye'yi ziyareti, iki ülke arasındaki ilişkilerde yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul edilir. Bu ziyaret sırasında ekonomik, enerji ve siyasi alanlarda birçok anlaşma imzalanmış, ancak Doğu Türkistan meselesinde Çin'in tutumu net bir şekilde ortaya konulmuştur. Çin, bu konuda Türkiye'nin daha fazla taraf olmasını istememiş, Çin'in toprak bütünlüğünün korunması gerektiğini vurgulamıştır (Çolakoğlu, 2006).

Türkiye'nin Çin politikasındaki bu yumuşama, 2000'li yıllar boyunca devam etmiş, Çin ile ekonomik ve siyasi ilişkiler gelişmiştir. Ancak, 2009'da Çin'in Uygur bölgelerinde yaşanan 5 Temmuz olayları sonrası dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın bu olayları soykırım olarak nitelendirmesi, iki ülke arasında yeniden gerilime neden olmuştur (Özkan vd., 2023: 9-14).

Bu olayların ardından Türkiye, Çin ile ilişkilerinde dengeli bir politika izlemeye çalışmış, Çin'in bölgedeki Uygur Türklerine yönelik politikalarına karşı tepkisini sürdürürken, Çin ile ekonomik ve siyasi işbirliklerini de devam ettirmiştir. Türkiye, Çin ile yapılan yüksek düzeyli ziyaretler ve görüşmelerde Doğu Türkistan meselesini gündeme getirmiş, ancak aynı zamanda Çin'in bölgedeki ekonomik ve siyasi önemini de göz ardı etmemiştir. Özellikle Türkiye'nin, Çin'in Orta Asya'daki ekonomik

etkisini artırma çabalarını dikkate alması gerekmektedir. Çin'in Orta Asya'daki enerji kaynaklarına olan ilgisi, bölgedeki ekonomik ve siyasi dinamikleri şekillendirmektedir. Türkiye'nin, bu bölgedeki Çin etkisini dengelemeye yönelik stratejiler geliştirmesi, Doğu Türkistan meselesinin çözümünde etkili olabilir. Ancak, Türkiye'nin Çin ile ilişkilerinde Doğu Türkistan meselesine duyarlı olması, uluslararası arenada insan hakları ve etnik azınlıkların hakları konusunda taviz vermemesi önemlidir. Türkiye'nin, Çin'in bölgedeki politikalarına eleştirel bir yaklaşım sergileyerek, uluslararası toplumun dikkatini bu konuya çekmesi ve Uygur Türklerinin haklarını savunması gerekmektedir. Sonuç olarak ise Türkiye-Çin ilişkileri, Doğu Türkistan meselesi gibi hassas konularda dengeyi korumak zorundadır. Türkiye'nin, insan hakları ve etnik azınlıkların hakları konusundaki prensiplerinden ödün vermeden, Çin ile yapılan işbirliklerini sürdürmesi ve bölgedeki dengeleri doğru bir şekilde değerlendirmesi önemli görünmektedir.

Son yıllara bakıldığında ise Türkiye'nin Doğu Türkistan konusuna bakışı, giderek artan bir hassasiyet ve aktif bir tutumla şekillenmektedir. Özellikle Türkiye'de, hükümet yetkilileri, sivil toplum kuruluşları ve kamuoyu, Doğu Türkistan'daki insan hakları ihlallerine ve Uygur Türklerinin maruz kaldığı baskılara karşı duyarlılık göstermektedir. Türkiye'nin Doğu Türkistan konusuna bakışı, tarihî ve kültürel bağlarının yanı sıra insani ve ahlaki bir sorumluluk duygusuyla da şekillenmektedir. Türkiye, Uygur Türklerinin Müslüman kimlikleriyle özdeşleşmekte ve onların maruz kaldığı zulme karşı duyarlılık göstermektedir. Bu bağlamda, Türkiye'nin Doğu Türkistan politikası, insan hakları ve etnik azınlıkların hakları konusunda uluslararası toplumun dikkatini çekmeyi ve Uygur Türklerinin haklarını savunmayı hedeflemektedir.

4.4. Doğu Türkistan'ın Gelecek Perspektifi ve Son Dönem Raporlarının İzahatı

Doğu Türkistan, hem ekonomik olarak zayıflatılmış hem de kültürel ve dini kimlikleri erozyona uğratılmaya çalışılmıştır. Bu durum, bölge halkının insan haklarının ihlal edildiği anlamına gelmektedir. Doğu Türkistan meselesi, uluslararası arenada yeterince destek bulamamış, teorik ve pratik platformlarda izole edilmiş bir durumdadır. Bu halk, demokratik olmayan ve uluslararası ekonomik ile siyasi arenada etkisini artıran bir güç olan Çin ile karşı karşıyadır. Çin, Doğu Türkistan'ın geleceğini tartışmayı reddetmekte, bölge halkını ve onların kurduğu organizasyonları hem içeride hem de dışarıda izole etme politikalarını sürdürmektedir. Çin'in güvenlik politikaları,

bağımsızlık hareketlerini ve aktivistleri baskı altına almak için uluslararası anlaşmalar yapmaya devam etmektedir. Özellikle 11 Eylül sonrasında ABD önderliğinde Müslümanlara yönelik başlatılan uluslararası saldırı kampanyası, Çin tarafından desteklenmektedir. Bu, Çin'in küresel politik manevralarını pekiştiren bir durumdur. Çin tarafından kurulan Şanghay Ekonomik İş Birliği Örgütü ise, Doğu Türkistan'ı çevreleyen, etnik, tarihi ve dini bağlantılar nedeniyle bu bölgeye destek olabilecek Türk devletlerini bir araya getirmektedir. Çin'in bu stratejisi, bu devletleri kendi lehine çekerek Doğu Türkistan meselesinde tarafsız kalmalarını sağlamak amacını taşımaktadır. Arap ve Müslüman ülkeler ise, Çin'i, Arap-İsrail çatışması bağlamında ABD'ye bir denge unsuru olarak görmekte ve Çin ile stratejik ilişkiler kurma eğilimindedir (Özkan vd., 2023: 9-14). Bu, uluslararası ilişkilerde Çin'in yükselen gücünün bir göstergesi olarak değerlendirilmekte olup, Doğu Türkistan konusunda çözüm bulma çabalarını daha da karmaşık hale getirmektedir.

Doğu Türkistan'ın bağımsızlık yolunda ilerleyişi ve kendi geleceğini tayin etme çabası, tarih boyunca birçok örnekten ders alarak şekillendirilmelidir. Bu süreç, sadece Doğu Türkistan'ın iç dinamiklerine bağlı kalmamakta, aynı zamanda uluslararası arenada oluşturulacak stratejik ittifaklara ve dış desteklere de ihtiyaç duymaktadır. Günümüzde Doğu Türkistan'ın karşı karşıya olduğu zorluklar, Çin'in bölge üzerindeki ekonomik, siyasi ve kültürel hegemonyasından kaynaklanmaktadır. Çin, Doğu Türkistan'ı ekonomik olarak zayıflatmış ve bölgenin siyasi yapısını dışlamaya yönelik politikalar izlemiştir. Bu politikalar, Doğu Türkistan halkının temel insan haklarının ihlaliyle sonuçlanmış, dini ve kültürel kimlikleri üzerindeki baskılar artmıştır (Zenz, 2021: 291-312).

Doğu Türkistan'ın uluslararası destek bulma konusunda yaşadığı sıkıntılar, bölgeye yönelik uluslararası ilginin yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Bu, bölgenin kendi kaderini tayin etme hakkı için mücadelede önemli bir engel teşkil etmektedir. Bu durumu aşmanın yollarından biri, Doğu Türkistan halkının ekonomik, siyasi, beşeri ve kültürel olarak güçlendirilmesidir. Bu güçlendirme, Çin'in Doğu Türkistanlılara karşı uyguladığı ekonomik ayrımcılıkları kaldırması ve daha adil iş imkanları sunmasıyla mümkün olacaktır. Uluslararası baskıların bu yönde yoğunlaştırılması gerekmektedir.

Ayrıca, İslam ülkeleri Doğu Türkistan'da ticari temsilcilikler açarak ve bölge ile karşılıklı ticaret yaparak ekonomik bağımsızlığını desteklemeli, Çin'den ithal edilen ürünlerde Doğu Türkistanlı işletmelere öncelik verilmesi teşvik edilmelidir. Çin'in,

Doğu Türkistanlıların insani, kültürel ve dini haklarına saygı göstermesi gerekmektedir; bu alanda da uluslararası baskı ve diplomatik çabalar artırılmalıdır. İslam Konferansı Teşkilatı gibi büyük İslami organizasyonların bölgede aktif olması, Doğu Türkistanlı öğrencilere İslam ülkelerinde eğitim fırsatları sunulması ve bu süreçte Çin ile etkin diplomatik müzakereler yapılması önem taşımaktadır.

Doğu Türkistan'da yaşanan insan hakları ihlallerinin uluslararası alanda duyurulması ve bu ihlallerin Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu'na taşınması, bu mücadelede kritik bir rol oynamaktadır. Ayrıca, Doğu Türkistan'daki durum hakkında sürekli bilgi akışını sağlamak ve global farkındalığı artırmak için akademik araştırmalar desteklenmeli ve araştırma merkezleri etkinleştirilmelidir.

Bu süreç, Doğu Türkistan halkının içsel dinamiklerinin yanı sıra uluslararası kamuoyunun desteğini de gerektirmektedir. Günümüzde, Doğu Türkistan'ın karşılaştığı zorluklar, özellikle Çin'in bölgedeki ekonomik ve siyasi hegemonyası ile ilişkilidir. Çin yönetiminin baskıcı politikaları, Doğu Türkistan halkının temel insan haklarını ihlal etmekte, dini ve kültürel kimliklerini zayıflatma çabalarıyla bölgesel ve kültürel çatışmalara zemin hazırlamaktadır.

Bu bağlamda ise Doğu Türkistan meselesinin çözümüne yönelik olarak dünya kamuoyu, resmi kurumlar ve sivil toplum örgütlerinin Çin'e karşı baskı mekanizmalarını etkinleştirilmesi elzemdir. Bu baskılar, Doğu Türkistan halkının uluslararası arenada sesini duyurabilmesi ve onların barışçıl yollarla haklarını arama çabalarını güçlendirecek yapısal desteklerin oluşturulmasını sağlayabilecektir. Özellikle, Çin ile olan ekonomik ilişkilerin zarar görmesi pahasına dahi olsa, Doğu Türkistan halkının haklarının savunulması ve bu yönde uluslararası bir dayanışma ağının kurulması zorunludur. Çin yönetimiyle diplomatik ve stratejik ilişkiler kurulurken, bu ilişkilerin Çin'in insan haklarına olan duyarlılığını artırmaya yönelik akıllı ve stratejik adımlar atılmalıdır. Bu süreç, Çin'in uluslararası ilişkilerde izole edilmesi değil, bilakis Çin'in de dahil olduğu geniş çaplı bir diplomasi ve diyalog sürecinin teşvik edilmesini gerektirir. Çin'in iç politikalarında meydana gelen güvensizlik ve tehdit algılarının yarattığı izolasyon politikaları, uluslararası platformlarda ele alınarak, Çin'in de global normlar ve insan haklarına saygılı bir dünya düzenine entegre olması hedeflenmelidir. Bu kapsamda, Doğu Türkistan halkının bağımsızlığına ve kendi geleceğini belirleme hakkına ulaşması için uluslararası kamuoyunun desteği esas alınmalıdır. Bu destek, dünya genelindeki

devletler, halklar ve kurumlar tarafından koordine edilen etkin bir propaganda ve bilgilendirme çalışmasıyla sağlanabilir. Uluslararası bir kamuoyu oluşturarak Çin üzerinde baskı kurulması ve Doğu Türkistan halkının durumunun iyileştirilmesi bu sürecin merkezinde yer almalıdır.

Doğu Türkistan ve Çin arasındaki çatışma, her iki tarafın da geleceğini şekillendirecek kritik bir yüzleşmeyi beklemekte olup, bu yüzleşme, Çin merkezi hükümetinin zayıflaması ve buna bağlı olarak ortaya çıkabilecek iç çatışmalar, isyanlar ve ayrışma ihtimalinin artması durumunda ortaya çıkabilecektir. Bu tür bir siyasi ve sosyal dönüşüm, Doğu Türkistan'ın bağımsızlık olasılığını arttıracak az sayıdaki ihtimalden biridir. Doğu Türkistan'da yaşayan ve ekonomik olarak güçlü bir varlık gösteren Han Çinlilerinin varlığı, bu bölgenin geleceğini şekillendirirken dikkate alınması gereken önemli bir faktördür. Çin merkezi otoritesinin zayıflaması halinde, Doğu Türkistan'ın Han Çinlilerinden oluşan çetelerin kontrolüne geçme riski bulunmaktadır. Geçmişte, zayıflayan merkezi hükümet dönemlerinde Jin Shuren ve Sheng Shicai gibi figürlerin Doğu Türkistan üzerinde neredeyse bağımsız bir hakimiyet kurdukları örnekleri bu riskin somut göstergeleridir. Bu türden bir durumun önlenmesi için, Doğu Türkistan'daki direniş hareketlerinin ve farklı etnik grupların birleşerek, iç çekişmelerini sonlandırmaları ve bir araya gelmeleri şarttır. Bu birliktelik, etnik köken ya da grup aidiyeti ne olursa olsun, Doğu Türkistan'ı oluşturan tüm unsurları kucaklayacak bir isim altında gerçekleştirilmelidir. Ayrıca, belirli bir hareketin veya örgütün adı ne olursa olsun, bu isim Doğu Türkistan'daki tüm Türk halkını temsil edecek geniş kapsamlı bir niteliğe sahip olmalıdır. İsimlendirme, sadece Uygurları, Kazakları, Kırgızları ya da diğer grupları ayrı ayrı temsil eden bir adlandırma olmamalıdır. Bu birleşme süreci, iç çatışmaları azaltarak, dışarıdan gelebilecek fırsatçı müdahalelere karşı bir koruma kalkanı oluşturabilir. Özellikle, çözüm sürecinde bazı dış güçlerin iç karışıklıkları ve etnik çatışmaları körükleyerek grupları ayrılma ve komşu devletlere katılma noktasına sürüklemesi riskine karşı önlemler alınmalıdır.

Bu önlemler üzerine İHH tarafından 2010 yılında yayınlanan "Hür Doğu Türkistan Sempozyumu" bildirgesinde ise Doğu Türkistan'on tarihsel perspektifi ortaya konulmuş, 20. Yüzyıldaki istiklal mücadelesine değinilmiş, gündelik yaşamda karşılaşılan ihlaller, zorunlu göçler, ekonomik kısıtlamalar, yoksullaşmanın etkileri, etnik ve dini ayrımcılıklar ve tüm bunlar karşısında medyadaki yansımalar ile birlikte sivil toplum kuruluşlarının alması gereken pozisyonlar değerlendirilmiştir. Raporda

Doğu Türkistan'ın kendi kaderini tayin etme hakkı üzerinde durulmuş ve gelecek perspektifi üzerine çeşitli araştırmacılar ve akademisyenlerin yorumlarına yer verilmiştir. Sonuç itibari ile uluslararası mekanizmaların işlevselliğini kaybettiği ve uluslararası hukuk normlarının bir çare ya da çözüm üretmediği bir duruma gelindiği belirtilmiştir.

ETHR (Doğu Türkistan İnsan Hakları İzleme Derneği) 2023 yılında yayınladığı “Kadın Raporu”nda somut delillerin ve uluslararası toplumun şahitliği bağlamında Doğu Türkistan'daki insan hakları ihlallerinden tek sorumlunun Çin hükümeti olduğunu, temel özgürlüklerin korunması ve insan haklarının garanti altına alınması konusunda uluslararası topluma verdiği taahhütlerin hatırlatılması gerektiğini belirtmiştir. Rapora göre yaşanan insan hakları ihlallerinin engellenmesi, insanlığa karşı suçların cezalandırılması için uluslararası kamuoyunun ortak bir tavır alarak Çin hükümetini hesap vermeye ve gerçekleri açıklamaya çağırması gerekmektedir. Dünya barışını ve güvenliğini korumak üzere kurulmuş Birleşmiş Milletler başta olmak üzere, insan haklarını bir değer olarak kabul etmiş tüm organizasyonların Doğu Türkistan'da hala yaşanmakta olan soykırıma karşı Çin hükümetine somut bir tavır alması gerektiği belirtilmiştir. Sansür, karartma ve baskılar üzerinden iletişim ve ifade özgürlüklerinin hiçe sayıldığına belirtildiği raporda, Çin hükümetinin kapılarını bağımsız insan hakları izleme örgütlerine açması gerektiği ve bölgede yaşananları tüm şeffaflığı ile kamuoyuna açıklaması gerektiği ifade edilmiştir. ETHR (2023), Doğu Türkistanlı kadınlar üzerinden konuya eğilmiş, uluslararası kamuoyunda zulmün daha görünür hale getirilmesi çağrısında bulunmuştur. Bununla birlikte Çin hükümetinin Doğu Türkistanlıların bedenleri üzerinden gerçekleştirdiği politikalara karşı tüm insan hakları örgütlerinin birleşmesi ve Çin hükümetini hesap vermeye zorlaması yönünde görüş belirtilmiştir. Raporda öne çıkartılan diğer önemli konular ise ayrımcılık ve baskı, cinsel şiddet, tecavüz, zorla evliliklerin gerçekleştirilmesi, zorla kısırlaştırma operasyonları yapılması ve zorla işçilik olarak öne çıkmıştır. Bununla beraber köle işçilik nedeniyle annelerinden ayrılmak zorunda bırakılan ve Çin hükümeti tarafından belirlenen yatılı okullarda eğitim görmeye ya da çalışmaya zorlanan Doğu Türkistanlı çocukların sağlıklı büyüme evrelerini tamamlamaları adına ailelerine teslim edilmesi çağrısında bulunulmuştur.

BM'nin Uygur Raporu'nun değerlendirilmesi amacıyla ortaya konulan İHH / İNSAMER raporu ise 2022 yılında yayınlanmıştır. Bu raporda da Doğu Türkistan'daki

hak ihlalleri ve BM'nin raporu yorumlanmıştır. ÇKP tarafından Doğu Türkistan'da ciddi insan hakları ihlalleri gerçekleştirildiği, bölgede insanların zorunlu biçimde göç ettirmeye çalışıldığı, zorla kaybedildikleri, kısırlaştırılması, kişisel verilerinin izin alınmaksızın toplandığı ve kullanıldığı, özel yaşama dair gizliliklerin ihlal edildiği, yasa dışı biçimde Çinliler'in bölgeye göç ettirilerek demografik bir mühendislik çalışması yürütüldüğü ortaya konulmuştur. Rapordaki en önemli detaylardan biri Batılı ülkelerin, Doğu Türkistan'daki insan hakları ihlallerini izlediği ve kınadığı, lakin buna karşın Çin'de yerleşik durumdaki ekonomik faaliyetleri ve fabrikaları nedeniyle Çin'e karşın sert adımlar atmadığı ifade edilmiştir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ

Doğu Türkistan üzerinde Çin Halk Cumhuriyeti'nin uyguladığı politikalar, tarihsel kökenlerden günümüze dek süregelen yoğun bir asimilasyon ve kontrol stratejisi sergilemektedir. İlk olarak, bölge üzerindeki Çin hakimiyetinin kökenleri, 20. yüzyılın başlarına, hatta daha öncesine dayanmaktadır. Sun Yat-sen döneminde Han Çinlilerinin üstünlüğü altında bir alt grup olarak kabul edilen Uygurlar, zamanla daha fazla baskı altına alınmış ve çeşitli ayrılıkçı hareketlerle bağımsızlık arayışına girmiştir. 1949'da Çin Komünist Partisi'nin iktidara gelmesiyle başlayan süreç, Doğu Türkistan'ın resmi olarak Çin Halk Cumhuriyeti kontrolüne girmesiyle sonuçlanmıştır. Komünist yönetim altında, Mao döneminde ve sonrasında, Doğu Türkistan'da uygulanan politikalar ağırlıklı olarak asimilasyon, kültürel ve etnik kimliklerin silinmesi ve bölgesel ayrılıkçı hareketlerin bastırılması yönünde olmuştur. Eğitimden dil politikalarına, göçten nüfus yönetimine kadar pek çok alanda Han Çinlisi üstünlüğünü pekiştiren adımlar atılmış, yerel Uygur ve diğer Müslüman Türk halklarının kültürel ve sosyal yapıları hedef alınmıştır. 1950'ler ve 1960'lar boyunca, özellikle Mao'nun Kültür Devrimi sırasında bölge sıkı bir ideolojik kontrol ve baskı altına alınmış, toplu çalışma kampları, zorunlu göç politikaları ve dini baskılar yaygınlaşmıştır. 1980'lerde Deng Xiaoping'in reformlarıyla birlikte bir miktar siyasi gevşeme yaşansa da, bu dönemde de bölgesel milliyetçilik ve bağımsızlık hareketleri sert bir şekilde bastırılmış, Çin'in bölge üzerindeki kontrolü artmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından 1990'lar boyunca, yeni güvenlik tehditleri ve İslamcı hareketlerin yükselişi, Çin'in bölge politikalarında daha fazla güvenlik odaklı yaklaşımları benimsemesine neden olmuştur. 2001 sonrası, özellikle 11 Eylül saldırıları sonrasında, Çin bu dönemi terörle mücadele söylemiyle birleştirerek Doğu Türkistan'daki baskıları artırmış ve uluslararası destek arayışı içine girmiştir. Bu süreçte Çin, bölgesel ve küresel güvenlik politikalarını, terörle mücadele çerçevesinde şekillendirerek, uluslararası alanda meşruiyet kazanmaya çalışmıştır.

Çin'in Doğu Türkistan'da uyguladığı politikaların en çarpıcı yönlerinden biri, sistemli şiddet ve baskı politikalarıdır. 1949'dan sonra başlayan ve sosyalist ideoloji ile pekiştirilen asimilasyon süreci, Uygur kimliği ve İslam'ı tehdit unsuru olarak görme eğiliminde olmuştur. Bu süreçte, Çin devleti dini faaliyetleri kısıtlayıcı, dini yapıları

ve kültürel öğeleri hedef alan politikaları benimsemiştir. Özellikle 1989 Tiananmen Olayları'ndan sonra ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasını takiben bu politikalar daha da sertleştirilmiştir. Çin'in bu politikaları, Han Çinlilerinin bölgeye iskanını teşvik etmek, Uygur dili ve kültürünü sınırlandırmak ve dini uygulamalara ciddi kısıtlamalar getirmek şeklinde tezahür etmiştir. Din ve ibadet özgürlüğü üzerindeki baskılar, camilerin yıkılması, dini liderlerin tutuklanması ve dini eğitimin yasaklanması gibi ağır müdahaleleri içermiştir. Ayrıca, Uygurların dini vecibelerini yerine getirme çabaları, Çin devleti tarafından "terörizm" ve "ayrılıkçılık" olarak damgalanmış, bu durum bireylerin tutuklanması veya daha ağır cezai yaptırımlara maruz kalmasına neden olmuştur. Dini kısıtlamalar bağlamında ise, Çin'in kısıtlamaları, İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'nin ilgili maddeleri ve İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme ile çelişmektedir. Bu mevzuat, bireylerin inanç özgürlüğünü ve vicdan hürriyetini korurken, Çin'in Uygur Türkleri'ne yönelik uygulamaları bu temel hakları ihlal etmektedir. Bu politikaların uygulanmasında, Çin'in uluslararası insan hakları yükümlülükleri ile çeliştiği, Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 18. maddesi gibi temel insan hakları normlarını ihlal ettiği görülmektedir. Din ve inanç özgürlüğünün kısıtlanması, Uygur halkının temel insan haklarından mahrum bırakılması anlamına gelmektedir ve bu durum uluslararası toplumda ciddi endişelere yol açmaktadır.

Doğu Türkistan'da uygulanan nüfus ve iskan politikaları da, Çin'in bölge üzerinde etkin kontrol sağlama ve demografik yapısını dönüştürme stratejisinin merkezindedir. 1949'dan itibaren başlayan bu politikalar, özellikle Han Çinlilerinin teşvik edilmesi ve yerleştirilmesi ile Doğu Türkistan'ın etnik ve kültürel yapısını derinden etkilemiştir. Nüfus politikaları, Çin'in asimilasyon çabalarının açık bir göstergesi olarak, Uygur Türklerinin azınlık haklarını sınırlamayı ve bölgesel özerkliklerini sona erdirmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, Çin hükümetinin genç Uygur Türklerini ailelerinin rızası olmaksızın iç kesimlere göç ettirme pratikleri, etnik yapıyı Han lehine değiştirmek ve Uygurları asimile etmek için kullanılmaktadır. Bu süreçte, doğum kontrolü politikaları gibi nüfus yönetimi uygulamaları da azınlık gruplara karşı daha sert bir şekilde işletilmekte, böylece Uygur nüfusunun büyümesi kısıtlanmaktadır. Uluslararası mevzuat bağlamında bakıldığında ise Çin'in nüfus kontrol politikalarının ICESCR md. 10 ve Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi md. II ile çatıştığı

görülmüştür. Bu maddeler, ailelerin korunması ve soykırım tanımı içerirken, Çin'in uygulamaları bu tanımlara uymamaktadır.

Diğer bir ihlal olarak seyahat ve iletişim özgürlüğünü kısıtlayan Çin, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi md. 13'deki her bireyin serbestçe seyahat etme ve yerleşme hakkını sınırlandırmaktadır. Çin'in Uygur Türklerine yönelik pasaport ve seyahat kısıtlamaları bu maddeye ters düşmektedir. İletişim özgürlüğüne yönelik kısıtlamalar da ifade özgürlüğünü ciddi şekilde kısıtlamıştır. Adil yargılanma hakkı ise Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi md. 14.'e göre adil yargılanma haklarıyla çatışmaktadır. Bu kamplarda bireyler, yeterli hukuki süreç olmadan keyfi olarak tutulmakta ve haklarından mahrum bırakılmaktadır.

Ekonomik adaletsizlikler de bu politikaların bir diğer boyutudur. Çin'in Han Çinlilerini bölgeye yerleştirme politikası, ekonomik fırsatların da etnik Çinliler arasında yoğunlaşmasına yol açmış, Uygurlar iş ve sosyal imkanlar açısından marjinalleştirilmiştir. Bu durum, iş ilanlarında açık ayrımcılığa ve Uygurların ekonomik hayatta geri bırakılmasına neden olmaktadır. Zorla çalıştırma politikaları ise, Han Çinlileri ile Uygurlar arasındaki sosyal ve ekonomik farkları daha da derinleştirmekte, Uygurları ağır ve adil olmayan çalışma koşullarına maruz bırakmaktadır. Bu politikalar, uluslararası insan hakları standartlarına aykırı olarak, zorla çalıştırma ve ayrımcılık yasağını ihlal etmektedir.

En önemli amaçlardan biri olan asimile etme ve Çinlileştirme politikaları, Uygur Türklerinin dilsel ve kültürel kimliklerine yönelik sistematik bir tahribat stratejisine dayanmaktadır. Bu politikalar, Uygur Türkçesinin yazımında kullanılan alfabelerin değiştirilmesi, anadilde eğitimin kısıtlanması ve Mandarin Çincesi'nin zorunlu hale getirilmesi gibi çeşitli yöntemlerle uygulanmıştır. Alfabe değişiklikleri, bölge halkının okuryazarlık oranlarını olumsuz etkileyerek kültürel bağların zayıflamasına yol açmıştır. Eğitim politikaları, özellikle 2002 yılından itibaren Uygur Türkçesinin eğitim dili olarak kullanımını büyük ölçüde kısıtlamış, bu dilde eğitimin kademeli olarak azaltılması ve sonunda kaldırılması, Uygur kültürel kimliğinin erozyona uğramasına neden olmuştur. Çin yönetiminin bu politikaları, etnik kimliklerin asimilasyonunu hızlandırma ve Han Çinlisi kimliğinin baskın hale getirilmesi amacını taşımaktadır. Önemli bir yapıtaş ve uluslararası toplumun dikkatle takip ettiği ve amacından saptığı oldukça açık olan Sincan Mesleki Eğitim ve Öğretim Merkezleri, resmi açıklamalara göre terörizmle mücadele ve radikalleşme riski taşıyan bireylerin topluma yeniden

kazandırılması amacıyla kurulmuş olsa da, bu merkezlerin varlığı ve işleyişi, uluslararası insan hakları standartları açısından ciddi endişelere yol açmaktadır. Bu tesislerdeki eğitim ve öğretim faaliyetlerinin, bireylerin rızası dışında ve zorla gerçekleştirildiği, etnik ve dini kimliklere dayalı ayrımcılık içerdiği belirtilmektedir. Çin'in Uygur Türkleri'nin eğitimine yönelik kısıtlamaları ise, CRC md. 29 ve md. 30 ile ICESCR md. 13 ve md. 15'i ihlal etmektedir. Bu maddeler, eğitim hakkını ve kültürel hayata katılım hakkını garanti altına alırken, Çin'in politikaları bu hakları sınırlamaktadır.

Çin'in Doğu Türkistan'daki tüm politikaları ve yarattığı yıkımların ardındaki en önemli dayanaklarından biri radikal İslamcı gruplarla ilişkili olduğunu belirttiği örgütlerdir. 11 Eylül 2001 terör saldırıları sonrasında global güvenlik ortamında yaşanan değişim, Çin'e Uygur muhalefetini "İslami terörizm" bağlamında etiketleme ve uluslararası alanda bu algıyı pekiştirme fırsatı sunmuştur. Çin, bu stratejiyle Doğu Türkistan'daki durumu terörle küresel mücadeleye entegre etmeye çalışmış, böylece uluslararası desteği sağlama ve kendi politikalarını meşrulaştırma amacı gütmüştür. Çin'in bu yaklaşımı, Doğu Türkistan'daki baskıların artmasına ve Uygur nüfusuna yönelik daha yoğun kısıtlamaların uygulanmasına yol açmıştır. Bu durum, 18 yaş altı Müslümanların cami ve dini eğitimlere katılımının yasaklanması, Ramazan ayında camilerin kapatılması ve dini liderlerin taciz edilmesi gibi uygulamalarda kendini göstermiştir. Çin, bu politikalarla, Doğu Türkistan sorununu uluslararası alanda daha görünür hale getirerek, terörizm kavramını kullanmış ve bölgesel politikalarını uluslararası alana taşımıştır.

KAYNAKÇA

- Abbas, R. (2021). The Rise of Global Islamophobia and the Uyghur Genocide. *Brown J. World Aff.*, 28, 155.
- Abudukelimu, B. (2006). *Uygur Türklerinin Dini İnanışları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Acar, H. & Bulut, S. (2021). Çin'in Doğu Türkistan Politikasının Uluslararası Topluma Yansımaları. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 9(1), 1-42.
- Açıkgül Ö. F. (2021). *Rusya'nın Doğu Türkistan Politikası (1911 ve Sonrası)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Nevşehir.
- Aidar, Y., Samoilov, K., Kuspangaliyev, B., Assylbekov, D., & Priemets, O. (2024). Prospects for Completion of Construction of the Akhmet Yassawi's Mausoleum, Khanaka in Turkestan City, *Civil Engineering and Architecture* 12(1), 203-217.
- Akçay, N. (2023). Turkey's China Policy in the 21st Century within the Scope of Asia Anew. *Metamorphosis of Turkish Foreign Policy in the 21st Century: Opportunities and Challenges*, 85-104.
- Akdağ, Z. (2019). Türkiye-Çin ilişkilerinin tarihsel gelişimi. *Hafıza*, 1(1), 40-57.
- Aktan, T. (2023). *Sosyal Psikolojide Kalıpyargılar ve Önyargılar*. Akademisyen Kitabevi.
- Al Jazeera (2009). Scores dead in Xinjiang riot, <https://www.aljazeera.com/news/2009/7/6/scores-dead-in-xinjiang-riot>
- Al-Asad, H., & Zarkachi, I. (2023). The Role of International Amnesty in China's Discrimination Conflict Against Uyghur Muslims in Xinjiang 2018-2022. *Mediasi: Journal of International Relations*, 6(2), 23-31.
- Alim, A. A. (2010). Doğu Türkistan -Ekonomik Yaşamdaki Kısıtlamalar- Yoksulluk ve Yoksulluğun Sosyal Etkileri. *Hür Doğu Türkistan Sempozyumu*, 145-161.
- Alptekin, E. (1988). Çin'in Doğu Türkistan Siyaseti. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, (22), 143.

- Alptekin, E. (2013). Doğu Türkistan, *Yeni Türkiye Türk Dünyası*, Özel Sayısı-2 54,19.
- Alptekin, İ. (1975). *Doğu Türkistan Davası*, Otağ Yay. İstanbul.
- Alptekin, İ. Y. (1992). *Doğu Türkistan Davası*, Seha Neşriyat. İkinci Baskı, İstanbul.
- Amanov, Ş. (2007). ABD'nin İnsan Hakları Politikası ve Çin Doğu Türkistan Örneği, *Avrasya Dergisi*, 12(1), 391-395.
- Amuti, X. (2019). *Türkiye'deki Uygur Ailelerinin Topluma Uyum Durumuna İlişkin Nitel Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Antoshin, A. V. (2022). US and 'Turkestan' Political Exiles during the Cold War: Information Policy of Radio Liberty in Soviet Central Asia. *RUDN Journal of Russian History*, 21(4), 509-525.
- Arıcanlı, İ. (1985). Tarihte Türk-Çin İlişkileri Hakkında Çin ve Türk Görüşleri. *Edebiyat ve Beşeri Bilimler Dergisi*, (13), 125-135.
- Ataman, R. (2006). *Türkiye'de Yaşayan Doğu Türkistan Kökenli Uygur Türklerinin Sosyo-kültürel Kimlikleri-Kayseri Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Avcı, E. (2018). Doğu Türkistan Sorunu, *Doğu Asya ve Pasifik*, Bilgesam.
- Aydın, G. Ş., & Yüce, M. (2020). Baskıcı ve Dışlayıcı Han Milliyetçiliğinin Doğu Türkistan (Sincan Uygur Özerk Bölgesi)'da Yansımaları. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2668-2682.
- Benson, L. K. (2020). *The Ili Rebellion: Muslim Challenge to Chinese Authority in Xingjiang, 1944-49*. Routledge.
- BM. (2018). *İnsan Hakları, Terörizm ve Terörle Mücadele Bilgi Notları*. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Ofisi.
- Buğra, M. E. (2021). *Doğu Türkistan Tarihi*, Ötüken Yayınları.
- Bulanık, E. (2019). *The New York Times Gazetesine Göre Doğu Türkistan Meselesi (1933-1960)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.
- Clarke, M. (2010). *Xinjiang and China's Rise in Central Asia: A History*. Routledge.

- Cordesman, A. H. (2019). *China's New 2019 Defense White Paper*, Center for Strategic and International Studies. <https://www.csis.org/analysis/chinas-new-2019-defense-white-paper>
- Çakan, V. (2023). Tarihte ve Bugün Doğu Türkistan Meselesi. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, 1-6.
- Çandarlıoğlu, G. (2019). *Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Çınar, M. (Ed.). (2021). *Medya ve Nefret Söylemi: Kavramlar, Mecralar, Tartışmalar*. Hrant Dink Vakfı.
- Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası. (1982). Md.1., Md. 112. Md 123.
- Çin Halk Cumhuriyeti Devlet Konseyi Bilgi Ofisi. (2021). <http://english.scio.gov.cn>
- Dağcı, K., & Keskin, M. (2013). Çin'in Doğu Türkistan Politikası ve Azınlık Hakları Bağlamında Hak İhlalleri. *Bariş Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 1(2), 11-29.
- Demirtepe, M. T. (2011). Çin'in Yumuşak Karnı: Doğu Türkistan Sorunu. *Analist Dergisi*, 5, 35-38.
- Dillon, M. (2004). *Xinjiang - China's Muslim Far Northwest*. Routledge.
- Doğu Türkistan Çocuk Raporu. (2021). *Etnik ve Kültürel Soykırım*. Çocuk Vakfı Yayınları 113, Rapor Dizisi 18.
- Dwyer, A. M. (2005). *The Xinjiang conflict: Uyghur İldendity, Language Policy and Political Discourse*. Washington: East-West Center.
- Emet, E. (2019). 21. Yüzyıl İnsanlık Dramı: Doğu Türkistan'daki Ceza Kampları. *Türkiye Günlüğü Dergisi*, 137, 36-42.
- Emet, E. (2021). Doğu Türkistan'da Ceditçilik Hareketi ve Ceditçi Abdülkadir Damolla. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 18(2), 127-145.
- Ercan, O., & Kolcak, H. (2021). Human Rights in Easy Turkestan: Current Violations and Future Prospects. *Dicle Univ. JL Fac.*, 26, 75-136.
- Gayretullah H. B. (2008). *Tarihi Gerçekler Önünde Osman Batur*, Neşreden: Ramazan Dönmez, Orda Yayınları.

- Gladney, D. C. (2004). *Dislocating China: Reflections on Muslims, Minorities, and Other Subaltern Subjects*. University of Chicago Press.
- Gömeç, S. (1997). *Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü*. Atatürk Kültür Merkezi Yayınevi.
- Gömeç, S. Y. (2016). Uygur Türklerinin Destanları ve Kültürü Hakkında Özet. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, (7), 45-54.
- Gül, O. K. (2007). Doğu Türkistan'dan Türkiye'ye Hazin Bir Göç Hikayesi, *Turkish Studies*, 2(1), 252-273.
- Hasanli, J. (2020). *Soviet Policy in Xinjiang: Stalin and the National Movement in Eastern Turkistan*. Lexington Books.
- Hasanli, J. (2022). *Stalin's Early Cold War Foreign Policy: Southern Neighbours in the Shadow of Moscow, 1945-1947*. Routledge.
- Havlova, R. (2024). The World Uyghur Congress as an Actor of Foreign Policy. In *Non-State Actors and Foreign Policy Agency: Insights from Area Studies*, 127-146. Springer Nature Switzerland.
- HRW. (2017). *China: Free Xinjiang 'Political Education' Detainees: Muslim Minorities Held for Months in Unlawful Facilities*. Human Rights Watch.
- İnayet, A. (2019). Doğu Türkistan Sorunu; İşgal ve Asimilasyon. *Türkiye Günlüğü Dergisi*, 137, 46-51.
- İnayet, A. (2020). İpek, İpek Yolu, İşgal, Asimilasyon ve Soykırım. *Türk Yurdu*, (400), 36-38.
- Kafesoğlu, İ. (2022). *Türk Milli Kültürü*. Ötüken Yayınevi.
- Karaca, R. K. (2008). *Güç Olma Stratejisi Çin (Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Çin İlişkileri)*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Karaman, K. (2016). Kayseri Göçmen Uygur Topluluğunda Doğum, Evlenme, Ölümle İlgili İnanç ve Ritüeller. *Journal of World of Turks*, 8(3), 103-114.
- Karimi, A., & Wilkes, R. (2023). Assimilated or the Boundary of Whiteness Expanded? A Boundary Model of Group Belonging. *The British Journal of Sociology*, 74(2), 189-204.

- Karluk, A. C. (2016). *ÇKP İktidarı Sonrası Doğu Türkistan'da Uygulanan Dil Politikaları*. Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi, Türk Eğitim-Sen, 199-205.
- Karluk, A. C. (2019). *Çinlilik ve Çin'de Ötekiler*. Ankara: Atlas Kitap Yayınevi.
- Kasim, M. (2021). Chinese Oppressive Policies Towards the Muslims in East Turkistan. *Journal of Muslim Minority Affairs*, 41(1), 62-77.
- Kaşıkçı, M. V. (2019). Global Perspektifte Doğu Türkistan'daki Gözetim Rejimi ve Toplama Kampları, *Türkiye Günlüğü Dergisi*, 137, 5-19.
- Kaya, Ç. (2020). XIII. Yüzyıl Büyük Moğol Ulusunda Kağan ve Han Unvanının Kullanımına Dair Bir İnceleme. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 8(21), 290-297.
- Keskin, M. (2013). *Çin'de Etnik Azınlıklar ve Doğu Türkistan Sorunu*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yalova Üniversitesi, Yalova.
- Kim, H. (2004). *Holy War in China: The Muslim Rebellion and State in Chinese Central Asia, 1864-1877*. Stanford University Press.
- Kul, Ö. (2009). *Osman Batur ve Doğu Türkistan Millî Mücadelesi (1941-1951)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Kul, Ö. (2013). Terör Üzerinden Global Savaş ve Sözde Uygur Terör Tehdidi (1990-2011). *Türkiyat Mecmuası*, 23, 65-98.
- Kul, Ö. (2019). *100 Soruda Doğu Türkistan*. Rumuz Yayınevi, İstanbul.
- Kul, Ö. (2023). Doğu Türkistan'dan 1949 Büyük Göçü ve Erkin Alptekin'in Kısa Tercüme-i Hâli. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (60), 171-201.
- Meng, Y. (2022). *The Rise of Uyghur Nationalism and the Discourse of Pan-Islamism and Pan-Turkism: A Historical Event or a Historically Contingent Movement?* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), ResearchSpace, Auckland.
- Millward, J. (2019). "Sincan'ın Müslümanlarını 'Yeniden Eğitmek'". Çev. İ. T. Kara. *Türkiye Günlüğü Dergisi*, 137, 20-31.

- Mukherjee, A., & Pattnaik, B. K. (2021). Assimilation, heterolocalism and ethnic capital: The case of an immigrant indian community in America. *Sociological Bulletin*, 70(1), 24-41.
- Nizam, B. (2020). Şarkı Türkistan Nüfus Coğrafyası, Uygur Tetkikat Enstitüsü, yay, İstanbul.
- Nogayeva, A. (2011). *Orta Asya'da ABD, Rusya ve Çin Stratejik Denge Arayışları*. Ankara: USAK Yayınları.
- Oğuzhan, H. (2019). *Doğu Türkistan: Esaret ve Zulmün Gerçek Yüzü*. İstanbul: Rumuz Yayınevi.
- OHCHR. (2022). *Assessment of Human Rights Concerns in the Xinjiang Uyghur Autonomous Region, People's Republic of China*, United Nations Human Rights Council,
- OHCHR. (2022). *Factsheet*.
<https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/Factsheet32EN.pdf>
- Ögel, B. (1955). Uygur Devletinin Teşekkülü ve Yükseliş Devri. *Bellekten*, 19(75), 331-376.
- Özdağ, M. (2000). *Türk dünyası ve Doğu Türkistan Jeopolitiği*. Doğu Türkistan Vakfı Araştırma Merkezi.
- Özkan, G., Shei, C., & Chen, J. (2023). *The Uyghur Movement in Exile*. Routledge.
- Roberts, S. R. (2020). *The War on the Uyghurs: China's Internal Campaign against a Muslim Minority*. Princeton University Press.
- Roostam, S. (1984). "The Islamic Republic of Eastern Turkestan: A Commemorative Review", *Institute of Muslim Minority Affairs. Journal*, 5(2), 294-319.
- Shahingoz, M., & Akhantaeva, A. (2020). Some Aspects of the "Basmachi" Movement and the Role of Enver Pasha in Turkestan. *Вестник КазНУ. Серия историческая*, 97(2), 24-33.
- Shichor, Y. (2003). Virtual Transnationalism: Uyghur Communities in Europe and the Quest for Eastern Turkestan Independence. In *Muslim Networks and Transnational Communities in and Across Europe*, 281-311.

- Slattery, M. (2007). *Sosyolojide Temel Fikirler*. İstanbul: Sentez Yayınları.
- Şahin, E. (1995). “Doğu Türkistan”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 3, 95-123.
- Şenocak, İ. (2019). *Bin Yıldır Düşmeyen Cephemiz Doğu Türkistan*. Hüküm, Yay, İstanbul.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2009). *Sincar Uygur Özerk Bölgesinde Meydana Gelen Olaylar Hakkında*, https://www.mfa.gov.tr/no_118_-08-temmuz-2009_-sincan-uygur-ozerk-bolgesi_nde-meydana-gelen-olaylar-hk_.tr.mfa
- Tatsuo, N. (2020). Mongol Nationalism and Japan. In *Imperial Japan and National Identities in Asia, 1895-1945* (pp. 90-106). Routledge.
- Tuna, A. (2012). *Doğu Türkistan’da Asimilasyon ve Ayrımcılık*. İstanbul: İHH İnsani Yardım Vakfı Araştırma ve Yayınlar Birimi.
- Tuncer, T. (2015). *1949-1964 Yılları Arasında Doğu Türkistan’da İstiklal Mücadelesi ve Türkiye’ye Yapılan Göçler*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Tuncer, T. (2021). Doğu Türkistan’da Çin Modeli Eğitim Sistemi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 11(4), 2262-2272.
- Turdush, R. (2022). *East Turkistan’s Right to Sovereignty: Decolonization and Beyond*. Rowman & Littlefield.
- Tursun, N. (2020). 1933 ve 1944 Yıllarında Kurulan Doğu Türkistan Cumhuriyetleri Hakkındaki Kaynakları ve Bu Kaynakların Değeri, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 16, 233-257
- Türköz, A. (1998). *Doğu Türkistan’da İnsan Hakları*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul.
- Uluslararası Af Örgütü Raporu. (2009). *Amnesty International, “Justice, Justice” The July 2009 Protests In Xinjiang, China*. Amnesty International Publications.
- Uluslararası Af Örgütü Raporu. (2021). *Amnesty International, China: “Like We Were Enemies in a War”: China’s Mass Internment, Torture, and Persecution of Muslims in Xinjiang*, London.

- Uluyol, H. H., Latifoğlu, A., & İzbasar, N. (2021). *Urumçi Katliamı Raporu, Katliamdan Soykırma Giden Yol*. Doğu Türkistan İnsan Hakları İzleme Derneği.
- Üngör, Ç. (2017). Türk-Çin ilişkileri: Sorun ve imkan alanları. *Türkiye Sosyal Ekonomik ve Siyasal Araştırmalar Vakfı*, 1-7.
- Wubuli, A. (2015). *Doğu Türkistan Medreselerinde İslam Düşüncesi-Sûfî Allahyarın Sebatül-Âcizin Adlı Eseri Ekseninde İncelemesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yeloğlu, A. (2019). Uygur Yenileşme Süreci, Matbuatın Gelişmesi ve Yeni Hayat Gazetesi, *Cappadocia: Journal of History and Social Sciences*, 12, 40-54.
- Yılmaz, M. (2020). Doğu Türkistan'da Toplama Kampları Adım Adım Soykırım. *İHH İnsani Yardım Vakfı, İstanbul*.
- Yunus, A. (1985). Xinjiang'in Kısaca Tebî Coğrafyası, Halık Yay, Urumçi.
- Zenz, A. (2021). 'End the Dominance of the Uyghur Ethnic Group': an Analysis of Beijing's Population Optimization Strategy in Southern Xinjiang. *Central Asian Survey*, 40(3), 291-312.

EKLER

EK-1: Çin Halk Cumhuriyeti Tarafından Yayınlanan Dinî Aşırılık İçeren Faaliyetler Hakkında Temel Bilgiler (75 Aşırılık Belirtisi) (Yılmaz, 2020)

Aşağıda “Dinî Aşırılık İçeren Faaliyetler Hakkında Temel Bilgiler (75 Aşırılık Belirtisi)” verilmiştir.

Dinî aşırılık bir din değildir, mücadele etmek istediğimiz şeydir. Sincan’daki dinî aşırılık genellikle etnik bölünmeler ve şiddet içeren terörizmle iç içe geçmektedir. Dinî öğretileri çarpıtmanın altındaki nihai amaç, etnik bölünmeler yaratmak ve şiddet içeren terörist faaliyetler yürütmektir. Halktan herhangi biri, aşağıdaki özellikleri gösteren şüpheli insanlar görürse lütfen polise bildirsin. Sosyal istikrar için herkesin katkısı gereklidir!

Dinî aşırılığın fikrî hedefleri

1. Sincan’ı bölmeyi, “Doğu Türkistan İslam Devleti” kurmayı ve İslami yönetim kurulmasını savunmak.
2. Mevcut politikalara ve düzenlemelere direnmek ve saldırmak. Tüm sosyal yaşamı düzenleyecek merci olarak Kur’an’ın emirlerini savunmak ve İslami öğretilere uymayan şeyleri körü körüne dışlamak ve bunlara saldırmak.
3. “Putperestleri” savunanları dışlamak, azınlık partisi kadrolarını tecrit etmek ve diğer uluslara karşı olmak veya başkalarını kendi dinine inanmaya zorlamak.
4. Şiddet içeren terörist eylemleri savunmak, “cihat” etmek ve insanları cihada teşvik etmek. Dinî aşırılık, anormal faaliyetler ve bunların belirtileri İlk aşamadaki dinî aşırılık faaliyetleri genellikle geleneksel karşıtı faaliyetler, anormal faaliyetler ve mevcut yasa ve siyasi sisteme karşı çıkmanın belirtileri olarak kendini gösterir. Amaç, aşırılıkçı fikirleri teşvik ederek bu fikirlere saygı duyulmasını sağlamaktır.
5. Dindarlara devlet desteği verildiği gerekçesiyle vatansever dindarları beğenmemek ve onlara hakaret etmek; normal dinî faaliyetlere katılmak için camiye gitmemek.
6. Normal dinî faaliyetlerde bulunan dindar insanlarla İslami bilgiler hakkında tartışmak ve aşırı fikirleri teşvik etmek.
7. Sincan tarihini çarpıtarak Budizm’i ve Sincan tarihinde yer etmiş diğer dinleri kabul etmemek, diğer etnik ve dinî grupları ve kültürleri dışlamak.
8. “Putperestlik” ve “dinsizlik” gerekçesiyle temel düzeydeki personele ve parti (ÇKP) üyesi kadrolara hakaret etmek, bu kişileri dışlamak, onlarla “el sıkışmayı,

selamlaşmayı, ilişki kurmayı, hasta olanları ziyaret etmeyi ve ölümünden sonra cenaze törenlerine katılmayı” kabul etmemek.

9. Uzun sakallı olan ve paçaları kısa pantolon giyen genç ve orta yaşlı erkeklerle çarşafı ve peçeli kadınlar dinî aşırılık gösteren kişilerdir. Bunlar onların genel özellikleridir.

10. İçki ve sigara içen kişilerin bu alışkanlıklarını aniden bırakması ve bu tür alışkanlıkları olan arkadaş, akraba ve hatta ebeveyniyle iletişimi kesmesi.

11. Hükümet tarafından tutulan suçluların yakınlarına gizlice yardım etmek.

12. Öldürülen veya ölüme mahkûm edilen kişinin eşiyle normal olamayan evlilikleri teşvik etmek.

13. “Helal” olan şeyleri kasıtlı olarak genişletmek, helal olmadığı gerekçesiyle sigara ve alkolü yasaklamak ve aynı gerekçeyle benzeri malların satışını boykot etmek.

14. Dine uymadıkları gerekçesiyle modern, geleneksel ve ulusal kıyafetlere; müzik, dans ve şiire karşı olmak.

15. Futbol, basketbol, voleybol gibi sportif faaliyetlere, okuma ve şarkı yarışmaları gibi kültürel aktivitelere karşı olmak.

16. Dinî sebeplerle devlet yönetimini, devlet sübvansiyonlarını reddetmek; devlet tarafından verilen kimlik kartlarına, evlilik belgelerine ve diğer belgelere zarar vermek. Bu belgeleri almayı ve kullanmayı reddetmek ya da belgeleri atmak ve yakmak suretiyle zarar vermek.

17. Dinî nedenlerle kadınların dışarıya çıkmasını engellemek ve dinî kıyafetler giyinmeleri için baskı yapmak.

18. Çocukların Çince öğrenmelerini engelleyerek “iki dilli” eğitimi karalamak; ders kitaplarına, ünlülerin resimlerine ve benzerlerine zarar vermek.

19. Din eğitimi gerekçesiyle okulu bırakmak.

20. Restoran ve diğer yiyecek ve içecek satıcılarının Ramazan ayında dükkânlarını kapatmaları ve servis personelinin dinî kıyafetler giymesi.

21. Normal olmayan bir şekilde ev, arazi, mal ve diğer yaşam ve üretim araçlarının satılması, şüpheli bir şekilde ailece ikamet edilen yerin terk edilmesi ya da buna teşebbüs edilmesi; aniden sebepsiz yere nüfus kaydının sildirilmesi.

22. Evde fazla miktarda yiyecek saklanması veya tek seferde fazla miktarda yiyecek satın alınması ve buna benzer anormal faaliyetlerde bulunulması.
23. Ev ve avlularında gizli geçit, oda ve tüneller bulunması; karmaşık yapıda odaların olması ve evin yerleşim yerinden uzak تنها bir bölgede bulunması.
24. Dış dünya ile normal temastan uzak bir şekilde şüpheli faaliyetler içerisinde olan aynı yaşlarda birçok kişinin bir araya gelmesi ve birden fazla yatak ve bazaya sahip olunması.
25. Geçerli bir sebebi olmadan il, ilçe, kasaba ve köylere giderek dinî faaliyetlere katılma.
26. Aniden sosyal yaşamdan uzaklaşılması, gizemli ve anormal davranışlar sergileyen insanlarla bağlantı kurulması, genellikle yasa dışı dinî aşırılıklarda bulunan kişiler olması.
27. Komşular arası iletişimde anormal davranılması, eve daima yabancı simaların ve çocukların gizlice gelip gitmesi.
28. Dinî motivasyonu güçlü ailelerin çocuklarının aniden kaybolması.
29. Üzerinde ay yıldız bulunan tişört giyilmesi, yüzük ve kolye takılması, cüzdan, aksesuar ve telefon kılıfı kullanılması, motosiklet ve araçlara ay yıldızlı sticker yapıştırılması ve Doğu Türkistan logolu aksesuar kullanılması.
30. Kültürel tanıtım ve aşırı fikirlerin yayılması amaçlı Türkçe, Urduca, Arapça vb. dillerin öğretilmesi.
31. Camilerin dışındaki halka açık yerlerde (açık veya kapalı) cemaati ibadet için toplama, namaz kılma ve imamlık yapma.
32. Konut sakinlerinin kimliklerinin meslekleriyle uyumsuz olması; yasa dışı propaganda malzemelerinin basılması, kopyalaması, ciltlenmesi, kaydedilmesi ve buna benzer başkaca propaganda malzemelerinin bulunması.
33. Geçerli bir sebep olmadan halter, barbell, boks eldivenleri, kulplar ve kollar ile benzeri diğer ekipmanların yanı sıra harita, pusula, teleskop, halat, çadır ve diğer eşyaların satın alınması ve bunların saklanması.
34. İş amaçlı olmadan çok miktarda havai fişek, kükürt, fosfor, eter, potasyum permanganat, nitrat gibi patlayıcı ve zehirleyici üretilebilecek kimyasal maddenin;

pala, hançer, mızrak, Tatar yayı, ok, mutfak eşyaları ve diğer ürün veya cihazların satın alınması.

35. Gereksiz olarak çok sayıda böcek ilacı, çelik boru, tapa vb. üretim malzemelerinin yanı sıra kibrit, benzin, zamanlayıcı ve uzaktan kumanda cihazı satın alınması. Genel olarak yasa dışı olduğundan şüphelenilen aşırı dinî faaliyetler. Aşırı dinî faaliyetler; devlet yönetimi, kamu güvenliği ve dinî yönetim alanlarındaki yasaları ve düzenlemeleri ihlal ettiğinden, sosyal yönetime ve normal sosyal düzene zarar verdiğinden engellenmelidir.

36. Düğünlerde alkol kullanmama, sigara içmeme, dans etmeme ve şarkı söylememe. Cenaze törenlerinde erkeklerin beyaz kemer yerine siyah kemer, kadınların ise beyaz başörtüsü yerine siyah başörtüsü takmaları. Cenaze defni sırasında Kur'an okumak yerine İslam inancını pekiştirecek tebliğler yapılması.

37. Müslümanları "İslam'ın şartlarına" uymadıkları, gayrimüslimleri ise "müşrik" oldukları gerekçesiyle eleştirip bölgede aşırı dinî bir atmosfer yaratarak ulusal birliğin yok edilmeye çalışılması.

38. Telekomünikasyon, ses platformları veya sosyal sohbet gruplarını (QQ, WeChat, sesli sohbet odaları vb.) kullanarak yasa dışı Kur'an öğretimi, vaaz ve tebliğ faaliyetleri yürütme.

39. Cep telefonları üzerinden mesajlaşma ve WeChat gibi sosyal medya alanlarından yasa dışı dinî propaganda materyallerini okuma ve yasa dışı propaganda materyallerini tavsiye etme.

40. Yanında veya evinde yasa dışı siyasi dinî kitaplar ve medya ürünleri bulundurma; bilgisayar veya mobil depolama ortamlarında yasa dışı siyasi, dinî e-kitaplar, sesli ve görüntülü dosyalar bulundurma.

41. Uydu alıcıları ve internet üzerinden, radyo ve benzeri diğer cihazlar aracılığıyla yurt dışından yayın yapan dinî radyo ve TV programlarını yasa dışı olarak takip etme ve bunu yaygınlaştırma.

42. "Suudi Arabistan'dan gelen bir mektubun" dağıtılması gibi, dinî inançların güçlendirilmesi amacıyla yasa dışı propaganda materyallerinin kopyalanması ve dağıtılması.

43. Hükümetin eğitim propagandasını, TV yayınlarını (film ve TV programları) reddetmek, Sincan bölgesine yardım çalışmalarına ve Batı-Doğu Gaz İletim hatlarına karşı olmak ve hane kayıt sistemine erişimi engellemek.
44. İnancı olmayan insanları ibadet etmeye veya oruç tutmaya zorlamak.
45. Reşit olmayanları ve öğrencileri ibadet etmeye zorlamak, Kur'an öğretmek ve oruç tutturmak.
46. Çocukları veya diğer kişileri yasa dışı Kur'an öğrenme etkinliklerine katılmaya teşvik etmek veya zorlamak.
47. Dinî eğitim amacıyla çocukları zorla okuldan ayırarak zorunlu devlet eğitimini kabul etmemek.
48. Onay olmadan cami gibi dinî faaliyet alanları dışında ve halka açık yerlerde insanları toplayarak dinî faaliyetlerde bulunmak, halka açık yerlerin düzenini bozmak, devletin caydırıcı kurallarına kulak asmamak ve devlet görevlilerinin yasalara göre görevlerini yerine getirmelerine karşı çıkmak.
49. Feodal dinî ayrıcalıklar ve sömürü sisteminin yaşatılması için, "din adamı" mirasını uygulayarak vaazlar vermek ve dinî vergileri (zekât) zorla toplamak için imam göndermek.
50. Hükümetin organizasyonu dışındaki hac seferlerini teşvik etmek, organize etmek veya bu seferlere katılmak.
51. Vatansever dinî kuruluşların izni olmaksızın atanan ve dinî öğretim belgesi olmayan kişilerin dinî faaliyetleri yönetmesi, başkanlık etmesi ve dinî törenler düzenlemesi.
52. İzin olmadan, diğer bölgelerden din öğretimi görevlileri davet ederek dinî faaliyetler gerçekleştirmek.
53. İzinsiz olarak yasa dışı dinî kuruluşlardan veya yurt dışında bulunan dinî kuruluşlardan yahut bireylerden dinî işlerde kullanma amaçlı bağış kabul etmek.
54. İzinsiz olarak yasa dışı dinî kuruluşların, yurt dışında bulunan dinî kuruluşların ve bireylerin çeşitli eğitim programlarına ve toplantılarına katılmak; bu kişi ve kurumlarla dinî faaliyetler gerçekleştirmek.

55. İzinsiz olarak ve kayıt yaptırmadan dinî mekânlar inşa etmek, bu yerleri yeniden yapılandırmak, genişletmek ve başkaca mekânları dinî faaliyetler için tahsis etmek.
56. İzinsiz olarak dinî faaliyet alanları dışındaki açık alanlarda büyük ölçekli dinî heykeller inşa etmek.
57. Kendini vaiz ilan ederek izinsiz olarak rahipleri kutlamak ve yurt dışındaki dinî kuruluşların kutlamasını kabul etmek.
58. Farklı din ve mezhepler veya aynı mezhepler arasında bulunan ihtilafları kasıtlı olarak körükleyerek çelişki ve karışıklıklar oluşturmak. (Bu kişiler ilgili devlet yasalarını ihlal ettiklerinden ve muhtemel tehlikelere yol açacaklarından bu kişileri tespit ederek engellemek gerekir.)
59. Evlilik belgesi almaksızın “dinî nikâh” ile evlenmek, kanuna uygun olarak boşanma işlemlerini tamamlamadan “talak” ile boşanmak; dinin müsaade ettiği gerekçesiyle birden fazla evlilik yapmak ve aile planlaması politikalarına müdahil olmak.
60. Modayı takip eden insanları halka açık yerlerde kovalamak, aşağılamak veya korkutmak.
61. İçki içenleri dinî sebeplerle dövmek, yaralamak, tütün ve alkol satan dükkânlara, eğlence mekânlarına ve tesislere zarar vermek.
62. “Üç yaşlı” kişinin mezarlarına zarar vermek.
63. Kamu tesislerine, bilboardlara zarar vermek, camideki ulusal bayrağı çalmak ve zarar vermek, “cihat” bayrağı ve belgelerini asmak veya yapıştırmak.
64. Uygur şapkası kullanmak, kadınların yüzlerini örtmesi ve diğer hassas dinî konular üzerinden kışkırtma yaparak yasa dışı miting ve gösteriler düzenlemek, dilekçeler vermek ve benzeri faaliyetlerde bulunmak.
65. “Dinî mahkeme” oluşturarak ihtilaflara karşı başkalarına zorla ekonomik veya fiili cezalar uygulayarak yargıya zarar vermek.
66. Aşırı dinî içerikli kitaplar, optik diskler, multimedya kartları ve “hicap” gibi kıyafetler hazırlamak, satmak, satın almak, taşımak ve dağıtmak.
67. Teknik bakımda olan veya satışa sunulan cep telefonu, bilgisayar gibi elektronik ürünlere aşırılığı teşvik eden metin, resim, ses veya video dosyaları yüklemek.

68. Yurt dışındaki dinî aşırılık yanlısı web sitelerinde oturum açmak, bu siteleri ziyaret etmek, dinî aşırılığı teşvik eden kitap veya görsel-işitsel dosyalara göz atmak ve bu dosyaları indirmek, dağıtmak.

69. Sosyal medyada, platformlarda ve konuşma gruplarında, kişisel bloklarda, Weibo'da, web sitelerinde ve drivelarda dinî aşırılık içeren fikir ve metinleri, resim, ses ve video malzemelerini yüklemek veya paylaşmak.

70. Cep telefonunda, WeChat gibi sosyal medya platformlarında ve harici belleklerde, MP3, MP4, multimedya kart, sabit disk vb. yöntemleri kullanarak dinî aşırılık Doğu Türkistan'da Toplama Kampları, Adım Adım Soykırım içeren fikirleri tanıtan metin, resim, ses ve video materyalleri bulundurmak ve bunları yaymak.

71. Yasa dışı Kur'an öğretim faaliyetleri organize etmek veya bu programlara katılmak, "hicret" ve "cihat" gibi konularla ilgili görsel işitsel materyallerin izlenmesini organize etmek veya kamusal alanda aşırı dinî fikirler hakkında propaganda yapmak.

72. İnternet üzerinden zehirleme ve patlayıcı hazırlama tekniklerini öğrenerek "cihat" ve "hicret" gibi şiddet içeren terörist faaliyetler planlamak, organize etmek ya da internet ve cep telefonu uygulamalarını kullanarak terör ve şiddet içeren web sitesi, ses veya video bağlantılarını yaymak.

73. WeChat ve diğer sosyal medya araçlarını kullanarak zehir ve patlayıcı yapmayı öğrenmek.

74. "Cihat" ve "hicret" gibi şiddet içeren terörist faaliyetleri organize etmek ve planlamak.

75. "Hicret" için dinî aşırı grupları organize etmek ve bunlara katılarak şiddetli terör eylemleri planlamak ve uygulamak.

ÖZGEÇMİŞ

Ayşe Tamgüney

A. EĞİTİM

Yüksek Lisans: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Tarih ve Medeniyet Araştırmaları Bölümü,2024, İstanbul.

Uzaktan Eğitim: İstanbul Üniversitesi/Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi/Laborant ve Veteriner Sağlık Bölümü,2022, İstanbul.

Lisans: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Tarih Bölümü,2021,

Ön Lisans: Atatürk Üniversitesi/Açıköğretim Fakültesi/Çocuk Gelişimi Bölümü,2021, Erzurum.

B. MESLEKİ DENEYİM

2023-Özel bir şirkette müdür yardımcısı.

D. YAYINLARI

7 th International Congress of Eurasian Social Sciences'e (7. Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Kongresi) "Türkiye'de Yaşayan Doğu Türkistanlıların Çin'e Yönelik Algıları'